

Μακεδονικά

Τόμ. 2

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1941-1952

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.
1953

Περί των τάφων της Τρεμπένιστας και περί των
κατά την Λυχνιδόν λαών

Αντών. Δ. Κεραμόπουλλος

doi: [10.12681/makedonika.9273](https://doi.org/10.12681/makedonika.9273)

Copyright © 2016, Αντών. Δ. Κεραμόπουλλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κεραμόπουλλος Α. Δ. (2017). Περί των τάφων της Τρεμπένιστας και περί των κατά την Λυχνιδόν λαών. *Μακεδονικά*, 2, 488–555. <https://doi.org/10.12681/makedonika.9273>

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΤΡΕΜΠΕΝΙΣΤΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΛΥΧΝΙΔΟΝ ΛΑΩΝ

Ἐν Βελιγραδίῳ καθηγητῆς Veselin Cajkanovic' γράφων περὶ τῶν τάφων τούτων ἐν *Revue internationale des études balkaniques* III 1936 σελ. 137 ἔξ. εὐρίσκει, ὅτι τὰ ἐν αὐτοῖς εὐρήματα¹ εἶνε διαφορώτατα ἀλλήλων, καθ' ὅτι δὲν ἀντιπροσωπεύουσιν ἓνα ἐνιαῖον πολιτισμόν. Δεχόμενος, ὅτι ἐπὶ τῶν τάφων ἦσαν τύμβοι ἐκ λίθων καὶ ὅτι τοῦτο τὸ ἔθιμον δὲν ἦτο ἐλληνικόν, πιστεύει, ὅτι οἱ τάφοι ἦσαν Ἰλλυρικοὶ ἢ Γαλατικοί, διότι τοιοῦτοι ἦσαν ἐν βορείῳ καὶ κεντρικῇ Εὐρώπῃ καὶ Ἰταλία καὶ Γαλατία, δηλ. ἐν ὅλῃ τῇ Εὐρώπῃ, ἃν προσθέσωμεν καὶ τὴν Ἰσπανίαν.² Ὡστε εἶναι ἔθιμον Ἰνδοευρωπαϊκόν, τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν ἔχουν οἱ Ἕλληνες μόνοι ἐκ τῶν Εὐρωπαίων!

Προσέτι ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἰουστίνον (24,6-8), τὸν Πausanίαν (1,4.10,19-23), τὸν Ποσειδώνιον καὶ τὸν Στράβωνα (188) δέχεται ὁ Cajkanovic', ὡς καὶ ὁ Val. Max. 1,1,18, ὁ Liv. 38, 48, 2. 40, 58, 3, ὁ Διοδ. 5, 32, ὁ Ἄππ. Ἰλλυρ. 5, ὅτι οἱ Γαλάται ἐσύλησαν πράγματι τὸ Δελφικὸν ἱερόν καὶ ὅτι ἐκεῖθεν προέρχονται τὰ κτερίσματα τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας.

Ἀληθῶς τὰ εὐρήματα ταῦτα διαφέρουν ἀλλήλων, ἀλλ' οὐδὲν εἶναι νεώτερον τοῦ 500 π. Χ. καὶ οὐδὲν εἶναι ξένον πρὸς τὸν τότε Ἑλληνικὸν καὶ τὸν Μακεδονικὸν πολιτισμόν. Ἐπομένως εἶναι γενικῶς ὀρθὴ ἢ κατὰ τὸ 1928 ἔξενηθεῖσα γνώμη, «ὅτι δυσχερῶς ὑπάρχουν ἕξ δυνάμενα νὰ ὀνομασθῶσι μὴ Ἑλληνικά καὶ οὐδὲν δυνάμενον νὰ λεχθῆ εἰδικῶς βαρβαρικόν».³ Ὑπάρχουν βεβαίως μικροτεχνήματα, ὧν ἡ χρῆσις εἶναι δυσερμήνευτος, ἀλλὰ

¹ Όρα B. Filow, Die archaische Nekropole von Trebenishte am Ochridasee, 1927, Verl. De Gruyter. Α. Κεραμόπουλλος, Ἀρχ. ἔφημ. 1927)8, σ. 41 ἔξ. N. Vulic', Oesterr. Jahresh. XXVII 1932 σ. 1 ἔξ. XXVIII, 1933, σ. 164 ἔξ. Prasniker, ἀντ. XXVII, 1931 σ. 106 ἔξ. Vulic', Rev. Archéol. 1934, σ. 26 ἔξ. Rev. intern. d. ét. balcan. 1934, σ. 156 ἔξ. Vulic', Archäol. Anzeig. 1933, 459 ἔξ.

² Bosch—Gimpera, Jahrbuch 1922)4 Arch. Anz. σ. 191,202.

³ Journ. of hellen. stud. 1928, 268.

τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς κτερίσματα τάφων τῆς νοτίου 'Ελλάδος' προέρχεται δὲ πολλάκις ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀγνοίας περὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου καὶ περὶ τοῦ ἱματισμοῦ τῶν τότε ἀνθρώπων.

Ἡ ποικιλία τῶν εὐρημάτων τῆς Τρεμπένιστας εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν ποικιλίαν ἐν τῇ νοτίῳ 'Ελλάδι κατὰ τε τὴν ὕλην καὶ τὴν τέχνην, χωρὶς τὰ ἔργα τέχνης νὰ ἐξέρχονται τῶν ὁρίων τοῦ εὐρέος συγχρονισμοῦ. Εἶναι χρυσοῦ, ἀργυροῦ, χαλκοῦ, πῆλινα, σιδηροῦ, ὑάλινα καὶ ἐξ ἠλέκτρον. Ὅμοια εἶναι ἢ καθ' ὕλην σύνθεσις τῶν κτερισμάτων ἐν τοῖς τάφοις τῆς λοιπῆς 'Ελλάδος, οἷτινες ὅμως εἶναι πτωχότεροι, ὅσον πτωχότεροι ἦσαν οἱ ἐν αὐτοῖς ταφέντιες καὶ ἢ χώρα, ἐν ἧ εἶχον ζῆσει οὗτοι καὶ διαμορφώσει ἀνάλογα τὰ σχετικὰ ἔθιμα.

Τὰ καλλιτέχνα ἔργα προέρχονται ἐκ τῆς νοτίου 'Ελλάδος' ἄλλα τινὰ πρακτικοῦ προορισμοῦ (π.χ. κρικοί τινές) θὰ ἠδύνατο ὡς ἀπέριτα καὶ ἀπλᾶ νὰ εἶναι ἐντόπια, ἀλλ' ὅμως πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς βιομηχανικὰ προϊόντα τῶν ἐργαστηρίων τῆς νοτίου 'Ελλάδος.

Ἄτυχεστέτην νομίζω τὴν γνώμην περὶ ἰλλυρικῆς προελεύσεως¹ διότι οἱ Ἰλλυριοὶ οὐδέποτε ἀνέπτυξαν ἀξιόλογον πολιτισμὸν οὔτε βιομηχανίαν μέχρι σήμερον· εἶναι ἀκόμη καὶ τώρα ἀκρόκομοι καὶ στικτοί, ὡς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀμήρου² καὶ τοῦ Στράβωνος,³ καὶ εὐρίσκονται ἐν πρωτογόνῳ «πολιτισμῷ»,⁴ ἀνόμοιοι καὶ ἀπροσάρμοστοι πρὸς τοὺς παροίκους Ἑλληνας (ἐλληνοφώνους, βλαχοφώνους καὶ ἀλβανοφώνους) καὶ πρὸς τὸν προηγούμενον ἐν τῇ Βαλκανικῇ πολιτισμὸν, ἐν ᾧ αὐτοὶ εἶναι συντεταγμένοι, ὠργανωμένοι (ὡς λέγουσι σήμερον) ἀκόμη κατὰ γένη, ὡς ἦσαν πάντες οἱ ἐκ τῆς πρωτογόνου καταστάσεως ἐξερχόμενοι λαοί.

Καὶ στοιχεῖά τινα τοῦ ἱματισμοῦ ἐνώνουσιν ὡς συρμὸς τὰ εὐρήματα τῆς Τρεμπένιστας μετὰ τῆς νοτίου 'Ελλάδος, π.χ. τὰ ραμφώδη ὑποδήματα τοῦ ἀργυροῦ ἱπέως,⁵ ὅμοια πρὸς ὅσα λέγονται αὐτόθι νότια, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλλα τῆς Κνωσοῦ.⁶

Αἱ διπλαῖ περόναι εἶχον νομισθῆ ὑπὸ τοῦ Filow⁷ ὡς ἀνελλήνιστον κόσμημα τῶν βορειοδυτικῶς τῆς Μακεδονίας κειμένων χωρῶν, ὑποτιθεμένων μὴ ἐλληνικῶν, ἀλλὰ προεβάλομεν δύο παραδείγματα γεωμετρικῶν χρῶ-

¹ С а ј к а н о в и с' ἔ. ἀ. σ. 147.

² Δ 533. Ἡ ρ ό δ. 5, 6.

³ 315.

⁴ Ὅρα Κεραμοπούλλου, Οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, 1915 σ. 199· ἐν τοῖς ἐξῆς—Ἑλλ. κ. β. γείτ.

⁵ ΑΕ 1927-8 σ. 58 εἰκ. 17.

⁶ Evans, The Palace of Minos II, 2 σ. 104—πίν. 44. Paulsen, Dipylograeber 39 ἔξ. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος 1906 πίν. 26.

⁷ ΑΕ 1927-8 σ. 64, 107-3.

νων ἐκ τῆς γειτονίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐν ἐκ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν,¹ προσθέτομεν δὲ παραδείγματα ἐξ Αἰγίου,² ἐξ Ὀλυμπίας,³ ἐκ Σπάρτης,⁴ ἐξ Ἄργους,⁵ ἐξ Αἰγίνης.⁶

Ἀπέναντι τούτων τῶν παραδειγμάτων, πάντων ἑλληνικῶν, οὐδὲν φέρεται ἐκ χωρῶν ἀδιαφιλονικήτως μὴ ἑλληνικῶν. Ὡστε τὰ προσαγόμενα παραδείγματα ἐνοῦσι τοὺς τόπους τῆς ἐμφανισεῶς των εἰς μίαν ἔκτασιν εἰδισμένην εἰς τὴν αὐτὴν τέχνην, ἔχουσαν τὰ αὐτὰ ἔθιμα ἐνδυμασίας καὶ ταφῆς καὶ τὴν αὐτὴν αἰσθητικὴν ἀρέσκειαν, ἥτοι χαρακτιῆρας ἀγνώστους εἰς χώρας μὴ ἑλληνικάς. Ὡστε ἡ περὶ τὴν Λυχνιδὸν χώρα ἦτο μὲν ποτε Δασσαρητικὴ καὶ ἐκράτησε καὶ ἔπειτα τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅπερ ἤχει ὡς βαρβαρική παραφθορὰ ἐκ τοῦ Διοσορευτικῆ (Διὸς ὄρος - ὄρεϊται), ἀλλ' ὡς δεικνύουσιν οἱ τάφοι οὗτοι, πρῶτῳς ἤδη ἐμφανίζεται μὲ ἐθνικὸν χαρακτιῆρα ἑλληνικόν, ὥστε ἐπὶ Φιλίππου μὲν νὰ ἀμφισβητῆται αὕτη μεταξὺ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Ἰλλυριῶν διὰ τῶν ὄπλων, ἐπὶ Ρωμαίων δὲ νὰ τίθενται τὰ βόρεια τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας σύνορα πρὸς δυσμὰς μὲν ἐπὶ τοῦ Γενούσου, ἀνατολικώτερον δὲ ὑπὲρ τὴν λίμνην Λυχνιδὸν καὶ τὴν θέσιν Πυλῶν.⁷

Διὰ τοῦτο πᾶσαι αἱ τῆς Ἀχρίδος ἐπιγραφαὶ ἰδιωτῶν ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς καὶ τοῖς βυζαντινοῖς χρόνοις εἶναι ἑλληνικαὶ καὶ σχετίζονται πρὸς ἀνθρώπους φέροντας ἑλληνικὰ ὀνόματα.⁸ Ἀνάλογοι συλλογισμοὶ δύνανται νὰ προβληθῶσι καὶ περὶ πασῶν τῶν ἐκτάσεων, αἵτινες, ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης ἐκτεινόμεναι, ἔχουσι διπλᾶς περόνας. Αὗται εἶναι τεκμήριον ἑλληνικότητος τῶν χωρῶν, ἐν αἷς ἀπαντῶσι.

Θὰ ἠδύνατο νὰ προβληθῆ, ὅτι ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶναι σύνηθες κατὰ τὸν 7 ἢ 6 αἰ. π. Χ. οὔτε ἀπαντᾶ τὸ χειροποίητον πῆλινον ἀγγεῖον τοῦ 8 τάφου τῆς Τρεμπένιστας,⁹ τὸ ἐντελῶς χονδροειδοῦς καὶ πρωτογόνου ἐργασίας, ἔχον ἀψιδωτὰ προσπεφυκῶτα τῇ κοιλίᾳ τοῦ ἀγγείου πεταλοειδῆ ὄτα. Ὅμοια ἀγγεῖα εὐρέθησαν εἰς τὴν προϊστορικὴν Ἀκρόπολιν τῆς Πίσσης,¹⁰

¹ AE 1927-8 σ. 108.

² Payne, Necrocorinthia, 1931, σ. 217 εἰκ. 98 bis.

³ Olympia IV πίν. XXV.

⁴ The sanctuary of Artemis Orthia 257, πίν. 180. ἀριθ. 23, 24. 186 ἀρ. 2, B. 194 ἀρ. 28-32.

⁵ Waldstein, Argive Heraeum, II, pl. XLII ἐξ. LXXX.

⁶ Thiersch—Furtwängler, Aigina, σ. 404, πίν. 115.

⁷ Ὅρα Ἑλλήν. καὶ βόρ. γείτ. 197 ἐξ. AE 1933 σ. 61 ἐξ.

⁸ Ὅρα Δήμιτσου, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις, I, 1896 σ. 369. Vulić, Spomenik τῆς Σερβικῆς βασιλικῆς Ἀκαδημίας LXXI, 55, Beograd, 1931 σ. 107 ἐξ.

⁹ Jahreshefte 1932 σ. 37 εἰκ. 61.

¹⁰ Dörpfeld, Alt - Olympia, Beilage 24.

εἰς τὴν Λευκάδα,¹ εἰς τὸ Διμήνι² καὶ εἰς τὴν Δωδώνην,³ πάντοτε δὲ ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις.

Πῶς εὐρίσκεται τοιοῦτον ἀγγεῖον χειροποίητον καὶ εἰς τὸν τάφον τοῦ 6 αἰ. π.Χ. εἰς Τρεμπένισταν; Ἄλλ' ὅμοιον ἀγγεῖον εὗρον ἐγὼ εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας, ἥτοι τῆς Φλωρίνης, ἐν ΒΔ Μακεδονίᾳ μετὰ τινων λιθίνων ἀντικειμένων,⁴ προσερχόμενον ἐκ τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον μεταξὺ Πομπηίου καὶ Καίσαρος (48 π.Χ.)⁵ ἢ ἐκ τοῦ 4 αἰ. π.Χ. τὸ ἀρχαιότερον, ἐπειδὴ τότε ἐκτίσθη ἡ πόλις Ἡράκλεια ὑπὸ Φιλίππου Β'.⁶ Ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς τῆς πόλεως ἐκαπνίσθη τὸ μέγιστον τῶν τριῶν θραυσμάτων, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη σχεδὸν ὅλον τὸ ἀγγεῖον, ὥστε τοῦτο ἦτο ὄρατον τότε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα. Φαίνεται λοιπὸν, ὅτι παραλλήλως πρὸς τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον, τὸ κομίζον καλλιτεχνικώτερα ἀγγεῖα, εἰργάζοντο κατὰ πατροπαράδοτον τρόπον ἐπιτόπιοι ἄνθρωποι καὶ μέταλλα, ὡς δεικνύει ἡ χαλκῆ λαβὶς τοῦ 9 τάφου ὁμοία πρὸς τὴν ἐν τῷ δεξιῷ ἄκρῳ τοῦ ἀετώματος τῆς στήλης τοῦ Ταναγραίου Σαυγένους τοῦ 424 π.Χ.,⁷ καὶ πηλόν, τοῦτον μάλιστα αἰ συντηρητικαὶ ἴσως οἰκοκυραὶ γυναῖκες πρὸς κατασκευὴν ἀγγείων πατροπαράδοτου τύπου, ὡς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀγγείων.

Ἄλλὰ θὰ ἦτο ἄπορον, ἂν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τοῦ 48 π.Χ. δὲν ὑπῆρχε σύνδεσμός τις ἐνδιάμεσος, διατηρῶν τὴν ἀνάμνησιν τῆς πρωτογόνου τεχντροπίας. Σύνδεσμος λοιπὸν τοιοῦτος εἶναι τὸ ἀγγεῖον τοῦ 6ου πιθανώτατα αἰ. π.Χ., τὸ εὔρεθὲν εἰς τὸν τάφον 8 τῆς Τρεμπένιστας, ὅπερ φέρει ὅμοια ὄτα καὶ εἶναι «ganz rohe und primitive Arbeit». Ἄλλως πρέπει νὰ δεχθῶμεν τυχαίαν τὴν διατήρησιν καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ ἀγγείου τούτου ἐκ παλαιοῦ.⁸

¹ D ö r f e l d, *Alt - Ithaka I* σ. 306 καὶ II *Beilage* 68 α2 καὶ 87. *Annual* brit. school τόμ. 33 σ. 53 ἀριθ. 109.

² Τ σ ο ὑ ν τ α ς, *Αἱ Προϊστ. Ἀκροπόλ. Διμηνίου καὶ Σέσκλου* σ. 268 εἰκ. 166 - 172 καὶ 177 - 9.

³ Ε ὑ α γ γ ε λ ἰ δ η ς, *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 1935 σ. 204, 208, 209 πίν. 6α 1-6.

⁴ Ἀρχ. Ἐφημ. 1932 σ. 69 εἰκ. 33-35.

⁵ ΑΕ 1933 σ. 59 ἐξ.

⁶ ΑΕ 1933, 66.

⁷ *Jahreshefte* 1933 σ. 181 εἰκ. 95.

⁸ ΑΕ 1920 σ. 12 II ἐξ. πίν. 2.

⁹ Περὶ χασμάτων χρονολογικῶν ἐν τῇ ἀσκήσει τεχντροπιῶν παλαιῶν μὲ τετραγαμμένην συνέχειαν ἐπὶ αἰῶνας ὄρα τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Ε ὑ α γ γ ε λ ἰ δ ο υ, *Ἡπειρωτικά* 1935, 212 ἐξ. Πρὸβλ. καὶ τὰς σκέψεις τοῦ P e r s s o n ἐν *Bull. de la société royale des lettres de Lund* 1924-5 σ. 92 ἐξ. Καὶ ὁ Κουφουνιώτης δὲ εἰς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἀπέδωκε ζρόμορφα πρωτογόνως κατασκευάσματα τῆς Λυκοσούρας (ΑΕ 1912, 154). Φαίνεται, ὅτι ἐνιαχοῦ ἐσφύζοντο λαϊκὰ τινα παμπάλαια ἔργα ἢ ἐργαστήρια, διατηροῦντα πατροπαράδοτως παλαιοὺς τύπους, ἐκτός ἂν δεχθῶμεν

Ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1927/8 σ. 49—51 εἶπον καὶ ὑπεστήριξα, ὅτι τὸ σχῆμα τῶν 7 τάφων τῆς Τρεμπένιστας—ὄσοι τότε ἦσαν γνωστοὶ—ἦτο γενικῶς ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων, εἶχε δηλονότι στέγην καθημένην εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τῶν τάφων ἐπὶ σκαπτῆς ἢ κτιστῆς βαθμίδος τούτων τῶν πλευρῶν.¹

Ὁ Vulic' ἀπέκρουσε τὴν γνώμην μου ταύτην διὰ τῆς πείρας, ἣν ἀπέκτησεν ἀνασκάψας εἰς Τρεμπένισταν ὄγδον τάφον τῷ 1930² καὶ ἐτέ-
ρους 4 τῷ 1932,³ ὥστε ἐγένοντο οἱ σύμπαντες 12. Περὶ τοῦ 8 τάφου λέγει (ἔ.ἀ. σ. 2), ὅτι εἶχε βάθος 2 μ., ἦτο πλήρης μαλακῆς γῆς, τὰ δὲ τοιχώματά του ἦσαν σκληρά. Ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ τάφου ἦσαν μεμονωμένοι, ἀραιοὶ λίθοι (einzeln Steine), ἴσως ἐξ ἐρμαίων λέγει. Εἰς βάθος 1/2 μ. εὐρέθησαν ξύλα ἀπνηθρακωμένα ὄχι διὰ πυρός, ἀλλὰ «φυσικῶς» (carbonisés), βαθύτερον δὲ πλείονα. Τούτων ἐν πάχους περὶ τὰ 7 ἑκατοστά, ἀλλὰ μὴ σφῆζον τὴν ἀρχικὴν του ἐπιφάνειαν, ἔχον δὲ τὴν ὄψιν ξηροῦ ἄρτου ἢ σπόγγου, ὡς ἐνθυμοῦμαι, εἶδον ἐν Βελιγραδίῳ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Vulic'. Κατωτάτω ἐν μέσῳ ἦτο μέλαν ὄλως στρώμα 1/100 μ. παχύ, προσελθὸν προφανῶς ἐκ τῆς διαλύσεως τῶν σαρκῶν, τῶν ὀστέων καὶ τῶν ἱματίων τοῦ νεκροῦ.⁴ Περιέργως ὁμως ἡ χρυσῆ προσωπίς τοῦ 8ου τάφου καὶ τὸ κράνος τοῦ νεκροῦ ἀνδρός, κείμενον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παρειᾶς εἰς τὸν πυθμένα, δὲν εἶχον ὑποκάτω τὸ μέλαν στρώμα, ἀλλ' ἔκειντο ἐπὶ γυμνῆς τῆς χωματίνης ἐπιφανείας τοῦ πυθμένους τοῦ τάφου, ἐπὶ καθαροῦ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ ὀριζοντίως ἦσαν καὶ αἱ χρυσαὶ «ἐμβάδες». Βαθμί-

τεχσίαν τὴν παρουσίαν προϊστορικῶν πραγμάτων εἰς στρώματα ἀνασκαφέντα ὕστερον. (Πρὸβλ. καὶ τὰ προϊστορικὰ λίθινα ἀντικείμενα καὶ ἄλλα πηλὰ πηλὶνα χειροποίητα, ἅτινα εὐρέθησαν μετ' ἀττικῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων εἰς τὸν λόφον τοῦ Ἀραμπατζῆ πρὸς τὸ Δουβανλί τῆς Φιλιππουπόλεως. Filow, Die Grabhügelnecropole bei Duvanli, Sofia 1934 σ. 137 ἀριθ. 14 εἰκ. 163—177 καὶ σελ. 187 ἐξ. 229 ἐξ. Heurtley, Prehistoric Macedonia σ. 106.

¹ Πρὸβλ. AE 1910. 199, σημ. 4 II. Εἰς τὰ ἐν AE 1927—8 ἔ.ἀ. παραδείγματα πρόσθετος τὴν Ἀσίην (Bulletin de la société royale des lettres de Lund 1924—5 fasc. 2 σελ. 55), τὴν Μεσσηνίαν (Valmin, Études topographiques sur la Messénie ancienne 1930, 137), τὴν Ἀττικὴν (Ἀρχ. Δελτ. 1890 σ. 23 ἐξ. πίν. Β) καὶ τὸ Δουβανλί τῆς Φιλιππουπόλεως (Filow ἐν Bull. de l'inst. archéol. bulgare 1932—3 σ. 255 ἐξ. 279 Die Grabhügelnecropole bei Duvanli, Sofia 1934 σ. 60 ἐξ. εἰκ. 79.88.98 ἐξ. εἰκ. 126.128).

² Oesterr. Jahreshfte τόμ. 27, 1932 σ. 1 ἐξ.

³ Oesterr. Jahresh. 28, 1933 σ. 164 ἐξ. Ὅτι ἐκυμάνθη μεταξὺ ἀντιθέτων σκέψεων, φαίνεται ἐξ ὧν ἐγράφη ἐν AE 1932 σ. 78.

⁴ Ξύλα carbonisés καὶ μέλαν στρώμα ἀνευ πυρκαϊᾶς εὔρε καὶ ὁ Schliemann εἰς τοὺς βασιλικοὺς τάφους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων, οἵτινες περιεῖχον ἀκαύστους νεκροὺς καὶ ἐκαλύπτοντο διὰ παχειῶν ξυλίνων δοκῶν καὶ διὰ πλακῶν. Ὅρα Στὰθην AE 1907, 49 ἐ.ἐ.

δες κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς πρὸς ὑποβάσταςιν στέγης, ὡς ἀπῆται ἢ ἐμὴ γνώμη, δὲν ὑπῆρχον. Ἐν Jahresh. 28, 1933, σ. 165, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῶν τελευταίων 4 τάφων, λέγεται, ὅτι ὁ τάφος IX καὶ ὁ X ἦσαν ἔσκαμμένοι ἐν τῇ γῆ καὶ εἶχον πλάτος 1 μ., βάθος 1,80 ἢ 1,2 μ., μῆκος δὲ 2,2 μ. περίπου. Ἐκαλύπτοντο διὰ χωμάτων καὶ δι' ἐνὸς ἐπιστέφαντος σωροῦ λίθων. Λείψανα «ἀπηνθρακωμένων» ξύλων ἦσαν καὶ εἰς τούτους τοὺς τάφους ἱκανῶς σπάνια. Ὁ XI καὶ ὁ XII εἶχον τὰ κτερίσματα ὄχι ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν διαφόρων λίθων· ἀποδίδει δὲ τοῦτο εἰς φυσικὴν τινα αἰτίαν, ἣν ἀδυνατεῖ νὰ καθορίσῃ.

Πῶς ἐφαντάζετο τὸν ἐπιστέφανον λίθινον σωρόν, λέγει καὶ ἐν Rev. archéologique 6, serie III, 1934 σ. 36. Μνημονεύων τῶν ἑπτὰ πρώτων τάφων, οὓς ἐδημοσίευσεν ὁ Filow, λέγει, ὅτι, καθὼς φαίνεται, σωρὸς λίθων ἦτο ὄρατὸς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν θέσιν ἐκάστου τάφου.

Τοιαῦτα σήματα θὰ εἶχον καὶ οἱ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀνασκαφέντες τάφοι, ἀλλ' ἐν τῇ παρόδῳ τῶν αἰώνων ἐξηφανίσθησαν. Ὑπὸ τὴν ἐπιφανείαν τοῦ ἐδάφους εὔρε, λέγει, πάντοτε παχὺ στρώμα (1.50—2 μ) λίθων, οἷτινες ἐξικνοῦντο μέχρι τοῦ βάθους τοῦ τάφου, ἔνθα ἦσαν τὰ κτερίσματα. Ὡστε οἱ τάφοι τῆς Τρεμπένιστας ἦσαν tumuli, τύμβοι λίθων, ὧν δίδει καὶ τὰς διαστάσεις, μῆκ. 5 μ. καὶ πλάτος 2—3 μ. Περαιτέρω ἐκθέτει θεωρίαν τινὰ διὰ τὴν ἔλλειψιν ὀστέων ἐν τοῖς τάφοις, ὅτι δηλ. οἱ νεκροὶ εἶχον κατὰ πρῶτον ἀλλαχοῦ που κλ. Τὴν θεωρίαν ταύτην ἀπλῶς δὲν δέχομαι διὰ πλείστους λόγους, ἀλλὰ καὶ διότι διαψεύδεται ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου Schkorpil, ἰδόντος καὶ σχεδιάσαντος σκελετοῦς, καὶ διότι πολλαχοῦ ἡ γῆ ἀφανίζει τὰ ἀνθρώπινα λείψανα.

Ἄλλα καὶ ἡ ἐν γένει εἰκὼν αὕτη τῆς καταστάσεως καὶ τῶν τυχόντων τάφων δὲν με πείθει· διότι ἐρωτῶ: ἀφ' οὗ πανταχοῦ καὶ πάντοτε καὶ νῦν τὸ ἐξαγόμενον ἐκ τῆς ὀρυξεως τοῦ τάφου χῶμα σωρεῦται ἐπ' αὐτοῦ τούτου εἰς σχῆμα ἐπιμήκους τύμβου, διατὶ ἐδῶ δὲν λογίζεται, ἀλλ' ὑποτίθεται ἀποκομιζόμενον. συγκαμίζονται δὲ λίθοι, ἵνα ἀποτελέσωσι τύμβον καὶ ἵνα πληρώσωσι τὸν τάφον μέχρι τῶν κτερισμάτων καὶ τοῦ πυθμένος; Ἐπειδὴ δὲ δέχομαι κανονικὴν ὡς συνήθως ταφὴν τῶν νεκρῶν ἀκαύστων κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Filow, συμφωνοῦντος πρὸς πάντας τοὺς ἀναμιχθέντας εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῶν πρώτων 7 τάφων, δὲν πιστεύω, ὅτι εἰς τὸν XI καὶ τὸν XII τάφον ἐρρίφθησαν κατὰ τὴν ταφὴν οἱ λίθοι καὶ τὰ κτερίσματα ἀναμιξῆ ἢ ἐπαλλήλως, ὥστε νὰ λιθοβολῶνται μὲν ἀσεβῶς οἱ νεκροί, νὰ καταστρέφονται δὲ τὰ τε πολύτιμα καὶ τᾶλλα κτερίσματα, ἅτινα ἐδίδοντο τοῖς φιλότατοις νεκροῖς πρὸς χρῆσιν ἐν τῇ ἀλλεζῶῃ κατὰ τὰς ἐπὶ τῆς γῆς συνηθείας των, διακρινόμενοι καὶ ἐν τοῖς κάτω

καθὼς ἐδῶ. Ἄν δὲ οἱ λίθοι τοῦ τύμβου ἔπεσον ἔπειτὰ ποτε ἐντὸς τοῦ τάφου, ἐρωτᾶται : πῶς ὁ τάφος ἦτο κενός, ὥστε νὰ καταχωσθῶσιν οἱ λίθοι τοῦ τύμβου ἐντὸς τοῦ κενοῦ χάους τοῦ τάφου ;

Ἄν δὲ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Vulic' ἔθαπτον οἱ παλαιοὶ ἐκεῖνοι σκληροὶ ἄνθρωποι, τίνα σημασίαν ἔχει ἡ ὑποτιθεμένη ὑπὸ τοῦ Vulic' τακτοποίησις τῶν κτερισμάτων ἐν τῷ πυθμένι τοῦ τάφου, ὡσεὶ ἦτο ἐξηπλωμένος ὁ νεκρός, ἐν ᾧ οὗτος κατὰ τὸν Vulic' εἶχε κατὰ ἀλλαχού—πῶς, γυμνός, ἢ ἐνδεδυμένος καὶ ὀπλισμένος ;—καὶ εἶχε γίνεαι ἀφανῆς κόνις ;

Δὲν ἐννοῶ, πῶς οἱ einzelne Steine γίνονται ἔπειτα σωρὸς καὶ τύμβος λίθων καὶ λησμονεῖται ἡ γῆ ἢ τὰ ἐν τῷ τάφῳ χρώματα, περὶ ὧν λέγουσι τὰ Jahreshfte τοῦ 1932. Δὲν ἐννοῶ ἐπίσης, πῶς τὰ ξύλα, ἅτινα εὐρέθησαν ὀλίγα εἰς βάθος 1/2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἐν τῷ 8ῳ τάφῳ, πλείονα δὲ βαθύτερον, ὑποβιβάζονται ἔπειτα τῷ 1933 ὡς «ικανῶς σπάνια», ἐν δὲ τῇ Rev. archéologique τοῦ 1934 λησμονοῦνται ἐντελῶς, καθὼς καὶ τὰ ἐν τοῖς τάφοις χρώματα. Εἶναι τόσον ἀσήμαντος ἡ εὐρεσις παχέων ξύλων (ᾄχι σανίδων) ἐν τῷ τάφῳ ὑψηλὰ ὑπὲρ τὸν νεκρὸν καὶ ὑπὲρ τὴν νεκρικὴν ξυλίνην λάρνακα, ἢ ὑπῆρχεν, ὥστε μηδεμία ἐρμηνεία, ἢτοι μηδεμία σημασία νὰ δίδηται ; Ἐὰν δὲ ἡ χρῆσις τῶν κοσμημάτων ἢ ὄπλων θεωρεῖται εὐνόητος, θὰ ἔπρεπεν ὁμως νὰ δοθῇ ἐρμηνεία τις εἰς τὴν παρουσίαν 24 τεμαχίων σιδηρῶν τοῦ 8 τάφου, ὧν πολλὰ, εἰ μὴ ὅλα, ἀναμφιβόλως εἶναι ἤλοι (διατηροῦν πολλὰ τὴν μύτην, ἐν τὴν κεφαλὴν, τὸ δὲ μέγιστον ἔχει μῆκος 9)100 μ.).

Πῶς δέον νὰ συμβιβάσωμεν τὰς περιγραφὰς τῶν 7 πρώτων τάφων καὶ μάλιστα τοῦ 6 καὶ τοῦ 7, οὓς ἀνέσκαψεν αὐτὸς ὁ καθηγητῆς Schkorpil, ὅστις οὐδὲν ἔγκος ξύλων εὔρεν, εἶδεν ὁμως καὶ εἰκονίζει τοὺς σκελετοὺς τῶν νεκρῶν ἐξηπλωμένους ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ καὶ πηλώδους ἐδάφους μὲ τὰς χεῖρας τεταμένας παραπλεύρως, ἐν ᾧ ὁ Vulic' εὔρε ξύλα, οὐδὲν δ' ἔγκος σκελετοῦ ;

Καὶ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν «λίθων», οὓς εὔρεν ὁ Vulic', ἐν ᾧ ὁ Schkorpil μαρτυρεῖ περὶ χρώματος καὶ «κροκαλῶν» μεγάλων φορητῶν ἄλλοθεν ; Ὁ Vulic' οὐτε βεβαίῳ οὐτε ἀναιρεῖ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Schkorpil, ὅτι τὸ ἔδαφος ἦτο ἐκ πεπατημένου πηλοῦ. . . . δικαίως ἔπειδὴ τοῦτο ἴσως δὲν ἦτο γενικὸν χαρακτηριστικόν, ὡς οὐδ' ἡ πλακοστρωσία ἐνὸς ἄλλου τάφου.

Παρὰ πάσας ὁμως τὰς ἀντιφάσεις ἢ τὰς διαφορὰς τῶν περιγραφῶν, ὑπάρχει μία συμφωνία μεταξὺ τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς σερβικῆς περιγραφῆς : ὅτι δηλ. ἀμέσως ὑπὸ τοὺς λίθους ἢ τὰς κροκάλας καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν ἐπὶ τοῦ πυθμένους τοῦ τάφου συμπεπιεσμένα καὶ συντετριμμένα καὶ διεσκεδασμένα τὰ κτερίσματα, ὧν πλεῖστα ἐκ πολυτίμου ὕλης (χρυσοῦ, ἀργύρου, ἠλέκτρου), ἄλλα δὲ ἐκ χαλκοῦ, καλλίτεχνα ὁμως, πολυτιμότερα δέ τινα τῶν ἐκ πολυτίμου ὕλης.

Διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψίν μου εἶναι ἀπαράδεκτος ἡ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐν τῷ τάφῳ κατάθεσιν νεκροῦ καὶ κτερισμάτων βάρβαρος συντριβὴ καὶ καταστροφὴ πάντων διὰ τῆς ἐπ' αὐτὰ ρίψεως, ἕξ ὕψους τριῶν περίπου μέτρων, τόσων ὄγκων λίθων ἢ μεγάλων κροκαλῶν, μετὰ χαλίκων καὶ χωμάτων ἢ ἄνευ χωμάτων, ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν θαψάντων οἰκείων καὶ φιλότατων τοῖς νεκροῖς! Οἱ νεκροὶ δὲ δὲν ἦσαν κακοῦργοι ἄξιοι καταλεύσεως, ἀφ' οὗ εἶχον τόσα κτερίσματα καὶ θὰ ἦσαν βεβαίως πολὺκλαυστοί.

Καὶ αἱ μὲν ἐλλείψεις εἰς τὴν ἐτέραν τῶν περιγραφῶν τῶν ἀνασκαφῶν, εἴτε τὴν σερβικὴν εἴτε τὴν βουλγαρικὴν, προέρχονται ἀπὸ ἑλλιπῆ παρτήρησιν καὶ ἀνασκαφικὴν πείραν, αἱ δὲ ἐρμηνεῖαι, αἱ μὴ ἐρμηνεύουσαι ὑπαρκτοὺς χωρακτῆρας, παρεισάγουσιν εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν αὐθαιρέτους ἀρχὰς καὶ ἐρμηνείας ἀβασίμους. Διὰ τοῦτο θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν κατάστασιν τῶν τάφων καὶ νὰ πορισθῶμεν τὴν ὄρχικὴν μορφήν αὐτῶν, ὡς καὶ τὸν τρόπον τῆς ταφῆς, ἀποκλείοντες ὅμως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ὅτι ἤτό ποτε δυνατὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν τάφον κατάθεσιν τῶν νεκρῶν καὶ τῶν κτερισμάτων νὰ ἔρριψαν οἱ θάψαντες ἀμέσως λίθους ἐπ' αὐτοὺς ἀναισθητῶς καὶ βαρβάρως.

Πρῶτον θὰ ἐξετάσω, ἂν οἱ νεκροὶ κατετέθησαν ἐντὸς λαρνάκων ἢ εἰς τὰ χώματα κατὰ γῆς ἄνευ λαρνάκων εἰς τὸν πυθμένα τῶν τάφων.

Ἄν ἐτίθεντο ἄνευ λαρνάκων ἐντὸς χωμάτων, τότε αἱ μὲν κεφαλαί, τὰ κράνη, αἱ χρυσαῖ προσωπίδες καὶ τὰ σανδάλια, ὡς καὶ τὰ ἀγγεῖα, τὰ ἔχοντα τοῦλάχιστον εὐρεῖαν βάσιν, θὰ ἐστερεοῦντο διὰ τῶν χωμάτων εἰς τὴν φυσικὴν θέσιν των: δηλ. ἡ κεφαλὴ ὑπτία—ἂν ὕπιος κατετέθη ὁ νεκρὸς—τὸ κράνος θὰ περιέβαλλε τὴν κεφαλὴν, ἢ προσωπίς θὰ ἦτο πῶς ὑπὲρ τὸ πρόσωπον καὶ τὰ σανδάλια μετὰ τῶν ὄσταριων τῶν ποδῶν θὰ ἦσαν ὄρθια ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου τῆς πτέρυγος ἐντὸς τῶν χωμάτων. Θὰ ἐλαμβάνετο δὲ καὶ πρόνοιά τις, ὥστε καὶ τὰ κτερίσματα νὰ μὴ προσβάλλωνται βιαίως ὑπὸ τῶν χωμάτων καὶ ἀνατρέπωνται ἢ βλάπτωνται, ἀλλὰ νὰ στερεῶνται ὄρθια ὑπὸ τῶν περιβαλλόντων αὐτὰ χωμάτων.

Τοιαύτη ταφὴ τῶν νεκρῶν ἐκτὸς λάρνακος δὲν ἔγινεν εἰς Τρεμπένισταν οὔτε κατὰ τὴν βουλγαρικὴν οὔτε κατὰ τὴν σερβικὴν περιγραφὴν.

Ἄν ὅμως οἱ νεκροὶ κατετίθεντο ἐντὸς λαρνάκων ξυλίνων (περὶ λιθίνων ἢ μεταλλίνων οὐδεὶς ἐπιπίπτει λόγος), τότε ὁ νεκρὸς μένει ἀδιατάρακτος ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς λάρνακος, ἐφ' ὅσον κρατοῦν ἀδιάλυτοι αἱ σάρκες καὶ ἀντέχει ἡ λάρναξ κατὰ τῆς σήψεως καὶ τοῦ ἐκ τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων βάρους. Ταχύτερον δ' ἐπέρχεται ἡ διάλυσις τῶν σαρκῶν τοῦ νεκροῦ ἢ ἡ σήψις τῶν σανίδων τῆς λάρνακος¹. Ὡστε, διαλυομένων τῶν σαρκῶν ἐν-

¹ Περὶ βλ. Κερραμόπουλλον ΠΑΕ 1931. ΑΕ 1927—8 σ. 55 σ. 81—82.

τὸς τῆς κενῆς λάρνακος, ἢ μὲν κεφαλὴ θὰ κλίνη ἐκ τοῦ ἰνιακοῦ ὀπισθίου ὀστοῦ εἰς τὴν ἐτέραν παρεῖαν ἢ ἔμπρός, τὸ κράνος θὰ κατακυλισθῆ ἐκεῖ που πλησίον, ἢ προσωπὶς θὰ πέσῃ ἐπίσης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὀριζοντίως, ὡς καὶ αἱ ἐμβάδες. Ἐν θὰ ὑπόκειται συνεχῆς πυθμὴν τῆς λάρνακος ἐκ σανίδων ἐφαπτομένων ἀλλήλων ἢ ἂν ὁ πυθμὴν οὗτος σχηματίζεται δι' ἀραιῶν ἐνδέσμων στενῶν σανίδων 5-7 περίπου, ὥστε ὁ νεκρὸς κατὰ τὰ ἄνευ πυθμένος διαστήματα νὰ ἐφάπτεται τῆς «γαίας αὐτῆς, ἢ τὰ πάντα τίκτεται θρέψασά τ' αὐθις τῶνδε κῦμα λαμβάνει» (Αἰσχλ. Χοηφ. 127), δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν, ἂν καὶ θεωρεῖται σήμερον ὄσιον νὰ ἀπτηται τῆς γῆς ὁ νεκρὸς· αἱ ἔνδεσμοι ἢ πλήρεις σανίδες τοῦ πυθμένος θὰ παρεκάλυον ἐπὶ μακρότερον χρόνον πιθανῶς καὶ τὸ κράνος καὶ τὴν προσωπίδα νὰ ἐπικαθήσουν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ ἐδάφους τοῦ τάφου· ἢ ἄμεσος ὅμως ἐπιφὴ ἐπῆλθε μετὰ τὴν τελείαν σῆψιν ἢ τὴν φυσικὴν ἀπανθράκωσιν τῶν σανίδων τοῦ πυθμένος τῆς λάρνακος, αἷτινες ἐφύλαξαν καθαρὸν τὸν χωματίνον πάτον τοῦ τάφου, ὥστε ἢ χρυσῆ προσωπίς, τὸ κράνος καὶ τὰ χρυσᾶ πέλματα τοῦ θ τάφου ἐκάλυψαν καθαρὸν τὸ ἀντίστοιχον μέρος τοῦ χωματίνου πυθμένος τοῦ τάφου, χωρὶς δηλ. τοῦτο νὰ γίνῃ μέλαν διὰ τοῦ καλύψαντος τὸν λοιπὸν κεντρικὸν πυθμὲνα μέλανος στρώματος πάχ. 1/100 μ.

Κατὰ ταῦτα, ἄφ' οὗ ἢ κεφαλὴ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς πράγματα δὲν εὐρέθησαν ἔστερεωμένα διὰ χωμάτων ἐν τῇ κανονικῇ των θέσει, σημαίνει τοῦτο, ὅτι οἱ νεκροὶ κατετέθησαν οὐχὶ ἐντὸς χωμάτων ἀμέσως, ἀλλ' ἐντὸς κενοῦ χώρου ἄθικτοι ὑπὸ χωμάτων ἢ λίθων. Ὁ κενὸς δὲ χώρος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλος ἢ ὁ χώρος τῆς ξυλίνης λάρνακος, ἐπὶ τῆς ὁποίας δὲν δεχόμεθα ἐπιρροφθέντας βαρβάρως λίθους ἢ χώματα.¹

¹ Ἐν βορείῳ Θράκῃ εὐρέθησαν τάφοι τοῦ 5 αἰ. π. Χ. ἔστεγασμένοι διὰ ξυλίνης στέγης. ² Ἐν ἐνὶ τάφῳ εὐρέθη ξυλίνη κλίνη περίτεχνος³ ἐντὸς λιθίνης σαρκοφάγου. Ξυλίνην στέγην εἶχεν αὐτόθι εἰς τὸν λόφον τοῦ Ἄραμπατζῆ καὶ ἄλλος τάφος.⁴ Πλείονα παραδείγματα καὶ ἐν Σέδες (Θέρμη) τῆς Θεσσαλονίκης θὰ δημοσιεύσῃ προσεχῶς ὁ κ. Νικ. Κοτζιάς.⁵

¹ Πρὸβλ. Ch. Picard, Les religions gréhellén. 1948 σ. 204, 263 ἐξ., 266 ἐξ.

² O r a F i l o w, Die Grabhügelnecropole bei Duvanli σελ. 62 εἰκ. 79.

³ Αὐτ. σελ. 122 εἰκ. 146, 148-150.

⁴ Αὐτ. σελ. 128 ἐξ.

⁵ Τὸ τοῦ Στράβωνος 155 : «τοὺς δὲ θανατουμένους καταπετροῦσιν» (οἱ Λυσιτανοί!) δηλοῖ τοὺς καταδικαζομένους εἰς θάνατον κακούργους καὶ θανατουμένους διὰ καταλεύσεως· πρὸβλ. καὶ Δ ι ὀ δ. 3, 33, 2 περὶ τῶν τραγλοδυτῶν: «ταφαίπαντελῶς ἐξήλλαγμέναι ἐπιχωριάζουσαι· τοῖς γὰρ τῶν παλιούρων λύγοις δῆσαντες τῶν τετελευτηκότων τὰ σώματα, προσάπτουσι τὸν αὐχένα τοῖς σκέλεσι. θέντες δὲ τὸν νεκρὸν ἐπὶ τινος ἀναστήματος, βάλλουσι λίθοις χειροπληθεῖσι γελῶντες, μέχρις ἂν ὄσιν τοῖς λίθοις περιχώσαντες ἀποκρῦψωσι τὰ σώματα, τὸ δὲ τελευταῖον αἰγὸς κέρως ἐπιθέντες ἀπολύονται, συμπάθειαν οὐδεμίαν λαμβάνοντες». Πρὸβλ. E i t r e m, V o r o r p f e r 289. Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο υ, Ἄποτυμpanισμὸς σελ. 40. 52 ἐξ.

Ἄλλ' ὅμως οἱ τάφοι εἶναι—δύναται τις εἰπεῖν—κατεστραυμένοι ὑπὸ ὄγκων λίθων καὶ χωμάτων βιαίως καταπεσόντων ἐντὸς αὐτῶν. Πῶς ἔγινε τοῦτο ;

Ἐγὼ εἶπον, ὅτι ὑπῆρχε στέγη τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας, ὡς εἰς τοὺς βασιλικοὺς τάφους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν καὶ ἐν χρονικῇ ἀκολουθίᾳ εἰς πλείονας ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους (δρα ἄνω σελ. 492) καὶ ὅτι, σαπέντων τῶν ξύλων τῆς στέγης, κατεκρημνίσθη αὕτη, ὡς καὶ οἱ ὑπὲρ αὐτὴν ὄγκοι λίθων καὶ χωμάτων ἐντὸς τοῦ τάφου.

Ὁ Filow λέγει (ἄνωτ. σ. 493 κέ.), ὅτι οἱ τάφοι ἦσαν ἄνευ τοίχων, ἀτειχίστοι, καὶ ὅτι δὲν περιεῖχον ἴχνη ξύλων, διὰ τῆς σιωπῆς δὲ ἀποκλείει καὶ τὴν ὑπαρξιν σκαπτῶν βαθμίδων κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν, ὥστε δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῆ στέγη, ὡς εἰς τοὺς τάφους π. χ. τῶν Μυκηνῶν, τῆς Ρεϊτσῶνας καὶ τῶν Θηβῶν (ἄνω σελ. 492). Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν στέγη, οἱ δὲ τάφοι ἐπληρώθησαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς διὰ λίθων, ἥτοι διὰ μεγάλων κροκαλῶν καὶ πηλοῦ.

Ὁ Vulic' ὅμως εἰς τὸν τάφον 8 εὔρε ξύλα παχέα εἰς βάθος 1/2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἐν ᾧ ὅλον τὸ βάθος τοῦ τάφου ἦτο 2 μ. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων λησμονεῖ τὰ ξύλα, οἱ δὲ einzelne Steine, ὡς χαρακτηρίζονται κατ' ἀρχάς, λέγονται ἔπειτα τόσον πολλοί, ὥστε πληροῦσι τὸν τάφον καὶ σχηματίζουσιν ἐπ' αὐτοῦ ἔρμακα καὶ τύμβον. Λησμονοῦνται δὲ οἱ 24 ἥλοι ἢ τεμάχια ἥλων, ὧν ἡ χρῆσις εἶναι συναφῆς πρὸς ξύλα παχέα.

Ἄλλ' εἶναι προφανές, ὅτι ὅπου ἀπαιτοῦνται ξύλα καὶ δὲν εὐρέθησαν, θὰ εἶχον ἴσως σαπῆ, τὰ δὲ παχέα, τὰ εὐρεθέντα ὑψηλὰ 1 1/2 μ. ἀπὸ τοῦ πυθμένους τοῦ τάφου 8 καὶ 1/2 μ. ἀπὸ τῆς ἔξω ἐπιφανείας, ἀνήκουν εἰς τὴν στέγην αὐτοῦ, ἥτις θὰ ἐστηρίζετο εἰς πλευρικοὺς κτιστοὺς ξηροὺς τοίχους, καταρρεύσαντας ἢ διαλυθέντας καὶ μὴ διαγνωσθέντας ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ τῶν ἄλλων λίθων, ὅσοι τυχὸν εἶχον σωρευθῆ μετὰ χωμάτων ὑπὲρ τὴν ξυλίνην ὀροφήν.

Τὸ ὕψος, εἰς ᾧ εὐρέθησαν τὰ ξύλα, ἐπιβάλλει τὴν ἀποδοχὴν ὀροφῆς τοῦ τάφου, ἡ δὲ ἀποδοχὴ τῆς ὀροφῆς ἐπιβάλλει τὴν ἀποδοχὴν τῶν κτιστῶν πλευρικῶν τοίχων ὑποστηρίξεως, ἀφ' οὗ σκαπταὶ βαθμίδες δὲν ὑπάρχουν. Οὕτω χρησιμοποιεῖται μέγα μέρος τῶν εὐρεθέντων λίθων καὶ ἀποφεύγομεν τὴν ἀποδοχὴν τῆς βαρβάρου καταλεύσεως τῶν προσφιλῶν νεκρῶν καὶ τῆς ἐκουσίας συντριβῆς τῶν πολυτίμων κτερισμάτων ἅμα τῇ καταθέσει αὐτῶν εἰς τὸν τάφον. Κατὰ τὴν πῶσιν τῆς στέγης συνετριβήσαν ὅσα ἀγγεῖα συνετριβήσαν ἢ ἀπλῶς ἐβλάβησαν.

Ἦσαν γεγραμμένα τ' ἀνωτέρω, ὅτι αἱ ἐφημερίδες ἀνήγγειλαν κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸν χειμῶνα 1949, ὅτι ἐν τῇ πόλει Κοζάνη τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, κατὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλίμειαν πρὸς Ν τῆς Ἀγοίδος, διανοιγμένης ὁδοῦ, εὐρέθησαν τάφοι τινὲς «τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου» περιέχοντες καὶ ἐν

νόμισμα Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου. (Ἦρα π.χ. Φῶς τῆς Θεσσαλονίκης τῆς 24 Αὐγούστου 1949). Ἐρωτήσας τὸν ἐν Κοζάνῃ φύλακα τῶν ἀρχαιοτήτων Νικ. Δελιαλῆν περὶ παρατηρήσεων ἀρχαιολογικῶν κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, δὲν ὑπῆρξα εὐτυχής· ἐπειδὴ οὐδεὶς ἐπιστήμων ἀρχαιολόγος εἶχε διευθύνει τὴν ἀνασκαφήν. Μετὰ παρέλευσιν μηνῶν ἀπετάθη πρὸς τὸν ἐπιμελητὴν τῶν ἀρχαιοτήτων Β. Καλλιπολίτην, ὅστις ἀπήντησε (5.11.49) τὰ ἑξῆς: «Τὰ εὐρήματα τῆς Κοζάνης δὲν προῆλθον ἀπὸ συστηματικῆν ἀνασκαφήν, καθὼς ἴσως ἐσφαλμένως Σᾶς ἐπληροφόρησαν, ἀλλ' ἀπὸ ἐκσκαφήν, ποὺ ἔκαμεν ὁ Ἄθμος πρὸς διανοξίν νέας ὁδοῦ νοτίως τοῦ νεκροταφείου τῆς πόλεως, ἰὸν παρελθόντα Ἰανουάριον. Οὕτω δὲν ἦτο δυνατόν, διότι δὲν ἤμουν παρῶν, νὰ κάμω ἐπιστημονικὰς παρατηρήσεις. Εἰς ὅμως ἐκ τῶν τάφων εἶχε μόνον ἐν μέρει καταστροφῇ, ὥστε κατὰ τὴν μετάβασίν μου τὸν Σεπτέμβριον εἰς Κοζάνην ἠδυνήθην νὰ μελετήσω τὴν κατασκευὴν του, τὰ ἔθιμα ταφῆς κτλ. Πιστεύω, ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι τάφοι θὰ ἦσαν ὅμοιοι. Εἶχον ὑπ' ὄψει μου ὄλας τὰς ἰδικὰς Σας δημοσιεύσεις περὶ τῶν ἐρευνῶν Σας εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν καὶ ἰδιαιτέρως τὴν μελέτην Σας περὶ τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας, τῶν δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ Filow. Ἐχετε ἀπολύτως δίκαιον ὁ τρόπος τῆς ταφῆς εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τάφον τῆς Κοζάνης. Μόνον αἱ διαστάσεις τούτου ἦσαν μικρότεραι καὶ ἡ ἐγκοπή εἰς τὸν μαλακὸν βράχον εἶχε σχῆμα τετραγώνον. Κατὰ μῆκος τῆς Β καὶ τῆς Ν πλευρᾶς παρουσίαζεν εἶδος ἀναβαθμοῦ ἐσωτερικῶς, πρὸς ὑποδοχὴν ἴσως δοκῶν ξυλίνων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐκάλυπτον τὸν τάφον. Ἀλλὰ τὸ ἔδαφος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἦτο πολὺ ὑγρὸν, οἱ σκελετοὶ εἶχον ἀποσυντεθῆ ἔντελῶς καὶ μόνον ἡ θέσις των ἠδύνατο περὶπου νὰ διαπιστωθῇ ἀπὸ τὸ χρῶμα τοῦ χώματος, ποὺ ἦτο εἰς τινα μέρη λευκὸν ὡς ἄσβεστος καὶ λιπαρόν.

Διὰ τὴν χρονολογίαν, τόσον τὸ ἀργυροῦν δίδραχμον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (νομισματοκοπέου Ἀμφιπόλεως 230 29), ἀρκετὰ ἐφθαρμένον, ὅσον καὶ τὰ ἀγγεῖα δεικνύουν τὴν καμπὴν τοῦ 4ου πρὸς τὸν 3ον αἰῶνα. Ἀπὸ ἄλλον τάφον προέροχεται ἐνδιαφέρον κτερίσμα, ἀργυρᾶ φιάλη μετ' ἐπιγραφῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χρ.

ΑΘΑΝΑΙΑΣ: ΙΑΡΑ: ΤΑΞ ΜΗΒΚΑΡΟΙ ἦτοι

Αθανάιας: ἰαρά: τᾶς ΜΗεγαροῖ. Ἦσως προέροχεται ὡς λεία πολέμου ἀπὸ τῶ ἱερῶν τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Μεγάρων ἢ ἄλλης τινὸς Ἀθηνᾶς Μακεδονικῆς.

¹ Ἦρα Πaus. I, XLII, 6, XLII, 3. Journ. Hell. Stud. LXX 1950, σ. 7.

Ἡ ἀργυρᾶ αὕτη φιάλη ἀνέρχεται σχεδὸν εἰς τοὺς χρόνους τῶν τάφων τῆς Λυχνιδοῦ ὡς ἔργον τέχνης· ἀλλὰ πότε ἔγινε λάφυρον καὶ πότε ὡς κτερίσμα ἐτέθη εἰς τὸν τάφον τῆς Μακεδονικῆς Κοζάνης, θὰ μάθωμεν ἴσως ἀκριβέστερον κατὰ τὰ λοιπὰ τοῦ τάφου κτερίσματα ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Καλλιπολίτου, εἰ καὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ του οὗτος ἀποδίδει τοὺς εὐρεθέντας τάφους πάντας εἰς τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους. Ἐν τῷ παρόντι δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι οἱ τάφοι τῆς Μακεδονίας ὡς κατασκευάσματα εἶναι ὅμοιοι πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ χρόνων μυκηναϊκῶν εὐρισκομένους, ὅτι ἔχουσι κτερίσματα κατὰ πλεονασμὸν μετάλλινα καὶ ὅμοια πρὸς τὰ τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἀλλὰ πλουσιώτερα, ὅσον πλουσιώτερα εἶναι ἡ χώρα τῆς Μακεδονίας, συγκρινομένη πρὸς τὴν νότιον Ἑλλάδα, καὶ ὅτι πάντα δεικνύουσι τὴν αὐτὴν τέχνην καὶ τὸν αὐτὸν πολιτισμὸν, ἔχουσι δὲ πρωτοπόρους τὰ ἐκ νοτίου Ἑλλάδος δι' ἀνατολικῶν ὁδῶν εἰσηγμένα καὶ συνοδοὺς τὰ γνήσια ἐντόπια ἔργα, ὧν τὰ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου μαρτυροῦσι περὶ προηγμένης τεχνικῆς χρήσεως καὶ ἐξεργασίας τῶν μετάλλων τούτων.¹

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ νεκροὶ δὲν εἶχον κατατεθῆ ἐντὸς χωμάτων, ἀλλ' ἐν κενῷ. Ἐρωτῶμεν τώρα: τὸ κενὸν ἦτο, ὡς ἐδέχθημεν, τὸ σχηματιζόμενον ὑπὸ τῆς λάρνακος ἢ τὸ ὑπὸ τῆς ὀροφῆς τοῦ τάφου, ὅτε ἡ λάρναξ θὰ ἠδύνατο νὰ λείπῃ; Διὰ νὰ δοθῇ βεβαία ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ἀκριβέστερας παρατηρήσεις περὶ τῆς θέσεως τῶν ὀστῶν καὶ τῶν κτερισμάτων τοῦ τάφου καὶ περὶ τῶν βεβαίων ἢ πιθανῶν

¹ Πρβλ. ΑΕ 1927-8 σ. 60 ἐξ. ἐξ. Αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ τὰ εὐρήματα τῆς Κοζάνης περιεγράφησαν καὶ ἠρμηνεύθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ὑπὸ τοῦ Βασ. Καλλιπολίτου καὶ τῆς D. Feytmans ἐν ΑΕ 1948-9 σ. 85-111.—Ἡ στέγη τῶν τάφων θὰ ἐσχηματίζετο, καθὼς τώρα σχηματίζονται τὰ «δῶματα» εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους (π.χ. τὴν Αἴγινα) καὶ τὰ ἐσωτερικὰ πατώματα εἰς τὰς οἰκίας καὶ ψυχρῶν βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν. Εἰς τὴν περὶ τὸ 1835 ἐκτισμένην παπφῶν καὶ πατρικὴν μου οἰκίαν ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, εἰς τὸν ἄνω ὄροφον ὃ μὲν προθάλαμος (ἀνώγι) εἶχεν ἀπλοῦν πάτωμα διὰ σανίδων, 4 δὲ δωμάτια καὶ ἐν κελάριον τοῦ αὐτοῦ ὄροφου εἶχον ἐπὶ ξυλίνων πατωμάτων γῆν πεπατημένην καὶ ἐπαηλιμμένην δι' ἀσβέστου. Δὲν γνωρίζω τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν ὄψιν τῶν σανίδων τῶν πατωμάτων τούτων, ἀλλ' εἰς ἄλλας παλιωτέρας οἰκίας τῆς πατρίδος μου εἶδον καὶ κλίμακας καὶ προθαλάμους (ἀνώγια) κατεσκευασμένους διὰ σανίδων, κεκομμένων ὄχι διὰ πρίονος, ἀλλὰ διὰ πελέκως ἢ σκεπάρνου. Τοιαύτας σανίδας ἐλέγομεν συνήθως σχίζας. Ὅρα καὶ ΑΕ 1932, 117, σημ. ο. Ἦτο δὲ τόσον στερεὸν τὸ διὰ ψιάθων, στρωμάτων καὶ ἐγχωρίων ταπήτων ἐπεστρωμένον πάτωμα, ὥστε ὡς εἰς τὸν προθάλαμον, οὕτω καὶ ἐνταῦθα, ἐγίνοντο χοροὶ εἰς πᾶσαν εὐτυχῆ περίστασιν. Ὑποκάτω ὁμως τὸ πάτωμα τοῦτο εἶχεν ὀροφὴν διὰ λεπτῶν σανίδων, ὥστε χώματα ἢ κόνις νὰ μὴ πίπτῃ εἰς τὰ χειμερινὰ δωμάτια τοῦ ἰσογείου ὀρόφου, οἱ δὲ χῶροι νὰ εἶναι θερμοὶ κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ ψυχροὶ κατὰ τὸ θέρος. Ἀντιθέτως τὸ πάτωμα τοῦ προθαλάμου ἦτο ἀπλοῦν, «μονόν». Δὲν ἐνθυμοῦμαι δὲ νὰ ἠκούετο εἰς τὰ δωμάτια τοῦ ἰσογείου θόρυβός τις ἐκ κινουμένων ἢ καταρροεμένων χωμάτων τῆς ὀροφῆς.

λειψάνων ἢ ἰχνῶν τῶν ξύλων τοῦ τάφου ἐν γένει ἢ τῆς λάρνακος εἰδικώτερον. Εἰς τάφους ὅμως τόσον πλουσίους καὶ μεγάλους εἶνε πιθανώτατον ὅτι δὲν ἔλειπεν ἡ λάρναξ, ἥς θὰ ἐστεροῦντο μόνοι οἱ ἀάμπταχοι ἢ οἱ εὐρισκόμενοι ἀδέσποτοι καὶ ἄταφοι νεκροί, ἐφ' οὓς τὸ «ἐπιβάλλειν γῆν» ἦτο προᾶξις ὁσία.

Τὰ 24 σιδηρᾶ ραβδία, ἂν ἦσαν ἀληθῶς ἥλοι καὶ εἶχον ὄλοι μῆκος 0. 09, θὰ ἦσαν πρόσφοροι μᾶλλον πρὸς τὰ παχέα ξύλα τῆς στέγης ἢ τὰ τῆς λάρνακος.¹

Τὰ εὐρήματα τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας οὐδαμῶς συγκρούονται κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν ἢ τὸ εἶδος καὶ τὴν ποικιλίαν πρὸς τὰ τῆς νοτίου Ἑλλάδος οὔτε ἐξέρχονται τοῦ «οἰκογενειακοῦ χαρακτῆρος» αὐτῶν ὡς ἔργα τοῦ 6 αἰ. π. Χρ.

Ἡ μόνη διαφορὰ αὐτῶν πρὸς τοὺς τάφους τῆς νοτίου Ἑλλάδος εἶνε, ὅτι περιέχουσι τὰ πολεμικὰ ὄπλα τῶν νεκρῶν κατὰ συνήθειαν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι, ἐν τῇ Μακεδονίᾳ² καὶ Ἡπειρῳ.³ Ὁ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν ἔνοπλος νεκρὸς⁴ δὲν γνωρίζομεν τίνα εἶχε πατρίδα, ἵνα κρίνωμεν περὶ τοῦ ἂν ἐτήρησεν ἔθιμον μυκηναϊκὸν ἢ βόρειον ἑλληνικόν.

Ἄλλ' οὔτε προέρχονται τὰ κτερίσματα ἐκ Δελφῶν, ὡς ἰσχυρίσθη ὁ *Сажканови́ч* (σ. 488). Εἰς τοὺς Δελφοὺς ἀνετίθεντο πολλὰ ἀναθήματα ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων. Ἡ πυθία «ἀναθημάτων καὶ δώρων ἐμπέπληκε βαρβαρικῶν καὶ ἑλληνικῶν τὸ χρηστήριον» ἀνέκαθεν.⁵ Ἀλλὰ τῷ 548 π. Χρ. ἐπυρπολήθη ὁ ναὸς⁶ καὶ βεβαίως θὰ κατεστράφησαν τὰ ἐν αὐτῷ ἀναθήματα,⁷ ὡς θὰ συνέβη καὶ κατὰ τὸ 372, ὅτε ὁ ναὸς κατεκρημνίσθη ὑπὸ βράχων καταπεσόντων ἐκ τῶν Φαιδριάδων· θὰ ὑπελείποντο μόνα ὅσα ἀναθήματα ἐφυλάσσοντο ἐντὸς ἄλλων μὴ βλαβέντων οἰκοδομημάτων καὶ δὴ καὶ θησαυρῶν, ἂν καὶ δὲν γνωρίζομεν μήπως καὶ ἐκ τούτων εἶχον καταστραφῆ πολλά ἢ μήπως εἶχον ἐξαργυρώσει οἱ Δελφοὶ ἄλλα, διὰ νὰ πληρώσωσι τὸ πῖπτον ἐπ' αὐτοὺς μέρος τῆς δαπάνης διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ δὶς.

Ὁ Πλούταρχος ὅμως φαίνεται ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω λόγων του δηλοῖ ἀδίκτους τοὺς ἔξ ἀναθημάτων θησαυροὺς τῶν Δελφῶν.

Τῷ 356 κατέλαβον οἱ Φωκεῖς τὸ ἱερὸν καὶ τότε ἐξεργάγη ὁ τρίτος ἱερὸς πόλεμος, διαρκέσας μέχρι τοῦ 346 π. Χρ. καὶ ἀναγκάσας τοὺς Φω-

¹ Πρβλ. καὶ ΑΕ 1927-8 σ. 51 ἔξ.

² ΑΕ 1927-8 σ. 57 πρβλ. 107. Ἀρριαν. Ἄν. 1. 16, 5.

³ Εὐαγγελίδης, Ἡ βόρ. Ἡπειρος 1919 σ. 35. Beloch, Gr. Gesch.¹ I, 1. σ. 97 σημ. 4.

⁴ ΑΕ 1927-8 σ. 106.

⁵ Πλουτ. De Pythiae or. 409 A.

⁶ Ὅρα Κεραμοπούλλου, Τοπογρ. τ. Δελφῶν 1917 σ. 19.

⁷ Αὐτ. σ. 22.

κεῖς νὰ θέσωσι χεῖρα ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀναθημάτων, ὅσα ὑπελείποντο. Μετὰ 78 ἔτη ἦλθον οἱ Γαλάται εἰς τοὺς Δελφούς. "Ἄν δ' ἀδιαφορήσωμεν πρὸς τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Στράβωνος (188), τοῦ Ποσειδωνίου καὶ ἄλλων, ἰσχυριζομένων καὶ ἀποδεικνυόντων, ὅτι οἱ Γαλάται δὲν ἐσύλησαν τὸ μαντεῖον, πόσα ὅμως ἄρα γε ἀναθήματα θὰ εἶχον ἀπομείνει ἐν αὐτῷ μετὰ τόσας καταστροφάς, ὥστε νὰ διαρπάσωσιν οἱ Γαλάται καὶ θάψωσιν αὐτὰ κατὰ τὴν διὰ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἐπιστροφὴν των εἰς Γαλατίαν; Ἐξ ἄλλου ἡμεῖς γνωρίζομεν, ὅτι οὗτοι δὲν εἶχον φύγει ἐκ τῆς πατρίδος των πρὸς λεηλασίαν, ἀλλ' ἴσως ἔνεκα ἐσωτερικῶν ταραχῶν, πρὸς σωτηρίαν καὶ πρὸς εὐρεσίαν ἄλλης καλυτέρας πατρίδος, ἣν ὄντως εὗρον ἐν Θράκη καὶ Μικρῇ Ἀσίᾳ ὅσοι ἐσώθησαν.¹ "Ἄν δὲ τὰ κτερίσματα τῆς Τρεμπένιστας προέρχονται ἐκ Δελφῶν, πῶς συμβαίνει νὰ ἀνήκουν πάντα εἰς τὸν 6ον αἰ. π. Χ., νὰ μὴ περιέχουν δὲ μηδὲν μυκηναϊκὸν ἀνάθημα, μηδὲν καθαρῶς γεωμετρικόν, μηδὲν τοῦ 5 αἰ., μηδὲν τοῦ 4 αἰ., αἱ δὲ διαφοραὶ αὐτῶν νὰ ἐρμηνεύωνται ἄριστα ὑπὸ πάντων τῶν γραψάντων περὶ αὐτῶν ἐκ τῆς κατασκευῆς τινων ἐξ αὐτῶν ἐν ἐργαστηρίοις ἐντοπίοις (Μακεδονικοῖς) ἢ νοτιοελληνικοῖς, συγχρόνοις ὅμως τοῦ 6 αἰῶνος;

Ὁ Сајкановић θέτει ἰδίους κανόνας περὶ τῶν κτερισμάτων, ἅτινα πρέπει νὰ δίδωνται τοῖς νεκροῖς, καὶ ἔπειτα ἐκπλήττεται βλέπων διαφορὰς ἀπὸ τῶν κανόνων του. Ὅρίζει τὰ πρὸς καθημερινὴν χρῆσιν ἢ πρὸς τὴν πορείαν εἰς τὸν Ἄδην χρήσιμα πράγματα καὶ ἔπειτα ἐκπλήττεται βλέπων τρίποδας-σκεύη!-κρατῆρας κ. ἄ., ἅτινα θεωρεῖ περιττὰ διὰ τὰς ἀνάγκας, ἃς αὐτὸς ὥρισεν, ἐπομένως δὲ τεθέντα εἰς τὸν τάφον, διότι μόνον ἦσαν περιουσία τοῦ νεκροῦ καὶ ὑπῆρχον μόνον, διότι εἶχον ληστευθῆ ἐκ Δελφῶν.

Ἡ ἄποψις αὕτη δὲν θὰ μας ἀπασχολήσῃ περισσότερο, ἀφ' οὗ ὁ τάφος σύνολος ἔχει ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, διατηρεῖ συνηθείας ἑλληνικὰς παλαιάς, ὡς εἶναι φυσικὸν εἰς χώραν μεσογαίαν καὶ κλειστήν, καὶ εἶναι πολύτιμον ἱστορικὸν διδακτῆριον, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ὀφείλομεν νὰ διδασκώμεθα, χωρὶς νὰ εἰσάγωμεν τὰς ἰδικὰς μας σημερινὰς σκέψεις, ἃς ὑποβάλλει ἢ σημερινὴ κατάστασις, αἱ σημεριναὶ ὀροθετικαὶ γραμμαὶ τῶν κρατῶν καὶ αἱ σημερινὰ μᾶλλον ἢ ἥττον βίαιαι συγκράσεις τῶν λαῶν. Οἱ τάφοι διετηρήθησαν ἄθικτοι, διότι ἀνῆκον εἰς ἐντοπίους ἀνθρώπους.

Αἱ γνῶμαι τοῦ Сајкановић εὐρίσκουσι τὴν ριζικὴν ἀναίρεσίν των εἰς ὅσα λέγει ὁ Ποσειδώνιος καὶ ὁ Στράβων (188), ἅτινα δὲν προσβάλλονται οὔτε θίγονται ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ Сајкановић τῶρα. Οὗτος ἐπιμένει, ὅτι οἱ Γαλάται ἐσύλησαν ὄντως τοὺς Δελφούς. Ἐπειδὴ δὲ ἐδέχθη πρότερον ὅτι ἐπὶ τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας ἦσαν τύμβοι λίθων, ὅπερ θέλει ὡς

¹ Πρβλ. A. Wilhelm, Πρακτ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόμ. 6. 1931 σελ. 321 ἐξ.

Γαλατικὸν ἔθιμον, οὕτω συνδέει τοὺς Γαλάτας καὶ ὀρίζει τὸ περιεχόμενον τῶν τάφων ὡς προερχόμενον ἐκ Δελφῶν. Ἄλλ' εἶπομεν, ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν ἀληθεύει καὶ διότι τὰ εὐρήματα δὲν ἐξέρχονται τοῦ 6 αἰ. π. Χ., ἐν ᾧ τὰ ἐν Δελφοῖς ἀνιθήματα θὰ ἔδει νὰ εἶναι παντοίων τόπων καὶ χρόνων, ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 3 αἰ. π. Χρ.

Τώρα προσθέτομεν, ὅτι καὶ οἱ τύμβοι λίθων, κατὰ τὰ εἰρημένα ἤδη περὶ πλευρικῶν τοίχων ἐν τοῖς τάφοις, ἀπώλεσαν τὸν ὄγκον τῶν λίθων. Ἄλλὰ καὶ ἂν διετήρουν αὐτόν, δὲν θὰ ἦσαν ἀλλότριοι πρὸς τὰς ἑλληνικὰς συνηθείας. Ὁ Καρα¹ παρατηρεῖ, ὅτι καὶ εἰς τοὺς βασιλικοὺς τάφους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων εἶχον σωρευθῆ μεγάλοι ὄγκοι λίθων καὶ χωμάτων συμπιέσαντες νεκροὺς καὶ κτερίσματα· ἀλλὰ τὰ καλύτερα παραδείγματα ἔχομεν ἐν Λευκάδι² καὶ ἐν Κρήτῃ³. Ἐν ΑΔ τόμ. 13, 1930-1 σ. 137 ἔξ., ἰδίᾳ δὲ σ. 168 ἔξ., λέγει ὁ Μαρινάτος μεταξὺ ἄλλων: «... μργάλοι ἐκ μικρῶν λίθων κατεσκευασμένοι τάφοι, οἵτινες εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπῆρξαν θολωτοί. Τοιοῦτοι φαίνεται νὰ ἦσαν οἱ πλεῖστοι, ἂν μὴ πάντες, οἱ μέχρι σήμερον γνωστοὶ τάφοι τῆς Μεσαρᾶς (Κρήτης). Οὗτοι θὰ ἐστεγάζοντο δι' ὀριζοντίας εἴτε κωνικῆς στέγης ἐκ δοκῶν, κλάδων καὶ χώματος ὑπὲρ τούτους». Ἐν δὲ ΑΔ τόμ. 12, 1929, σ. 141 λέγει τὰ ἑξῆς: «ἐγκαταλείπεται τότε τὸ σύστημα τοῦτο (δηλ. τῆς θολωτῆς στεγάσεως τῶν τάφων) καὶ οἱ τάφοι κτιζόμενοι μέχρις ὕψους τινὸς (μετὰ συγκλινόντων συνήθως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πάντοτε τοιχωμάτων ἕνεκα τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ λόγους σκοπιμότητος, ἵνα ἐλαττωθῆ κατὰ τὸ δυνατόν τὸ ἀνοιγμα τῆς διαμέτρου των), καλύπτονται εἴτα δι' ὀριζοντίας στέγης ἐκ παχειῶν ξυλίνων δοκῶν μετὰ χώματος καὶ λίθων ἄνωθεν. Οὕτως ἐρμηνεύεται τὸ γεγονός, ὅτι οὐδεὶς τῶν τάφων τούτων διετηρήθη ἀκέραιος...»⁴ Πάντες εἶναι προμυκηναϊκοὶ ἢ πρωτομυκηναϊκοί, ἀλλὰ εἰς τὴν Τρεμπένισταν ὅλα ἀρχαῖζον.

Συγγενῆ τάφον, κατεστραμμένον σφόδρα, ἀνέσκαψα καὶ ἐγὼ ἐν Ἀττικῇ ὀπισθεν τοῦ Ὑμητιοῦ μεταξὺ Παιανίας (Λιόπεσι) καὶ Κορωπίου εἰς τὸν Καρελλάν, κτήμα τῶν ἀδελφῶν Θεοδωράκη, ἀριστερὰ τῆς ἀμαξιτοῦ τῷ ἔξ Ἀθηνῶν εἰς Κορωπίον μεταβαίνοντι. Ὁ τάφος, εἰκ. 1 καὶ 2, ἐπιμήκης περιφε-

¹ Athen. Mitteil. XI 1915, 138 ἔξ.

² Ὅρα μάλιστα D ö r p f e l d, Alt-Ithaka I σελ. 217 τάφ. VIII ἐσηματισμένος διὰ πλακῶν, ἀλλ' ἔχων ὑπεράνω τύμβον ἐκ μικρῶν λίθων διαμ. 6 μ. καὶ ὕψος 1 μ. καὶ σελ. 220. 222-3, 231-2, 234, 236, 246 (Πρβλ. Κ α β β α δ (α, Προϊστ. Ἀρχ. 355).

³ X a n t h u d i d e s - D r o o p, The vaulted tombs of Mesara 1924. Μ α ρ ι ν ᾶ τ ο ς, Ἀρχαιολ. Δελτίον τόμ. 12. 1929, σελ. 102 ἔξ. (τάφος παρὰ τὸ χωρίον Κράσι τῆς Πεδιάδος Κρήτης).

⁴ Πρβλ. καὶ τὸν λίθινον τύμβον τοῦ Ὀρχομενοῦ Ἰπρακτ. τῆς ΑΕ 1904 σ. 35 ἔξ. καὶ 1909 σ. 109 καὶ τὸν ἐν Δραχμανίφ τῆς Φωκίδος Π.Α.Ε. 142. Ἀμφίβολος εἶναι ὁ ἐν Ἐλευσίει ὑπὸ τοῦ Σκιᾶ ἀνασκαφείς. ΑΕ 1902 σ. 123.

Είκ. 1. Τύφος Καρελλά 'Αρτικής.

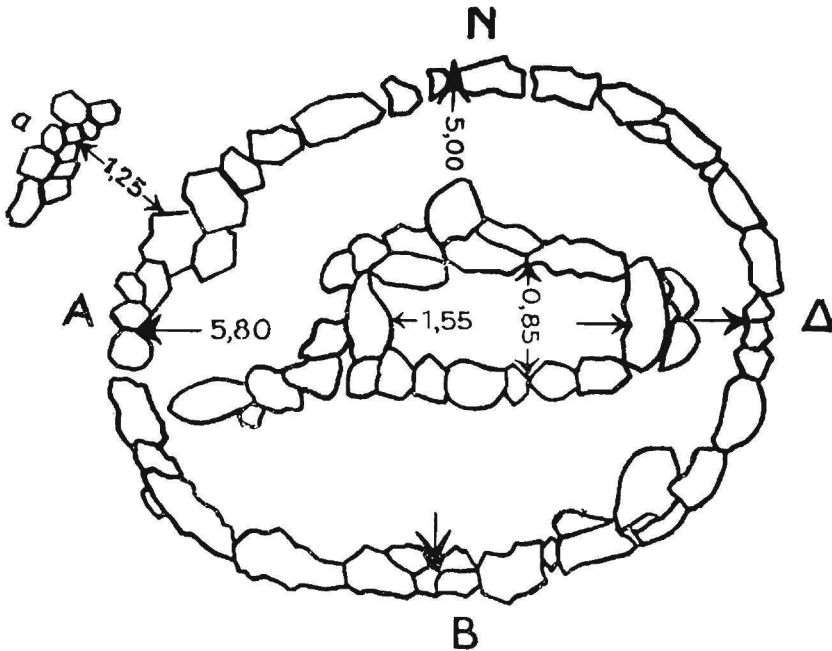
ρικός ὢν (μῆκ. 1,55 πλάτ. 0,85 μ.), ἐσχηματίζετο διὰ μεγάλων ἀξέστων τιτανολίθων, πλακωδῶν, μόλις ἐξεχόντων ἐκ τοῦ ἐδάφους. Περὶ τὸν τάφον τοῦτον εἰς ἀπόστασιν τινα εἶναι ἐλλειψοειδῆς κύκλος ἐξ ἀγρίων τιτανολίθων, ἐξεχόντων ἐκ τῆς γῆς ἐλάχιστα, ὡς καὶ οἱ λίθοι αὐτοῦ τοῦ τάφου, καὶ σχηματίζόντων περὶ τὸν τάφον οἶονεὶ κρηπίδα τύμβου, διαμέτρου 5.80 μ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ 5.00 μ. ἀπ' Α. πρὸς Δ. Εἰς τὸ ΝΑ μέρος καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.25 μ. ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κύκλου ὑπάρχει ὁμόκεντρον τμήμα ὁμοίου κύκλου (εἰκ. 2 α), ὡς εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. πρὸς Δ. εἶναι ἄλλο τμήμα κύκλου διὰ πλακωδῶν ὀρθίων τιτανολίθων παραλειφθὲν ἐν τῇ εἰκ. 2. Μεταξὺ τοῦ τάφου καὶ τοῦ κύκλου ἄμετρον πλῆθος χαλίκων. Ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν ὀψιανοὶ καὶ ὄστρακά τινα μυκηναϊκὰ ἀποτελέσαντα ἑλλιπῆς ὑψίπουν μυκηναϊκὸν κύπελλον, ἄλλα δὲ χειροποίητα κακόπλαστα, χονδρά, μελανωποῦ πηλοῦ τὰ πλεῖστα, μὲ χονδρὸν γεῶδες ἐρυθροπὸν ἐπίχρισμα, ἀποπίπτον κατὰ φολίδας. Οὐδὲν ἴχνος ὄστοῦ. Ἄν ὑπῆρχε νεκρὸς ἐν τῷ τάφῳ, ὡς πιστεύω, θὰ ἦτο ὀκλαθίας, ἴνα χωρῆ. Τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ τάφου θὰ ἦσαν διὰ λίθων καὶ χωμάτων εἰς σχῆμα τύμβου ἐσχηματισμένα, ὡς οἱ τάφοι τῆς Λευκάδος. Τοιοῦτοι τάφοι, ἔχοντες κύκλους λίθων συγκεντρικούς περὶ τὸν νεκρὸν, εὐρέθησαν καὶ ἐν Δανίᾳ¹ καὶ ἐν Κρήτῃ δὲ ἀνάλογα κατασκευάσματα, ἔχοντα πλείονας κύκλους λίθων καὶ διαστρώσεις μετὰ λειψάνων προϊστορικῶν ἀγγείων, ἀλλ' ἄνευ φανερῶν ἰχνῶν ταφῆς.²

Ἐν ΑΕ 1927 σ. 75 ἐξ. καὶ 88 ἐξ, 93 ἐξ ἐξέφρασα τὴν γνώμην, ὅτι οἱ τότε γνωστοὶ 7 νεκροὶ καὶ 7 τάφοι ἀνῆκον εἰς ἡγεμονίδας Μακεδόνας πεσόντας κατὰ τὴν ὑπόταξιν τῆς πέριξ χώρας εἰς πρωΐμους χρόνους, συμφώνως πρὸς τὸν παρὰ τῶν ἱστορικῶν μὴ τυχόντα τῆς προσηκούσης προσοχῆς Θουκυδίδην, ὅστις ἐν II 99 λέγει: «τῶν γὰρ Μακεδόνων εἰσὶ καὶ Λυγκησταὶ καὶ Ἑλιμιῶται καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν, ἃ ξύμμαχα μὲν ἔστι τούτοις καὶ ὑπήκοα, βασιλείας δ' ἔχει καθ' αὐτά». Μνημονεύσας δὲ ὁ Θουκ. περαιτέρω τῶν Πιέρων, τῶν Βοττιαίων, τῶν Παιόνων, τῶν Μυγδόνων καὶ Ἠδῶνων, τῶν Ἑορδῶν, τῶν Ἀλμώπων ὡς ὑποταχθέντων, ἐπάγεται: «ἐκράτησαν δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἔθνῶν οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἃ καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι, τὸν τε Ἀνθεμοῦντα καὶ Γρησιτωνίαν καὶ Βισαλτίαν καὶ Μακεδόνων αὐτῶν πολλήν· τὸ δὲ ξύμπαν Μακεδονία καλεῖται καὶ Περδικίας Ἀλεξάνδρου βασιλεὺς αὐτῶν ἦν, ὅτε Σιτάλκης ἐπῆει».

¹ Mémoires de la société des antiquaires du Nord 1910-13 σ. 228 ἐξ.

² Franchet, Nouvelles archives des missions scientifiques 1916 σ. 73 ἐξ. Περὶ πάντων δὲ τῶν ταφικῶν προβλημάτων ὄρα τὴν καλὴν μελέτην τοῦ Walmin ἐν Corolla archaeologica principi . . . Gust. Adolpho dedicata 1932, 216 ἐξ. Τελευταῖον παραπέμπω εἰς τὴν πρόσφατον ἐργασίαν τοῦ κ. Ν. Πλάτωνος ἐν ΑΕ 1945-7. σ. 70 ἐξ.

Μετὰ τὸν Θουκ. δὲν εὐρίσκομεν χρόνον τινά, καθ' ὃν νὰ ἐδυστύχησε τὸ Μακεδονικὸν κράτος καὶ νὰ ἔχασε πρὸς βορρᾶν ἑκτασίην τινὰ τῆς χώρας του. Ἐίχε μὲν συγκρούσεις καὶ πολέμους πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς, ἀλλ' ἐβάδιζε πάντοτε πρὸς τὴν πρόοδον καὶ τὴν δόξαν. Ἄν δὲ μετὰ τὸν Ἀρχέλαον ἔσχε ταραχώδη τινὰ δεκαετίαν, πάσας ὁμοῦ τὰς προσπεσούσας λοξὰς καὶ δυσαρέστους συντυχίας διώρθωσεν ὁ Φίλιππος τῷ 358·9 κυρίως, ὅστις μόνον μετὰ τὴν διόρθωσιν ταύτην ἀπεφάσισε τὴν κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν.¹ Ὅποιον δὲ κράτος πρὸς τὰ ΒΔ κατέλειπεν ὁ Φίλιππος εἰς τοὺς διαδόχους

Εἰκ. 2. Τάφος Καρελλᾶ Ἀττικῆς

του, φαίνεται ἐκ τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Στράβωνος καὶ τῶν μεταγενεστέρων μαρτύρων. Ὁ Στράβων κατὰ τὸν Πολύβιον λέγει (322 ἐξ.), ὅτι πρὸς Ν. τοῦ Γενούσου εἶναι Ἡπειρος, ὅτι ἡ πόλις Λυχνιδός, παλαιὸν ἑλληνικὸν κτίσμα, ἀνήκει εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του τὸ πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς σύνορον αὐτῆς εἶναι ὁ ἐγγὺς ὑπεράνω τῆς Λυχνιδοῦ Πυλῶν, «τόπος ὀρίζων ἐν τῇ ὁδῷ τὴν τε Ἰλλυρίδα καὶ τὴν Μακεδονίαν». Αὕτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μακεδονία. Ταύτην παραλαμβάνει ὁ Πεντιγγεριανὸς πίναξ, οὗτινος ἡ πρώτη σύλληψις ἐγένετο τὸν 2 αἰ. μ. Χ. καὶ ἡ τελείωσις τὸν 4-6 αἰ. Ἐν τούτῳ ἡ πόλις Λυχνιδός γράφεται Lignido,

¹ Ὁρα ΑΕ 1927·8 σ. 77. Beloch² III I 225.

ὅπερ εἰς τὸ Itinerarium hierosolymitanum γίνεται Cledo καὶ εἶναι, ὡς ἐπισημειοῦται αὐτόθι, «Finis Macedoniae et Epiri».¹ Τὴν ἑλληνικὴν μορφήν καὶ σύστασιν καὶ ζῶν ἐν συνεχείᾳ μαρτυρεῖ τὸ πλῆθος τῶν ἑλληνικῶν, καὶ μόνον ἑλληνικῶν, ἐπιγραφῶν, τῶν εὑρεθεισῶν ἐν Ἀχρίδι καὶ τοῖς πέριξ.² Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις οὐδαμοῦ εὔρηται ἴχνος τι ἰλλυρικῆς ἀναμίξεως εἰς ὄνομα ἢ προᾶγμα. Ἡ πόλις καὶ ἡ χώρα ἐμφανίζονται ἑλληνικαί καὶ μόνον εἰς τὴν ἐπιγραφὴν 349 τοῦ Δήμιτσα φημίζεται τῷ 1312 μ. Χρ. Γρηγόριός τις ὡς Μαυῦσῆς, ἐπειδὴ ἐγείρας «σκηρὴν» τὸν Ναὸν ἢ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν Ἀχρίδι, «τὸν θεόγραφον νόμον ἔθνη τὰ Μυσῶν ἐκδιδάσκει πανσόφως». Μυσοὶ ἐλέγοντο οἱ Βούλγαροι ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων, ἐνῶ οἱ Σέρβοι λέγονται Τριβαλλοί.

Κατὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν νεκρῶν ὡς πολεμιστῶν ἡγεμονιδῶν ἐκστρατευσάντων ἀλλαχόθεν ποθὲν τῆς Μακεδονίας καὶ πεσόντων ἐνταῦθα ἐν μάχῃ ἐγείρονται καὶ ἄλλαι ἀντιρρήσεις. Ἡ Λυχνιδὸς (Ἀχρίς) καὶ ὁ τόπος τῶν τάφων ἀπέχουσιν ἱκανὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν πρωτευουσῶν ἢ τῶν κέντρων τῶν διαφόρων μακεδονικῶν ἐθνῶν, ἅτινα ἦσαν σύμμαχα καὶ ὑπήκοα τοῦ κεντρικοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, βασιλείας δ' εἶχον καθ' ἑαυτά. Τὰ μεγάλα καὶ βαρέα καὶ εὐθραυστα καὶ μὴ ἀναγκαῖα εἰς τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας ἀγγεῖα ἢ ἐν γένει ἔργα τέχνης, ὅσα ἐτέθησαν ὡς κτερίσματα, δὲν θὰ εἶχον συμπαραλάβει οἱ πολεμισταί, ὅτε ἐξεστράτευσαν ταῦτα πρέπει νὰ ἐκομίσθησαν, ὅτε παρέστη ἀνάγκη νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς φονευθέντας ἡγεμονίδας ὡς κτερίσματα. Ἀλλὰ διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο, θὰ ἐχρειάσθησαν ἡμέραι τινές, ὄχι ὀλιγώτεραι τῶν πέντε, μᾶλλον δὲ πλείονες, ὥστε νὰ σταλῶσιν ἕκασταχοῦ ἄγγελοι τοῦ θανάτου καὶ νὰ ἔλθωσι κομισταὶ τῶν κτερισμάτων. Τοιαύτη βραδύτης περὶ τὴν ταφὴν δὲν μοι φαίνεται πιθανή, προκειμένου περὶ νεκρῶν μάχης. Ἄλλ' οὔτε περὶ τραυματιῶν εἶναι πιθανή διότι θὰ ἦτο κακὸς οἰωνὸς καὶ ἄλλως ἀτοπον νὰ φροντίζωσι νὰ προσκομίζωσι κτερίσματα διὰ πολεμιστὰς μῆπω ἀποθανόντας.

Ἄλλη ἀντίρρησης κατὰ τῆς ἐκδοχῆς τῶν νεκρῶν ὡς Γαλατῶν ἢ ὡς νεκρῶν μάχης εἶναι ἡ παρουσία ἐν τῷ 10 τάφῳ τῶν ὀστέων γυναικὸς ραχίτικῆς ὕψους 1,52 καὶ ἡλικίας 21-22 ἐτῶν κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Sljivic', καθηγητοῦ τῆς ἀνατομικῆς. Τὰ ὀστᾶ ἦσαν ἐντὸς χαλκῆς λεκάνης καὶ περὶ αὐτὴν ἐγγὺς κεχυμένα. Δὲν εἶναι δὲ δυνατόν νὰ προέρχωνται ἐκ κινητοῦ πληθυσμοῦ, ὡς ἦσαν οἱ Γαλάται, οὔτε ἐκ πολεμιστῶν ξένων πρὸς τὸν τόπον, ἅφ' οὗ ἀπαιτοῦνται τοῦλάχιστον δύο ἔτη, ἵνα διαλυθῶσι καὶ ἀφανισθῶσιν αἱ σάρκες τοῦ νεκροῦ καὶ νὰ γυμνωθῶσιν οὕτω τὰ ὀστᾶ, ὥστε νὰ

¹ Πρβλ. ΑΕ 1983 σ. 61.

² Δ ή μι τ σα, Μακεδον. μέρος Γ' σ. 369 ἐξ. Ν. Βοῦλιτς, Spomenik τῆς σερβικῆς Ἀκαδημίας LXXI, 55 σ. 107 ἐξ.

δύνανται νὰ συλληθῶσι. Ἡ παρουσία ἐντός που τάφου τινὸς ὄστων ἀνηκόντων εἰς νεκρὸν ἄλλον ἢ τὸν ἐξηλωμένον ἐν τῷ τάφῳ εἶναι φαινόμενον σὺνήθες ἐν νεκροταφείοις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τοῖς χριστιανικοῖς εἶτα παιροπαροδότως¹ καὶ συμβαίνει εἰς τάφους ἐντοπίων, περὶ ὧν μεριμνῶσιν ἐντόπιοι ὡσαύτως καὶ συγγενεῖς πρὸς τε τὸν πρόσφατον νεκρὸν καὶ πρὸς τὸν παλαιότερον, ἕξ οὗ τὰ ὄστα.

᾿Ωστε δὲν πρέπει νὰ γίνηται λόγος περὶ Γαλατῶν· διότι οἱ Γαλάται εἶτε ἐκινήθησαν ὑπηρετοῦντες τῇ φιλοδοξίᾳ ἀρχηγοῦ τινος, Βρέννου ἢ Ἀχιχωρίου, εἶτε κοινῇ βουλῇ καὶ βουλήσει ἐξῆλθον ἐπὶ λείαν, δὲν συνωδεύοντο ὑπὸ γυναικῶν, πολλῶ δ' ἤτιον ὑπὸ ὄστων, ραχιτικῶν μάλιστα γυναικῶν, ἀφ' οὗ εἶναι ἀμφίβολον καὶ περὶ τῶν πρὸς ἴδρυσιν ἀποικίας ἀπερχομένων, ἀν συνωδεύοντο ὑπὸ γυναικῶν. Διὰ τοῦτο οἱ Ρωμαῖοι ἤρπασαν τὰς γυναῖκας τῶν Σαβίνων. Πλὴν τούτου οἱ πρὸς ἀποικίαν ἀπιόντες ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον κακοῦργοι ἢ δι' ἐγκλήματα διωκόμενοι ὑπὸ τῶν νόμων τῆς πατρίδος των, κρυπτόμενοι καὶ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, οὓς εἶχον βλάβει ἢ ὧν συγγενεῖς εἶχον φονεύσει.²

Κατὰ τὰνωτέρω δὲν ὑπολείπεται ἄλλη ἐκδοχή, ἢ ὅτι οἱ τάφοι ἀνήκουσιν εἰς ἐντοπίους ἀνθρώπους καὶ ἀποτελοῦσι τὸ νεκροταφεῖον ἢ ἐν νεκροταφεῖον αὐτῶν. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἐνισχύεται ὑπὸ τῆς γνώμης τοῦ Βοῦλιτς, ὅτι ὁ 9, ὁ 10 καὶ ὁ 12 τάφος ἔχουσι κτερίσματα διάφορα πρὸς τοὺς 1-8 καὶ 11, ἐνθα ὑπάρχουν ὄπλα χαρακτηρίζοντα τοὺς νεκροὺς ὡς ἄνδρας (εἰς τὸν 11 ὑπάρχει ἐν ξίφος).³ ᾿Ωστε ὅπου δὲν ὑπάρχουν ὄπλα, λέγει, εἶναι τεθαμμένοι γυναῖκες, αἵτινες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦσαν γυναῖκες Γαλατῶν ἢ ἄλλως πεσοῦσαι ἐν μάχῃ τινί.⁴

¹ ᾿Ορα π. χ. ΑΔ 1917 Κεραμοπούλλου, Θηβαϊκά σ. 104, 285.

² Πρβλ. Θεοπ. ἀπ. 107. Grenf. Πλουτ. ἡθ. 520 Β. Πλίν. Natur. hist. IV, 11, 41.

³ Εἶπομεν δ' ἄλλοτε, ὅτι τὰ ξίφη καὶ τὰ κρᾶνη εἶναι τύπου παραδεδομένου παλαιότερον ἄτε εὐρισκόμενα καὶ ἐν Μυκῆναις ΑΕ 1927-8 σ. 59, 60₃, 108, 131 ἕξ. Σχέσεις δὲ μετὰ τῆς νοτίου Ἑλλάδος παλαιᾶς δηλοῦσι καὶ αἱ παραδόσεις, καθ' ἃς γένη ἢ πρόσωπα ἐκ πόλεων τῆς νοτίου Ἑλλάδος ἦλθον εἰς τὸν βορρᾶν καὶ ἐσχημάτισαν δυναστείας ἐνεαῦθα, ὡς ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἀρμονία εἰς Λυχνιδὸν ἐκ Θηβῶν, οἱ Βακχιάδαι ἐκ Κορίνθου εἰς τὴν Λύγκον. Στράβ. 326. Πρβλ. Δήμιτσαν, Μακεδον. Β. 1874, σ. 108 ἕξ.

⁴ ᾿Ο Τσοῦντας, Μυκῆναι καὶ μυκηναῖος πολιτισμὸς σ. 89, 147, δικαιολογεῖ τὴν ἀπουσίαν ὄπλων ἐν τισι τάφοις τῶν Μυκηναίων εἶτε διότι οἱ συγγενεῖς τῶν νεκρῶν θάπτοντες ὑστερόν ποτε ἄλλον νεκρὸν ἐν τῷ αὐτῷ θολωτῷ ἢ θολαμοειδεῖ τάφῳ ἀφήρουν τινὰ τῶν κτερισμάτων παλαιότερου νεκροῦ, εἶτε διότι ὄντως οἱ πολεμισταὶ δὲν εἶχον ἀμυντικὰ ἢ ἄλλα ἀγχέμαχα ὄπλα, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ δαπανήσῃσι πρὸς τοιοῦτον δαπανηρὸν ὄπλισμόν, μαχόμενοι συνήθως μακρόθεν ὡς τοξόται ἢ σφενδονῆται. Δέχεται δ' ὁ Τσοῦντας, αὐτ. σ. 148, καὶ ὅτι κτερίσματά τινα ἐθραύοντο κατὰ τὴν ταφήν· πρβλ. ΑΕ 1910, 186, ΑΔ 1929, 126. Ἐφημ. «Καθημερινή» 30 Σεπτ. 1949 σ. 2 στήλ. 2 ὅτι «ξικαλοῦδια» λέγονται ἐν Χίφῳ καὶ Νάξῳ τὰ θραυόμενα νῦν.

Ἴσως ἂν καὶ τὸ σχῆμα τῶν τάφων καὶ ὁ τρόπος τῆς ταφῆς εἶναι ἑλληνικὰ καὶ τὰ κτερίσματα ἐλέγχουσι ἑλληνικὰ ἤθη ἢ εἶναι ἑλληνικῆς κατασκευῆς, δὲν πρόκειται δὲ περὶ ἑνὸς μεμονωμένου καὶ ἐν βίᾳ γενομένου τάφου, ἀλλὰ περὶ συνεχοῦς νεκροταφείου ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἤτοι ἀρτίως κοινωνίας ἀνθρώπων, πῶς δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ὅτι ὁ λαὸς δὲν εἶναι ἑλληνικός; Ἴσως ἢ χάρα κατωκεῖτο ὑπὸ βαρβάρων ἢ ὑπὸ ξένου λαοῦ, ποῦ εἶναι οἱ τάφοι τοῦ λαοῦ τούτου; ποῦ εἶναι τὰ ξένα ἔργα ὡς κτερίσματα; Ἴσως καὶ ἡ ἀρχαϊκὴ ἢ προϊστορικὴ ἐν σχήματι ὠτίου προσκεκολλημένη λαβὴ ἀγγείου (ἄνοι σ. 490) εἶναι ἑλληνικὴ, ὥστε νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν χώραν ὡς ἑλληνικὴν καὶ ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις (ἂν ὄντως εἰς τούτους τοὺς χρόνους πάντοτε ἀνάγεται αὕτη). Μέχρι τοῦδε δὲν συνητήσαμεν τάφους παίδων καὶ δὲν εἶδομεν, ἂν ὑπάρχωσι καὶ ἄλλου εἴδους παλαιοὶ τάφοι, βαρβάρων ἀνθρώπων οὗτοι, δεικνύοντες δ' ἄλλα ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ ἄλλον ὄπλισμόν.¹

Οὐδαμῶθεν γνωρίζομεν, ποία τις ἦτο ἡ πολιτικὴ κατάστασις ἐν τῇ χώρᾳ περὶ τὴν Λυχνιδὸν κατὰ τὸν βον αἰ. π. Χ. Ἴσως ἂν αὕτη ἦτο ἑλληνικὴ, πρέπει ἀρχικῶς νὰ ἀπῆλαυνε ἐλευθερίας, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι ἡγεμονίαι τῆς Μακεδονίας, μέχρις οὗ οἱ Ἀργεάδαι ὑπέταξαν καὶ αὐτούς, ὡς ἀνήκοντας εἰς τὰ «ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν, ἃ ξύμμαχα μὲν ἔστι τούτοις καὶ ὑπήκοα, βασιλείας δ' ἔχει καθ' ἑαυτά».² Ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ μνημονεύει ὁ Θουκ. 99, 2 ὡς ἀνήκοντας εἰς τοὺς «Μακεδόνας», ἤτοι εἰς τὴν «Μακεδονίαν», τοὺς Λυγκηστὰς καὶ τοὺς Ἐλιμιώτας (συνυπονοουμένων τῶν Ὀρεστών, ὅθεν προήρχοντο οἱ Ἀργεάδαι)³ καὶ προσθέτει: «καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν» κλ. Τίνας ἄρα γε νὰ περιελάμβανεν ἐν τῇ ἔκφρασει ταύτῃ; Τοὺς Ἑορδοὺς καὶ τοὺς Ἀλμῶπας μνημονεύει κατωτέρω (99, 5). Γνωστοὶ εἰς ἡμᾶς εἶνε, ἀλλὰ δὲν μνημονεύονται ἐνταῦθα, δύο μόνον λαοὶ «ἐπάνωθεν»: οἱ Πελαγόνες καὶ οἱ Δουρίοι. Ἴσως διὰ μόνους τοὺς δύο τούτους φαίνεται ἡμῖν ἄγαν μεγαλοπρεπὴς ἡ ἔκφρασις «καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν», καλύπτουσα κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν πλείονα τῶν δύο ἐθνῶν σιωπώμενα. Τούτων ἓν, ἐλεύθερον, ὡς καὶ τὰ ἄλλα τῆς ΒΔ Μακεδονίας, πρέπει νὰ εἶνε τὸ ἀνήκον εἰς τὸ κράτος τῆς Λυχνιδου καὶ πρέπει νὰ μὲν ἀνοικτὸν τὸ ζήτημα, ἂν τὸ ἔθνος τοῦτο ἐλέγετο ἐπὶ Θουκιδίδου καὶ πρότερον Δασσαρηται (μὲ τὴν ἑλληνικὴν κατάληξιν -της ἢ -της).

Ἢ ὑπετάχθη δὲ μετὰ «τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐπάνωθεν».

¹ Πρὸβλ. Ἡρόδ. 1, 171. Θουκ. 1, 8 «Δήλου γὰρ καθαιρομένης ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ (426 π. Χρ.) καὶ τῶν θηκῶν ἀναιρεθειῶν, ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὲρ ἡμῶν Κἄρες ἐφάνησαν, γνωσθέντες τῇ τεσκευῇ τῶν ὄπλων, ξυνηθαμμένη καὶ τῷ τρόπῳ ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσι». Ἡρόδ. 7, 61-81. 84-95. Στράβ. 25f. Βελόχ, Gr. Gesch.¹ I, 1, σ. 974, 12, 107 ἔξ.

² Ὅρα ΑΕ 1927-8 σ. 89.

³ Στράβ. 829, 11. 20. Ἀππιαν. Συρ. 63.

Ὁ Θουκυδίδης διακρίνει τὴν «*κάτω Μακεδονίαν*» (99,1), ἣτις ταυτίζεται κατ' οὐσίαν πρὸς τὴν «*περὶ θάλασσαν νῦν Μακεδονίαν*» (99, 3), ἣν «*Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαι τὸ ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἄργους, ἐκτίησαντο καὶ ἐβασίλευσαν ἀναστήσαντες*» ἄλλους λαούς.

«*Οἱ Μακεδόνες οὗτοι*» (99, 6), δηλ. «*Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαι τὸ ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἄργους*», «*ἐκράτησαν καὶ τῶν ἄλλων ἔθνων, ἃ καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι*».

Οἱ κυρίως καὶ ἀπλῶς «*Μακεδόνες*» εἶναι οἱ γνήσιοι, ἐκ παλαιᾶς ἐγκαταστάσεως Μακεδόνες ἐκ τοῦ χρόνου τῆς πρώτης ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ εἰσόδου καὶ ἐπιδημίας τῶν Ἀρίων.¹ Οὗτοι κατοικοῦν «*ἐπάνωθεν*» καὶ εἰς αὐτοὺς ἀνήκουν «*καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν*» (100, 2), διότι «*ἐκράτησαν καὶ τῶν ἄλλων ἔθνων οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἃ καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι*», καὶ εἰς τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται ἐκ «*τῆς περὶ τὴν θάλασσαν Μακεδονίας*» ὁ Ἀνθεμοῦς, ἡ Γρηστωνία καὶ ἡ Βισαλτία, ἀλλὰ «*καὶ Μακεδόνων αὐτῶν πολλῇ*» χώρα, ἣτοι ἐκ «*τῶν ἄλλων ἔθνων ἐπάνωθεν*» ἐκ τῶν γνησίων καὶ πρώτων Μακεδόνων, τῶν παλαιοπολιτῶν, ὄχι τῶν περὶ τὴν θάλασσαν νεοπολιτῶν. «*Τὸ δὲ ξύμπαν Μακεδονία καλεῖται*», ἣτοι ἡ Μακεδονία τῶν χρόνων τοῦ Θουκυδίδου ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν πρώτων κατακτήσεων καὶ ἐκ τῶν προσαρτήσεων, ἃς ἔκαμαν «*Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ*» ἔπειτα,² δηλαδή ἱκανὸν χρόνον πρὸ τοῦ Θουκυδίδου, ὥστε οὗτος νὰ μὴ ἔχη σαφῆ γνῶσιν τῶν γεγονότων καὶ τῆς καταλύσεως τῆς ἐλευθερίας αὐτόθι.³

Τοιουτοτρόπως ὁ Θουκυδίδης, ἐν ᾧ μνημονεύει τῶν ὀνομάτων πολλῶν παραθαλασσίων Μακεδονικῶν λαῶν, ἀποφεύγει δι' ἕλιγμων καὶ περιφράσεων νὰ ἀναφέρῃ ἐκ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας ἄλλους λαούς πλὴν τῶν Ἑορδῶν, τῶν Ἐλιμιωτῶν καὶ τῶν Λυγκηστῶν, εἰς οὓς πρόσθετος «*Τημενίδας*» (99, 3), ἣτοι τοὺς Ὀρέστας (80,6). Οἱ ἕλιγμοί, οὓς κάμνει, καὶ ἡ ταραχὴ, ἣν φέρει εἰς τὸ κείμενον, ἐκφραζόμενος διὰ περιφράσεων, δεικνύουν, ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του δὲν ἦτο εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν σαφῆς ἡ σύνθεσις τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους εἰς τὰ ἐνδότερα, μεσόγεια καὶ ἀποκόσμια

¹ Ὅρα Κεραμοπούλλου ἐν περιοδ. Ἑλληνικὸς κόσμος 1941, σ. 51. Κεραμοπούλλου-Τοζίς, Origin of the Macedonians, Detroit, 1946 σ. 6.

² Ὅρα Κεραμοπούλλου, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες 1930 σ. 10 ἐξ. Ἡμερολόγ. τ. μεγάλης Ἑλλάδος 1930, 465 ἐξ. καὶ Ἡμερολ. Μακεδονικὸν Ν. Σφενδόνη 1938, 223 ἐξ.

³ Εἰς τὰς σκέψεις ταύτας πρέπει νὰ ὑπαχθῇ καὶ ἡ Παιονία, ἣς τὰς τύχας ζητεῖ νὰ ἐξηκριβώσῃ ὁ Βελόχ, Griech. Gesch. 1 I. 70 ἐξ. II, 56 ἐξ. καὶ ὁ Σβορώνος, L'Hellénisme primitif de la Macédoine, 1919, σ. 28 ἐ., 41 ἐ., 123 ἐ. 163 ἐξ. Πρβλ. ΑΕ 1927-8, 102 ἐξ.

μέρη, ἢ δὲ ἐνσωμάτωσις, ἢ ὑπαγωγή εἰς αὐτὸ πίντων τῶν μεσογείων ἐθνῶν «ἐπάνωθεν» θὰ εἶχεν ἐπισκοπίσει τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ὥστε ὁ Θουκυδίδης τὰ ἠγνῶει ἴσως καὶ δὲν ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ τὰ ἐξακριβώσῃ. Εἰς ταῦτα λοιπὸν τὰ ὀνόματα νοοῦνται ἢ κρύπτονται τὰ ὀνόματα τῶν Πελαγόνων, τῶν Δουριόπων καὶ τῶν «Δασσαρητῶν» τοῦλάχιστον.¹

Ἡ ἐκ τοῦ Θουκυδίδου συναγομένη ἱστορία δύναται νὰ τοποθετηθῇ γενετικῶς εἰς τὴν γενικὴν ἱστορίαν ὡς ἑξῆς:

Πρῶτοι ἦλθον εἰς τὴν χερσονήσον μας οἱ ἄριοι Θοῤῃκες καὶ κατέλαβον τὰ ἀνατολικά τῆς χερσονήσου καὶ τὴν Μακεδονίαν. Οἱ Ἕλληνες ἦλθον πιθανῶς μετὰ τοὺς Θοῤῃκας περὶ τὸ 2500 π. Χ. εἰσελάσαντες διὰ τῶν κοιλάδων τοῦ Ἄξιου, τοῦ Μάργου (Μοράβα) καὶ τῶν ὄρεινῶν διαβάσεων τῆς Ἰλλυρίας, ἐστάθησαν δὲ εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Βαλκανικῆς καὶ εἰς τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν ἀφαιρέθεισαν ἀπὸ τῶν Θοῤῃκῶν. Ἡ χώρα αὕτη ἦτο σταθμὸς τῶν καὶ ἔγινεν οὕτως ἄρια, ἦτοι ἑλληνικὴ, αἰῶνας ὄλους πρὶν γίνῃ ἄρια, ἦτοι ἑλληνικὴ, ἢ νότιος Ἑλλάς. Περαιτέρω κἀθοδὸν ἠμπόδιζεν ἡ σειρὰ τῶν Καμβουνίων καὶ τοῦ Ὀλύμπου μὲ τὰ κοσμογονικὰ δάση τῶν.

Τότε ἔκτισαν εἰς τὴν Ἀμφαξίτιν καὶ νοτιώτερον τὰς πόλεις Εἰδομένην, Εὐρωπόν, Ἀταλάντην, Γορτυνίαν, Ἰχνας, Δίον.² Μετὰ πέντε αἰῶνας περὶ τοῦ οἱ Θοῤῃκες ἐπίεσαν τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν καὶ ἠνάγκασαν φυλάτινα τῶν Ἑλλήνων, ὡς τοὺς Ἰωνας καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς, ὥστε ἀφ' οὗ τινες τούτων, κάτοικοι τῶν εἰρημένων πόλεων, παραμείναντες διετήρησαν καὶ ἔπειτα τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα τῶν πατρίδων τῶν, ἄλλοι ἔφυγον πρὸς νότον καὶ ἔκτισαν ὁμωνύμους πόλεις εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, εἰς ἣν μόνον Ἀχαιοὶ ἐγκατεστάθησαν,³ καὶ ἀλλαχοῦ (Γόρτυς-Γορτυνία, Ὠρωπός, Ἀταλάντη), ἄλλοι δέ, ὡς οἱ αἰολίζουσαν διάλεκτον λαλοῦντες Πενέσται τῆς Β. Μακεδονίας, νὰ σταθῶσιν εἰς τὴν Θεσσαλίαν μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα, ἐν ᾧ ἡ χώρα Πενεστία ἔμεινε μὲ τὸ ὄνομα τῆς ὄπου ἦτο.

Περὶ τὸν 13 αἰῶνα π. Χ. εἰσῆλθον εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς Βαλκανικῆς οἱ Ἰλλυριοί. Κατέλαβον δὲ ἴσως τότε τὴν Πενεστιάν καὶ τὰ μέχρι τοῦ Γενούσου μέρη, ὡς δεικνύει ὡς πρὸς ταῦτα ἡ λαογραφία καὶ πρὸ τοῦ Στράβωνος καὶ ἐπ' αὐτοῦ καὶ σήμερον, προσέτι δὲ καὶ ἡ περὶ τῶν ὄριων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου παράδοσις, καθ' ἣν εἰς τὸν ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τῆς Λυχνίτιδος λίμνης Πυλῶνα ἦτο τὸ ὄριον τῆς Μακεδονίας, δηλ. τῆς Δασσαρητίας, καὶ τῆς Ἰλλυρίδος⁴ καὶ τὸ τέρμα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς

¹ Κεραμοπούλλος, Μακ. καὶ Μακεδόνες σ. 12 ἔξ. Ὡστε δὲν συμφωνῶ μετὰ τοῦ Geyer, Macedonien bis zur Thronbesteig. Philipps II σ. 88, 45.

² Πρὸβλ. Kühler, Sitz. - Ber. Berl. Ak. 1897 σ. 270 ἔξ. Κεραμοπούλλος ἔ. ἀ. σ. 19 ἔξ.

³ Στράβ. 333.

⁴ Κεραμοπούλλου, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, 1915 σελ. 197 ἔξ. Krahe ἐν Antike 1939, 193.

Ἑπίρου («Finis Macedoniae et Epiri»)¹ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιότητος τοῦλάχιστον. Ἡ πίεσις καὶ εἰσβολὴ τῶν Ἰλλυριῶν ὤθησε πολλοὺς Ἑορδοὺς ἐκ τῆς πεδιάδος τοῦ Ἑορδαϊκοῦ ποταμοῦ (Δεβόλη) νὰ κατέλθωσιν εἰς τὴν ἐξ αὐτῶν κληθεῖσαν παρὰ τὴν λίμνην τῆς σημερινῆς Ἀρνίσης (Ὀστροβού) πεδιάδα Ἑορδίαν ἢ Ἑορδαίαν (Ἐυορδίαν κατ' ἐπιγραφὴν τῆς Ἐπιδαύρου),² τοὺς δὲ Δωριεῖς—σχεδὸν δμωνύμους τῶν Δουριόπων³—μακεδονικὸν φύλον, νὰ φύγωσι πρωτοπόροι ἐκ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Πίνδου⁴ εἰς τὴν νοτίως τῶν Καμβουνίων καὶ τοῦ Ἴσθμου χώραν, ἀκολουθούμενοι ὑπὸ τῶν βορειοδυτικῶν λεγομένων φύλων, αἵτινα ἐσκορπίσθησαν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα (πλὴν τῆς Ἀρκαδίας) καὶ ἔδωκαν εἰς τὰς περιοχὰς τῆς τὰ ἔκτοτε ἱστορικά, ἰσχύοντα δὲ καὶ σήμερον, ὀνόματα, Βοιωτία, Φωκίς, Λοκρὶς, Ἀκαρνανία, Θεσσαλία κλ. Οἱ Βοιωτοὶ θὰ κατῆλθον ἐκ τοῦ Βοῖου, ὅθεν παράγεται τὸ ὄνομα τῶν, ἀλλὰ δὲν ἦσαν ξένοι καὶ πρὸς τὴν νοτιωτέραν συνέχειαν τοῦ Βοῖου, δηλ. πρὸς τὴν Πίνδον, ἐξ ἧς παράγεται τὸ ὄνομα τοῦ Πινδάρου. Δὲν ἐπέτυχον ὁμως οἱ Ἰλλυριοὶ οὔτε τότε οὔτε ὕστερον τὴν ὑπόταξιν τῆς Λυχνιδουῦ, σωθείσης διὰ τοῦ στρατηγῆματος τοῦ Ἀργαίου, δευτέρου βασιλέως τῆς δυναστείας τῶν Ἀργεαδῶν.⁵

Οἱ παραμείναντες ἐν Μακεδονίᾳ, ἐγκατεστημένοι εἰς μικρὰς κώμας⁶ καὶ διηρημένοι κατὰ φυσικὰς περιοχὰς εἰς ἀνεξάρτητα βασίλεια, ἐξηκολούθησαν τὴν πρὸς τοὺς γείτονας ἀλλὴν καὶ συνεκράτησαν τοὺς Ἰλλυριοὺς, μέχρις ὅτου μεταξὺ τοῦ 700 καὶ τοῦ 500 π. Χ. ἀνεδείχθη ἡ δυναστεία τῆς Ὁρεστίδος (ἢ Καστορίας καὶ Κοριτσᾶ; ὄρεινῆ, ἐκατέρωθεν τῶν ὄρεων περιοχῆ) καὶ ἴδρυσεν τὸν κεντρικὸν Μακεδονικὸν θρόνον ἐν Ἐδέσσει τῆς Ἠμαθίας, ὑποτάξασα τοὺς τοπικοὺς βασιλεῖς τῶν ἄλλων μακεδονικῶν περιοχῶν, τῆς Πελαγονίας (Μοναστήριον), Λύγκου (Φλώρινα), Δουριοπίας (Κρούσοβον - Πρίλαπος), Ἐλιμίας (Κοζάνη - Γρεβενά), Τυμφαίας (Κόνιτσα), Ἑορδίας (Καϊλάρια - Πτολεμαῖς), Πιερίας (Ἐκατερίνη - Λιτόχωρον) καὶ Βοττιαίας (Γιανιτσά - Πέλλα).

¹ Itiner. Hierosolym, Ἀρχ. Ἐφ. 1933, σ. 61 ἐξ. ἄνω σ. 506.

² Κουτσόβλαχοι σελ. 57.

³ Ὅρα ΑΕ 1927 - 8 σ. 77.

⁴ Ἡ ρ ό δ . I, 56. Πίνδ. Πυθ. I, 66. Σ τ ρ ά β. 333, 357, 33.

⁵ Π ο λ ύ α ι ν. 4, 1.

⁶ Ἡ κατὰ κώμας ἐγκατάστασις, ἦν ὑπεστηρίξαμεν καὶ ἡμεῖς (πρβλ. κυρίως ΑΕ 1932, σ. 105 ἐξ. κ. ἄ.), ἴσως δὲν ἐπεκράτει πανταχοῦ, ἀλλὰ μόνον ὅπου τὸ ἔδαφος ἦτο ἄγονον, ὡς ἐν τῇ παραλιακῶν Δυτ. Μακεδονίᾳ. Διότι τὸ πλοῦσιον νεκροταφεῖον τῆς Τρεμπένιστας καὶ τὸ προμηνυόμενον ὁμοιον τῆς Κοζάνης δεικνύουν, ὅτι, ὅπου ἡ γῆ ἦτο εὐφορος, ἐσηματιζόντο καὶ πόλεις, ἔχουσαι πλουσίους κατοίκους καὶ πλούσια νεκροταφεῖα. Πρβλ. Δ ή μ ι τ σ α. Μακεδονικῶν μέρος Γ' σ. 365, 369, ὅρα καὶ ὅσα ἐγράψαμεν περὶ τῶν πόλεων τοῦ Φιλίππου ἐν Classical stud. presented to B. Carps σ. 191 ἐξ.

Τότε θὰ προσηρητήθησαν καὶ αἱ ὑπὸ τῶν Θορακῶν ποτε κυριευθεῖσαι πόλεις Εἰδομένη, Εὐρωπός, Ἀταλάντη κλ., ὡς ἐπιχειρεῖ ἔπειτα νὰ ἀνοκτῆσῃ ὁ Σιτάκης κατὰ τὸν Θουκ. 2,100 ἀποδίδοντα αὐτὰς εἰς «τὴν Φιλίππου πρότερον οὖσαν ἀρχήν».

Ἐν Ἐδέσση ἦτο ὁ Βασιλεὺς τῆς ὅλης Μακεδονίας, ἄρχων ἐπὶ πάντων τῶν καταλεγθέντων κρατειδίων, ἅτινα ἦσαν «σύμμαχα καὶ ὑπήκοα, βασιλείας δ' εἶχε καθ' ἑαυτά», δηλαδὴ ἦσαν δμόσπονδα, ὡς περίπου τὰ πρὸ τοῦ μεγάλου πολέμου (1914 - 1918) κρατεῖδια τῆς αὐτοκρατορικῆς Γερμανίας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα βασιλέα τῆς Πρωσσίας.

Ἄλλ' ἂν ἡ περὶ τὴν Λυχνιδὸν χώρα εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Ἀρίων-Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιδημίας αὐτῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χειρσονήσῳ, ἂν κατὰ τοὺς ἀκολούθους αἰῶνας οἱ Ἑλληνες ἔμειναν ἐκεῖ ἀκίνητοι καὶ ἄμεικτοι πρὸς ἄλλους λαοὺς βαρβάρους, ὥστε τὸ νεκροταφεῖόν των κατὰ τὸν 6ον αἰ. π. Χ. (τοῦτο μόνον εὐρέθη μέχρι τοῦδε) νὰ εἶναι καθαρῶς ἑλληνικὸν καὶ πλουσίον εὐδαίμονος λαοῦ, ὡς ἐδείχθη ἀνωτέρω, ἂν ἡ ἑλληνικότης αὕτη τῆς χώρας διετηρήθη καὶ ἔπειτα μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Ἱεροσολυμητικοῦ δρομολογίου καὶ τοῦ Πευτιγγεριανοῦ πίνακος, τότε διὰ τίνα λόγον θέτομεν ὑπὸ ἀμφιβολίαν τὸν ἑλληνικὸν χαρακτήρα τοῦ ἐκεῖ λαοῦ καὶ τῆς χώρας του;

Ἡ χώρα σήμερον εὐρίσκεται εἰς τὰ βόρεια κρᾶσπεδα τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς ἐπικρατείας καὶ ταύτης οὐχὶ καθαρᾶς, ἐπειδὴ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς στρατείας τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ 20 συνεχῆ ἔτη εἰς τὰς λεγεῶνας τῆς Ρώμης, ἢ 25 ἔτη εἰς τὰ auxilia εἶχε μεταδοθῆ εἰς τὸν ἐπιτόπιον ἐκεῖ πληθυσμὸν ἢ λατινικὴ γλῶσσα ἐφθαρμένη εἰς τὴν μορφήν τῆς σημερινῆς βλαχικῆς γλώσσης, ὡς περιέγραψα εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐκδοθὲν βιβλίον μου Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι 1939 καὶ συντομώτερον εἰς τὸ Οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες 1945 σ. 186 ἔξ. Ἡ γλωσσικὴ μεταβολὴ πρὸς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἔγινεν εἰς πάσας τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, αἵτινες περιῆλθον εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἐνωρὶς καὶ ὅτε τοῦτο ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ καὶ ἐμεγεθύνετο. Ἡ μεταβολὴ δὲν εἶναι ὁμοία εἰς πάσας τὰς ὑποστάσας αὐτὴν χώρας, διότι διάφοροι παράγοντες ἐπέδρασαν ἐπὶ τὸ γλωσσικὸν τοῦτο φαινόμενον· κατ' ἄλλον δηλ. τρόπον μετεβλήθη ἢ λατινικὴ γλῶσσα ἐν Ἐτροουρία ἢ βορείῳ Ἰταλίᾳ, κατ' ἄλλον εἰς τὰς Ἀλπεις ἢ τὴν Ἰβηρίαν ἢ τὴν Γαλατίαν καὶ Βρεταννίαν, καὶ διὰ τοῦτο διάφορον εἶναι ἕκασταχοῦ τὸ προκῦψαν ἐκ τῆς μεταβολῆς λατινογενὲς γλωσσικὸν ἰδίωμα. Ἐπειτα εἰς τὰς μεσευρωπαϊκὰς ἢ δυτικὰς ταύτας χώρας ὁ ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς εἰσβαλὼν μετὰ τῆς γλώσσης ἐπεκράτησεν, ἐπειδὴ ἦτο ὁ ἀνώτατος ἐπιλάμψας ποτε εἰς αὐτάς. Δὲν εἶχεν ἀντίπαλον ἄλλον ἢ τὴν βαρβαρότητα.

Εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας συνέβησαν κατ' ἀλόγον τρόπον τὰ πρᾶ-

γματα. Ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἀπομονώσασα παρὰ τὰ σύνορα μέγα ἢ μέτριον πλῆθος ἀνθρώπων ὑπὸ στρατιωτικὴν διοίκησιν καὶ ἄνευ φανεροῦς βίας ἐξηνάγκασεν αὐτὸ εἰς ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τούτου τοῦ φθειρομένου, εἰς τὸ στόμα τῶν λεγεωναρίων κυρίως, κρατικοῦ γλωσσικοῦ τύπου,¹ ἀλλὰ δὲν ἔθιξε τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα τῶν ἀνθρώπων. Ὅμοίως οἱ Ἰβηρες ἢ οἱ Γαλάται προσλαβόντες τὴν ἠλλοιωμένην λατινικὴν γλῶσσαν ἕκαστοι, δὲν ἠλλαξαν ὁμως τὸ ἐθνικὸν τῶν αἰσθημα κατὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς γλώσσης. Ἐκράτησαν αὐτὴν ὡς νέον ὄργανον τοῦ ἐμμόνου παλαιοῦ ἐθνικοῦ καὶ πατριωτικοῦ τῶν αἰσθήματος.

Εἰς τὰς Ἑλληνίδας χώρας συνέβη καὶ τι ἐπὶ πλέον. Οἱ ἄνθρωποι προσέλαβον μὲν τὴν ἐφθαρμένην λατινικὴν ὡς καθημερινὸν ὄργανον συνεννόησεως, ἀλλ' εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἐκυκλοφοροῦντο παναρχαίου πολιτισμοῦ ἄφθονα καὶ γόνιμα σπέρματα, διατετυπωμένα ἀπόγως εἰς γλωσσικὸν ὄργανον, διατηροῦν μέχρι σήμερον τὴν ἀπόλυτον ὑπεροχὴν του μεταξὺ τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Ἦτο δὲ τότε τοῦτο ἐγγύτερον πρὸς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων ὡς ἐθνικὸν κατόρθωμα καὶ ἐκυριάρχει αὐτῆς, ἀφ' οὗ καὶ οἱ ἐνδοτέρω τῶν συνόρων πληθυσμοὶ αὐτὸ εἶχον ὡς πατροπαράδοτον γλῶσσαν καθ' ἅπαντα τὸν *limes* καὶ τὰ ἀκριτικὰ θέματα, οἱ δὲ κατακτηταὶ Ρωμαῖοι ὠμολόγουν τὴν ἀπόλυτον ὑπεροχὴν του, ἐσπούδαζον αὐτὸ καὶ ὡς γλῶσσαν καὶ ὡς πολιτισμόν, τὴν δὲ ἀπόλυτον ἀναγνώρισίν των πρὸς τὰ *exemplaria graeca* ἀνήγαγον μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε τὸ ρωμαϊκὸν κράτος νὰ διαμορφωθῇ ἐν συνεχείᾳ εἰς ἑλληνορρωμαϊκόν, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπερίσχυσε ἔπειτα ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρ.²

Ἦτο ἱστορικὴ περίοδος, καθ' ἣν μετὰ τῶν ἑλληνικῶν συνεζυμώθησαν ρωμαϊκαὶ ἑορταὶ καὶ δεισιδαιμονίαι καὶ ἔθιμα, ὡς τὰ κόλιαντα (*calendae*) τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, τὰ σοῦρβα τῆς παραμονῆς τοῦ Νέου Ἔτους,³ αἱ μεταμφιέσεις καὶ προσωπιδοφορίαι κατὰ τινὰς ἑορτὰς κλπ.⁴

¹ Ὅρα Κουτσόβλ. σ. 89 ἔ. ἔ. 65 ἔ. 75 ἔ. 81 ἔ. 86, 89, 152. Ἑλλ. καὶ βόρ. γείτονες σ. 186—195.

² Πρὸβλ. Κ. Παπαρρηγόπουλον, Ἰστ. τ. Ἑλλ. Ἔθνους, 1886 ἔκδ. Α' Κωνσταντινίδου τόμ. Γ' πρόλογ. σ. ιθ, τὸ Α' κεφ. καὶ σ. 102, 317, 340 κ.ἀ. Κερραμοπούλλου, Κουτσόβλαχοι, 37 σημ. 1. Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. σ. 81, 173, 185 ἔ. 189 ἔξ. Τρύφ. Εὐαγγελίδου. Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρ. τόμ. Α' 1936 σ. πρόλ. XXI ἔ. ἔ. Ἑσσελιγκ, Βυζάντ. καὶ Βυζοντ. πολιτισμός, 1914 σ. 39, 296 ἔξ. 301 ἔξ. 318, 332.

³ Ἡμερολόγιον τῆς δυτικῆς Μακεδονίας 1937 σελ. 167 ἔξ.

⁴ Ὅρα Ν. Πολίτου, Μελέται περὶ τοῦ βίου κλπ. Παραδόσεις μέρος Β' σελ. 1263 ἔ. ἔ. 1317 ἔξ. Δ. Μπαλάνου, Χριστούγεννα, Πρώτη Ἰανουαρίου κλπ. σ. 26—63. Κερραμοπούλλου, Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. 102 ἔξ. Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία 1930, σ. 365 ἔξ., μάλιστα δὲ 429 ἔξ.

Οὕτω οἱ λατινόγλωσσοι τῆς Ἑλλάδος ὄχι μόνον τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα διετήρησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν γοητείαν τοῦ ἑλληνικοῦ γλωσσικοῦ ὄργάνου ἠσθάνοντο καὶ ἤθελον καὶ ἐφρόντιζον νὰ ἀνακτήσουν αὐτὸ ὡς αἰσθητὸν καὶ ἔντονον ἐθνικὸν γνώρισμα, ἰδρύνοντες ἑλληνικὰ σχολεῖα.

Ἐποικίαι ἐξ Ἰταλίας δὲν ἐστάλησαν εἰς τὸν *limitem* τοῦτον τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου,¹ οἱ κάτοικοι ἦσαν Ἕλληνες καὶ ἔγραφον ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς, ὡς ἔχομεν· ἔπειτα ἐπὶ Ῥωμαίων γίνονται λατινόγλωσσοι καὶ γράφουσιν οἱ ἴδιοι λατινικὰς ἐπιγραφάς, ὡς ἐπίσης ἔχομεν.

Τὰ βόρεια λοιπὸν κράσπεδα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἑλληνικὰ τὴν ψυχὴν καὶ ὡς τοιαῦτα ἐφρόντιζον νὰ διδάσκωνται τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Πῶς ἐγένετο τοῦτο, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐν ἀκριβεῖα, ἐπειδὴ ἡ ἱστορία δὲν παραδίδει τοιαύτας εἰδήσεις περὶ τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων. Ἄλλὰ μεταφέροντες τοὺς τρόπους τῶν νεωτέρων χρόνων εἰς τοὺς ἐκάστοτε παλαιότερους, δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν εἰκόνα τινὰ τῆς ἐκάστοτε παλαιότερας καταστάσεως καὶ ἐπομένως καὶ τῆς καταστάσεως κατὰ τοὺς χρόνους, οἷτινες μᾶς ἐνδιαφέρουν.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ χρόνοι, οὗς κυρίως ἐξετάζομεν, εἶναι οἱ χριστιανικοὶ καὶ εἶχον πανταχοῦ ἀνάγκην ἐγγραμμάτων τινῶν ἀνθρώπων διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς λατρείας—τοιούτοι δὲ εἶναι κυρίως οἱ ἱερεῖς—πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἰς τὰς ἀξιολογωτέρας πόλεις καὶ κωμοπόλεις θὰ ὑπῆρχον στοιχειώδη τινὰ σχολεῖα, ἐν οἷς ἐγγράμματός τις ἀνθρωπος καὶ συνήθως ὁ ἱερεὺς ἐδίδασκεν ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν. Ὡς βιβλία θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο τὰ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις χρησιμεύοντα πρὸς τὴν λατείαν. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου ἐν τῇ πατρίδι μου, ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ, διατελοῦσα ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν, διετηρεῖτο ἡ ἀνάμνησις, ὅτι προσφάτως εἶχον παύσει νὰ διδάσκωσιν τὴν γραφήν ἐπὶ ἄμμου, χρησιμοποιοῦντες ἔπειτα πλάκας ἐκ γραφίτου λίθου.

Τὰ βιβλία παλαιότερον θὰ ἦσαν χειρόγραφα καὶ ἐπομένως σπάνια, ἀπὸ τῆς εὐρέσεως δὲ καὶ διαδόσεως τῆς τυπογραφίας θὰ ἦσαν ἔντυπα, ἀλλὰ πάλιν ἐκκλησιαστικά. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου ἦτο ζωηροτάτη ἡ ἀνάμνησις, ὅτι τὰ κυριώτερα ἀναγνωστικὰ ἐν τοῖς σχολείοις ἦσαν ἡ Ὀκτώηχος καὶ τὸ Ψαλτήριον, ἦτοι δύο βιβλία χρήσιμα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Χριστιανικῆς λατρείας. Ὡς τοιαῦτα ἐτυπώνοντο ἀφθόνη (ἐν Βενετίᾳ κυρίως) καὶ ἠδύνατο νὰ ὑπάρχωσιν πρόχειρα πρὸς χρῆσιν καὶ τῶν μαθητευομένων εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα πάσης εὐλόγου κοινότητος.²

Τινὲς τῶν διδασκάλων τούτων εἶχον ἰσχυρὰν ροπήν πρὸς τὴν μάθη-

¹ Sueton. Caesar 42. Κεραμοπούλλου, Κουτσόβλαχοι σ. 201, 111.

² Ὅρα Τρύφ. Εὐαγγελίου β. ἀ. τόμ. Α' σελ. XVI, CXIX καὶ τὴν λέξιν Ἀλφαβητάριον ἐν ταῖς ἐγκυκλοπαιδείαις.

σιν καὶ θὰ ἐπεξήρχοντο εἰς εἰδικωτέρας μελέτας, προμηθεύομενοι χειρόγραφα ἢ βιβλία ἔπειτα ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ καταρτίζοντες σχολὴν ἀτομικὴν ἕκαστος, εἰς τὴν προσέτρεχον οἱ ἐφιέμενοι περαιτέρω μορφώσεως. Τοιοῦτοι διδάσκαλοι ἐπὶ τῶν χρόνων ἡμῶν ἦσαν ὁ Μακράκης, ὁ Καίρης καὶ εἴ τις ἄλλος, περὶ δὲ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 οἱ Φωτιάδαι κ. ἄ.

Τὸ βυζαντινὸν κράτος εἶχεν ἀνάγκην πολλῶν ἐγγραμμάτων ὑπαλλήλων καὶ ἱερέων ἢ ἱεραρχῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἢ γνῶσις τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς ἦτο ὄχι μόνον χρήσιμος, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖα εἰς τοὺς πολίτας διὰ τὰς ἐμπορικὰς τῶν ὑποθέσεις, διὰ τὰς μακρόθεν συνεννοήσεις καὶ διὰ τὰς διανοητικὰς καὶ ψυχικὰς τῶν ἀνάγκας. Θὰ ἦγεν ἡμᾶς πολὺ μακρὰν ἢ λεπτομερῆς ἔρευνα τῶν ἐκπαιδευτικῶν μεθόδων ἐκάστης χρονικῆς περιόδου. Ἄλλ' ἔχει ἱκανῶς ἐνδεικτικὴν δύναμιν ἡ παρουσία ἐγγραμμάτων ἀνθρώπων εἰς πᾶσαν ἐποχὴν.

Ἐπὶ τῶν Ρωμαίων ἤκμαζον ἐν Ἑλλάδι πολλαὶ σχολαὶ συχναζόμεναι καὶ ὑπὸ Ρωμαίων σπουδαστῶν, αὐταὶ δ' ἐπέζησαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἐν τῇ βυζαντινῇ περιόδῳ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους καὶ τοῦ λαοῦ καὶ εἰς τοιαύτην τινὰ στοιχειώδη σχολὴν ὁ Πτωχοπρόδρομος κατὰ τὸν 1^ο αἰ. «ἔμαθε τὰ γραμματικά μετὰ πολλοῦ τοῦ κόπου».

Ἐν συνεχείᾳ βλέπομεν πλῆθος ἐγγραμμάτων λογίων νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ τὸν 12^ο, τὸν 13^ο καὶ τὸν 14^ο αἰῶνα καὶ νὰ θέτωσι τὰς βάσεις πρὸς ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ (Πλανούδης, Χρυσολωρᾶς Τραπεζούντιος, Γαζής, Ἀργυρόπουλος, Λάσκαρις, Πλήθων - Γεμιστός, Βησσαρίων κ. ἄ. π.).¹

Ἡ διάδοσις καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἦτο ἐνδημικὴ ἐν Ἀρχίδι, μαρτυρεῖται δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν καὶ μόνον ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῆς πόλεως καθ' ὅλην τὴν μεσοχρόνιον καὶ τὴν νεωτέραν ἐπο-

¹ Συνέχειαν τῆς θεραπείας τῶν γραμμάτων ἐν σχολείοις ἐκ τῶν ἐνότων ἔχει πολλὴν ὁ Γρ. Εὐαγγελίδης ἔ. ἀ. καὶ ὁ ἐν Κοζάνῃ καθηγητὴς Μιχ. Καλιντέρης εἰς δύο βιβλία του ἠκιστα γνωστά, ἅτε τυπωθέντα καὶ ἐκδοθέντα ἐν Πτολεμαίδι (Καϊλάρια) τῆς δυτικῆς Μακεδονίας. α) Σημειώματα ἱστορικὰ ἐκ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας 1939 (δρα σ. 16 ἔξ. 23, 28, 37, ἔξ. 47 ἔ. 61 ἔξ.) καὶ β) Γραπτὰ μνημεῖα ἀπὸ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας χρόνων τουρκοκρατίας (δρα σ. 27, 35, 37 - 44, 47 - 50, 53, 69, 83. Πρβλ. Μακεδονικὸν τόμ. Α' σ. 578). Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι πολλοὶ διδάσκαλοι ἀναφέρονται εἰς χωρία πολὺ μικρὰ σήμερον, ὥστε δηλοῦται οὕτω γενικὴ διάδοσις τῶν κοινῶν γραμμάτων, οἷα ἐμφαίνονται καὶ εἰς τὰ σημειώματα, τὰ προερχόμενα συνήθως ἐξ αὐτῶν τῶν διδασκάλων. Φαίνεται δέ, ὅτι οἱ τελειόφοιτοι τῶν τοιούτων σχολείων ἐθεωροῦντο ἱκανοὶ νὰ γίνωνται διδάσκαλοι τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, ἂν κρίνωμεν ἐκ παραδείγματος τῆς Ἄνδρου τοῦ ἔτους 1825. Γρ. Εὐαγγελίδης ἔ. ἀ. σ. CXXII. Ὅρα καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἡμερολογ. τῆς δυτικῆς Μακεδονίας 1937 σ. 142 ἔξ.

χὴν. Ἑλληνικαὶ εἶναι καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ ἐπιτάφιοι καὶ αἱ τιμητικαὶ δημόσιαι ἐπιγραφαί.¹

Μιλιάριά τινα λατινικὰ μετεκομίσθησαν ἐκ τῆς ὑπαίθρου χώρας εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀποτελοῦσιν ἐξαίρεσιν γλωσσικὴν. Ἄλλὰ καὶ ταῦτα ἔχουσι μὲν λατινιστὶ συντεταγμένον τὸ μέρος, τὸ ἀφορῶν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλ' ἀναγράφουσιν ἑλληνιστὶ τὸ πρακτικῶς χρήσιμον εἰς τὸν ὑποτιθέμενον Ἑλληνα κάτοικον καὶ τὸν ὀδοιπόρον ἢ ταξειδιώτην μέρος, ἥτοι τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πόλεως Λυχνιδουῦ «ΑΠΟΛΥΧΝΙΔΟΥ Η». Ἀπὸ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικότητος καὶ ἑλληνογλωσσίας τῆς πόλεως διατηροῦνται ἀκόμη κατ' αὐτὴν ἑλληνικὰ τοπωνύμια, ὡς Γηροκομεῖον, Πλινθοκοπεῖον, Κάνεον κλ.²

Ὡστε ποριζόμεθα ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι, ὅτε οἱ «Σλάβοι» δὲν εἶχον ἔλθει ἀκόμη εἰς τὴν Λυχνιδόν, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἦσαν μὲν βλαχόγλωσσοι ἀπὸ ρωμαϊκῶν χρόνων—εἰς χρόνους παλαιότερους ἢ νεωτέρους τῶν ρωμαϊκῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔλθῃ ἡ βλαχικὴ γλῶσσα—ἀλλ' ἤθελον νὰ εἶναι καὶ νὰ λέγονται Ἑλληνας καὶ ἐκαλλιέργουν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ἑλληνας δ' ἔλεγοντο καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς ἔλέγοντο ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ οἱ μέχρι σήμερον βλαχόγλωσσοι κάτοικοι τοῦ Δυρραχίου.³

Ἑλληνας ὑποθέτει, νομίζω, ὄντας καὶ τοὺς Βλάχους κατοίκους τῆς Πίνδου, τῶν Καμβουνίων καὶ τοῦ Ὀλύμπου ὁ Στράβων, ὅστις γινώσκει καλῶς τὸν βίον αὐτῶν καὶ καλεῖ αὐτοὺς πολλαχοῦ «μετανάστας», (ὡς προτιθεμαι νὰ γράψω εἰδικώτερον), ἀλλὰ δὲν ὀμιλεῖ περὶ ἄλλης ἐθνικότητος, δὲν δίδει σημασίαν τινὰ εἰς τὴν μὴ ἑλληνικὴν γλῶσσάν των.⁴

Οἱ Βλάχοι ἐν Βουλγαρίᾳ ἦσαν πολυπληθέστατοι, αὐτοὶ δὲ ἦσαν οἱ

¹ Ὅρα Δήμιτσα, Μακεδονικῶν μέρ. Γ' σελ. 369 ἀριθ. 329 ἐ. ἐ. V ulic', Spromenik LXXI, 55 Beograd 1931 σελ. 107 ἐ. ἐ.

² Ὁ Ηahn παρετήρησεν, ὅτι παρὰ τὴν Σλαβικὴν ἢ Βουλγαρικὴν ἐπικράτησιν (πρόσθετος δὲ καὶ τὴν Λατινικὴν), διετηρήθη ὅμως τὸ ὄνομα Πλινθοκοπεῖον, ἐν ᾧ αἱ Ἀθῆναι ἐλησμόνησαν τὸν ἰδικὸν των Κεραμεικόν. Ὅρα Δήμιτσα, Μακεδονικῶν Β' σ. 639 σημ.

³ Πρ ο κ. Γοτθ. Η a u g y, σ. 82. Κεραμοπούλλου, Οἱ Ἑλλ. καὶ οἱ βόρ. γείτονες σ. 202, «τοῦ δὲ κόλπου (τοῦ Ἰονίου) ἐκτὸς πρώτοι μὲν Ἑλληνας εἰσιν, Ἡπειρώται καλούμενοι, ἄχρι Ἐπιδάμνου πόλεως, ἥπερ ἐπιθαλασσία οἰκεῖται». Μέχρι δὲ τοῦ 1912, ὅτε τὸ Δυρράχιον κατελήφθη ὑπὸ τῆς Γιουγκοσλαβίας, συνετήρει ἰδίᾳ διαπάνη κοινὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἑλληνικὸν ἡμιγυμνάσιον, ἐκυβερνᾶτο ἐκκλησιαστικῶς τελευταῖον ὑπὸ τοῦ νῦν Μητροπολίτου Λέσβου Ἰακώβου καὶ εἶχε δύο κυρίας ἐκκλησίας ἑλληνικάς. Ἐνώπιον δηλαδὴ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐσκέπτετο καὶ ἠσθάνετο ὁ λαὸς ὡς ἑλληνικός. Ἀπὸ τοῦ 1912 ὅμως καὶ τὰ σχολεῖα ἐφιμώθησαν καὶ αἱ ἐκκλησῖαι ἐσιγήθησαν, ὡς τοῦτο συνέβη καὶ εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν. (Πρβλ. Κεραμοπούλλου, Ἑλληνας καὶ βόρ. γείτονες σ. 131 ἐξ.).

⁴ Τὰ χωρία τοῦ Στράβωνος τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς νομάδας, μετανάστας, λαπίθας, κενταύρους εἶναι τὰς: 61.168.271.300.305.319.326,14.326,9.327,296.302-3.311.329, 14.346.427.434-5.440.2.437.449.446.5.523.837.833.828-9.

κύριοι ἐπαναστάται τοῦ Βλάχου Σκυλογιάννη, ὡς περιγράφει ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης. Σφῶνται δὲ καὶ τώρα πολλαχοῦ (περίχωρα Βιδινίου, Σόφιας, Τατάρ—παζορτζίκ, Περιστέρα κ. ἄ.)

Ἄλλὰ πλὴν τῶν βλαχογλώσσων ὑπάρχουσιν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Ἀχρίδος καὶ σλαβόγλωσσοι, οἵτινες ἐνεφανίσθησαν ἐνταῦθα βεβαίως μετὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ μετὰ τοὺς βλαχογλώσσους ἀνθρώπους.¹

Οἱ σλαβόγλωσσοι οὗτοι ἐλέγοντο Βούλγαροι, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὡς εἶπον πολλάκις, ἦτο ὄχι φυλετικόν· ἦτο ἐπαγγελματικόν καὶ ἀνῆκεν εἰς ἀνθρώπους πολλῶν φυλῶν.

Ὑπεισηλθόν δὲ ἡ πυρρενεβλήθησαν μεταξὺ τῶν Βλάχων εἴτε μεταποπισθέντων ἐγγὺς εἴτε ἐκδιωχθέντων εἴτε μᾶλλον συσταλόντων καὶ ἀφομοιωθέντων. Ἐξαιρέσιν ἀποτελοῦσι πεδινὰ τινα χωρία εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Πελαγονίας σλαβοφώνων γεωργῶν «ὠργανωμένων» κοινωνικῶς κατὰ τὸ «σλαβικόν» πατριαρχικόν σύστημα (ζῳδρουγα).²

Ἐπειδὴ οὗτοι κατέχουσι πεδινὰς εὐφόρους ἐκτάσεις, θὰ ἀφήρσαν αὐτὰς βεβαίως ἀπὸ τῶν Βλάχων, οἵτινες εἶχον ἀραιωθῆ ἢ συνεστάλησαν, ἐπειδὴ ἦσαν πολῖται Ρωμαῖοι (Romani, Ἄρουμοῦνοι, Ρωμιοί), μὴ θέλοντες νὰ ἀναμιχθῶσι μετὰ τῶν βαρβάρων σλάβων, καὶ ἀπεσύρθησαν ἢ εἰς τὰς πόλεις καὶ κωμοπόλεις, αἵτινες ἀκόμη διατηροῦν βλαχόφωνον πληθυσμὸν πολὺν ἢ ὀλίγον, ἢ εἰς τὰς ὄρεινὰς ἐκτάσεις, ἔνθα ἀνεμίχθησαν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν πραγμάτων, μετὰ σλάβων ἢ ἐκσλαβισθέντων καὶ πολλοὶ ἔχασαν τὴν γλῶσσάν των καὶ προσέλαβον τὴν σλαβικὴν τῶν συνοίκων ἢ παροίκων καὶ γειτόνων, καθὼς ἀναμένεται νὰ γίνῃ καὶ εἰς τοὺς σημερινούς ἐκεῖ Βλάχους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπαγορεύονται τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα. Ἄλλ' ὁ χαρακτήρ τῶν ὄρεινῶν τούτων ἀνθρώπων εἶναι ἐντελῶς διάφορος τῶν πεδινῶν ἐκείνων, οὓς χαρακτηρίζει ἡ ὁμαδικὴ πειθαρχία. Οἱ ὄρεινοὶ εἶναι πεπρωκισμένοι διὰ ἰσχυρᾶς πρωτοβουλίας, ὡς καὶ οἱ βλαχόγλωσσοι Ἕλληνες

¹ Κεραμόπουλλος, Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. 189 ἔ.κ.ἀ.

² Ὅρα Κουτσοβλάχους μου σελ. 56-7 σημ. Ἰωνος Σ. Δραγοῦμη, Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα, Ἀθῆναι 1941 σ. 99,48. Τρινεγκόροσκυ—Πολύζου, Αἱ Γιουγκοσλαβικαὶ μειονότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ, Ἀθῆναι 1949 σ. 40 πρβ. σ. 91. Σημειοῦμεν, ὅτι εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, π.χ. Σίφνον, Σύμνη, Πάτμον, ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς κτήμασιν ἐκκλησιαστικῶν οἰκογενειακῶν ἑορταζόμενα ὑπὸ τῶν οἰκογενειῶν (πρβλ. τὴν Σλάβαν), ἐν Αἰγίνῃ δὲ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἀφαιᾶς χωρίον Μεσαγρός πάντες οἱ κάτοικοι διακρίνονται εἰς δύο γένη καὶ φέρουν ἐν ἑκ τῶν δύο ἐπιθέτων: Χαλδαῖος ἢ Λαλαοῦνης. Πρὸς διάκρισιν δὲ φέρουν ἕκαστος καὶ δευτέρον ἐπιθετον εἰδικόν. Αἱ ἐκδηλώσεις δ' αὐταὶ δὲν ἐλήφθησαν παρὰ τῶν Σλάβων, ἀλλ' εἶναι παλαιὰ κατάλοιπα. Ὅρα καὶ Τρινεγκόροσκυ—Πολύζου, Αἱ Γιουγκοσλαβικαὶ μειονότητες, 1949 σ. 41. Πρβλ. Πρακτ. τ. ἀρχαιολ. Ἑταιρ. 1934 σελ. 77.

ἢ οἱ νοτιώτεροι ἑλληνόγλωσσοι, μεθ' ὧν ἔχουν κοινὰ πλεῖστα ἦθη καὶ ἔθιμα ξένα πρὸς τοὺς πεδινούς.¹

Ἡ περαιτέρω σημασία τῶν σκέψεων καὶ τῶν λόγων τούτων εἶναι, ὅτι, ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, αἰρουμένων τῶν ὕστερον ἐλθόντων Σλάβων, τὰ προκύπτοντα κενὰ ἐπληροῦντο ἄλλοτε ὑπὸ Βλάχων ἢ βλαχογλώσσων Ἑλλήνων Μακεδόνων, ἐξ ὧν κατήγοντο καὶ αὐτοκράτορες, οὗς σήμερον ὀνομάζουν Δαρδάνους, ἐνῶ οἱ Δάρδανοι εἶχον ἐκλίπει ἤδη ἀπὸ αἰῶνων, ἀλλάξαντες γλῶσσαν καὶ ἐθνότητα Ἡ εἰκὼν δ' αὕτη ἐξετείνεται μέχρι τοῦ Δουνάβεως ἐν τῇ Ἄνω καὶ τῇ Κάτω Μοισίᾳ, ἐνθα ἦτο ἡ κυρία ἐξωτερικὴ γραμμὴ τοῦ λιμίτου, ἦτοι τῶν συνόρων τοῦ κράτους. Ὑπῆρχε μόνον διαφορὰ τις ἐν τῇ προελεύσει καὶ καταγωγῇ τῶν Βλάχων τῆς βορειοτέρας καὶ δυτικωτέρας ζώνης τῆς παρὰ τὸν Δούναβιν. Ἐπειδὴ δηλ. τὰ μέρη ἐκεῖνα ἦσαν ἀπομακρυσμένα ἀπὸ τῶν καθαρῶς Μακεδονικῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, δὲν εἶχον μόνον ἑλληνικὸν αἷμα.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Διαδόχων καὶ τῶν Ἐπιγόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἶχον ὑποταχθῆ εἰς τοὺς Μακεδόνας αἱ Δαρδανικαὶ αὐταὶ χῶραι, οἱ δὲ πτωχοὶ ὄρεινοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον μεσόγειοὶ κάτοικοι τῶν νοτιωτέρων καθαρῶς ἑλληνικῶν μερῶν τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, μὴ ἔχοντες πόρους ἐκ τοῦ ἀγόνου ἐδάφους τῶν μήτε εὐχερῶς προσιτὰς καὶ εὐφόρους χώρας εὐέλpidος ἀποδημίας, ὡς ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι σήμερον τὴν Ἀμερικὴν καὶ ἄλλας μακρινὰς χώρας, εἰσέδυνον πρὸς βορρᾶν εἰς τὴν σημερινὴν Σερβίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν, ἐνθα εὗρισκον εὐφορωτέραν γῆν. Αὐτὸ τοῦτο ἔπραττον πλὴν τῶν γεωργῶν καὶ πολλοὶ τεχνῖται, ἀσκούντες ἄλλα κερδοφόρα ἐπιτηδεύματα, ὥστε ἡ διήθησις τῆς βορείου χώρας εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν ἐξελληνισμόν αὐτῆς. Ἀλλὰ οἱ μὲν τῆς νοτίου Σερβίας Βλάχοι, λεγόμενοι ἐκεῖ «Τσιντσάροι» (Quintarii),² εἶναι καθαροὶ παλαιοὶ Ἕλληνες Μακεδόνες καὶ διὰ τοῦτο ἔχουν ἐθνικὴν ἀντοχὴν μεγάλην, οἱ δὲ τῆς μέσης ἢ βορειοτέρας Σερβίας «Βλάχοι», ὡς καὶ οἱ μεσόγειοι τῆς Δαλματίας, ἦσαν μᾶλλον ἢ ἦτιον ἀνάμεικτοι μετὰ μὴ Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦτο ἐκσλαβίζονται εὐκολώτερον καὶ ἐξεσλαβίσθησαν πολλοὶ ἤδη.³

Οἱ δὲ Σλάβοι τῆς περιχώρου τῆς Ἀχρίδος δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς καταγωγῆς πρὸς τοὺς τῆς Σερβίας ἢ δὲν εἶναι φυλετικῶς ὅμοιοι. Κατὰ τὸν 7ον αἰ. μ. Χρ. ἐπὶ Ἡρακλείου ἦλθον οἱ Σέρβοι, οἱ Κροᾶται, οἱ Σλοβένοι, οἱ Βόσνιοι, οἱ Δαλματοὶ κλ. καὶ πιθανώτατα καὶ ἄλλοι, οἵτινες διωχτετεύθησαν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ.⁴ Ἄλλ' ἐκεῖ εἶχον διεισδύσει ἤδη πολλοὶ Γοτθικοὶ

¹ Ὅρα Γ. Χ. Μόδη, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 9-16.

² Ὅρα Κεραμοπούλλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι σ. 102 ἐξ.

³ Ἰδὲ Κουτσόβλαχοι σ. 30, 102 ἐ. Ἑλλ. καὶ βόρ. γείτ. 137 ἐ. 181 κ.ά.

⁴ Κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον Κεραμοπούλλου, Ἑλλ. καὶ βόρ. γείτ. σ. 135 ἐ. 141 ἐξ.

καὶ Σκυθικοὶ καὶ Γερμανικοὶ λαοί, ἔπειτα δὲ Οὐννοὶ, Τουρανοὶ καὶ Ἄβαροι ὡς βουργάριοι. Οἱ διοχετευθέντες ἐκεῖσε Σλάβοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συζητήσουν ἀρμονικῶς μετὰ τῶν ἄλλων συμφυρμάτων λαῶν, εἰς οὓς εἶχον προσιεθῆ τῷ 679 καὶ οἱ οὐννικοὶ ἢ τουρκικοὶ, οἱ οὐννογούνδουροι καὶ ἄλλοι, οἵτινες, ὑπηρετοῦντες πρότερον ὡς ὄροφύλακες τοῦ Βυζαντίου εἰς τὰ παρὰ τὸν Κουμπὰν (Κοῦφιν) ποταμὸν σύνορα τοῦ Καυκάσου, εἶχον προσλάβει τὸ ὄνομα βουργάριοι—βούργαροι ἐκ τῶν βούργων ἢ πύργων, τῶν χρησιμευόντων ὡς φρουριακῶν στηριγμάτων κατὰ τὸ σύστημα τὸ ἐφαρμοζόμενον τότε εἰς ὄλα τὰ μεθόρια τοῦ κράτους.¹ Διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦτο τὸ ἐπαγγελματικὸν ἐκάλυψεν ἔπειτα πάντας τοὺς τοιοῦτους ὄροφύλακας ἀσχέτως πρὸς τὴν καταγωγὴν των.²

Παλαιότατοι ἐπὶ Ρωμαίων βουργάριοι ἦσαν ἐν τῇ Βαλκανικῇ οἱ ἐντόπιοι τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου κατώτεροι σωματικῶς στρατιῶται, τῆς δευτέρας, οὕτως εἰπεῖν, γραμμῆς. Κατήγοντο ὅμως ἐκ ταύτης τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ ἦσαν Ἑλληγες, Θρακῆς, Ἰλλυριοί. Ἐξελληνισθέντων δὲ κατὰ τὸν τρίτον αἰ. μ. Χ. τῶν Θρακῶν, ἔμειναν Ἑλληγες καὶ Ἰλλυριοί. Ἐπειδὴ δὲ ἐπειρέετο νὰ στέλλῃ τις ἀντικαταστάτην εἰς τὸν στρατόν, ἂν δὲν ἤθελεν αὐτὸς νὰ στρατευθῆ, πολλοὶ Ἑλληγες καὶ Ἰλλυριόγλωσσοι πτωχοὶ καὶ δυστυχεῖς βορειοηπειρωτῶται συνέρρεον εἰς τὰς λεγεῶνας ὡς ἀντικαταστάται. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ πανσπερμία τῶν συρρεόντων ἔδει νὰ ἔχῃ γλωσσικὸν ὄργανον συνεννοήσεως ἐντὸς τῶν λεγεῶνων, αἵτινες συνεστρατεύοντο πολλάκις καὶ συνεπολέμουν μετ' ἄλλοφύλων καὶ ἄλλογλώσσων λεγεῶνων εἰς μακρινὰς ἐκστρατείας ἢ εἶχον παντοδαπὴν σύνθεσιν, τὸ ὄργανον δὲ τοῦτο ἦτο ἡ κρατικὴ λατινικὴ γλῶσσα, ἐν ἣ ἐγένετο καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευσις, ἐφθείρετο ἡ γλῶσσα αὕτη κατὰ τὸ γλωσσικὸν αἰσθημα τῆς ἰσχυροτέρας μοίρας τῶν μὴ λατίνων στρατιωτῶν. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ Ἰλλυρικὴν γλῶσσαν λαλοῦντες στρατιῶται, οἵτινες θὰ προήρχοντο κυρίως ἐκ τῆς νοτίως τοῦ Γενούσου ἐκτεινομένης βορείου Ἡπείρου, ἐνθα πολλοὶ Ἑλληγες εἶχον ἐξιλλυρισθῆ ἤδη ἐπὶ Σιράβωνος.³ Οἱ βορείως τοῦ Γενούσου Γκέγκηδες εἶνε καὶ τώρα ἀκόμη βάρβαροι, ἀκρόκομοι καὶ σικτικοί, ὡς ἐπὶ Ὀμήρου, καὶ θὰ ἦσαν πολὺ χειρότεροι κατὰ τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς χρόνους, ἀγριοὶ καὶ ἀσύμφυλοι.⁴

¹ Κερραμοπούλου, Οἱ Ἑλληγες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες σ. 20 ἔ.

² Ἐνίοτε οἱ πύργοι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῶσιν εἰς πόλεις ἢ νὰ λέγωνται πόλεις· πρβλ. Στράβ. 163. Τοιαῦται θὰ ἦσαν καὶ πολλαὶ τῶν πόλεων τῆς Ἡπείρου, αἷ κατέστρεψεν ὁ Αἰμίλιος Παῦλος (Πλουτ. Αἰμ. Παῦλ. 29, 3), ἐπειδὴ 70 πόλεις εἶναι ὑπερπολλαὶ διὰ τὴν Ἡπειρον. Ὅρα καὶ Κερραμοπούλου, Τοπογραφία τῶν Δελφῶν σ. 51 σημ. 2 ἔξ. καὶ Παλ. Διαθ. Χρονικ. Β' 16,10 «φκοδόμησεν ἔτι πύργους ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἤνοιξε πολλὰ φράετα»... καὶ 27,4.

³ Κερραμοπούλου, Κουτσόβλαχοι σ. 11 ἔ. Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. σ. 60 σημ. 197 ἔξ.

⁴ Herbert Louis, Albanien, Stuttgart 1927. Κερραμοπούλου, Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. σ. 159,199.

Οὗτοι οἱ Ἰλλυριόγλωσσοι ἢ ἄλβανόγλωσσοι φθείροντες ἐν ταῖς λεγεῶσι τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, μετέδιδον εἰς αὐτὴν ἰδιότητα τῆς μητρικῆς τῶν γλώσσης, ὡς εἶναι ἡ θέσις τῆς ἀντωνυμίας *ille, illa, illud* ἀντὶ δριστικοῦ ἄρθρου μετὰ τὸ ὄνομα (οὐσιαστικόν).¹ Ἄλλο Ἰλλυρικὸν γλωσσικὸν χαρακτηριστικὸν εἶνε, ὅτι μετὰ τοῦ 10 καὶ τοῦ 20 τὰ ἀπόλυτα ἀριθμητικὰ σχηματίζονται διὰ προσθήκης τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ εἰς τὸ δέκα π.χ.: *Un spre zece*—ἐν ὑπὲρ δέκα, *unum supra decem* κλ.²

Πλεῖστα τῶν γλωσσικῶν τούτων φαινομένων μεταδίδονται ἔπειτα εἰς τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν ἔνεκα τῆς συμβιώσεως τῶν λαῶν ἐν τῇ πέραν τοῦ Ἰστρου Δακίᾳ καὶ τῇ Κάτω Μοισίᾳ,³ ἀλλ' ὄχι καὶ εἰς τὴν Σερβικὴν· διότι οἱ Σέρβοι, οἱ Κροᾶται, οἱ Δαλματοὶ κλ. ἤλθον δμαδὸν καὶ πανοικεῖ, ὡς βαρὺς ὄγκος ἐπὶ Ἡρακλείου. Ἐκ τούτων πολλοί, ὡς εἵπομεν, εἶχον ἀπλωθῆ ἀνατολικώτερον τῆς Σερβίας εἰς τὴν Κάτω Μοισίαν (Βουλγαρίαν), ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ζῶσιν ἐν ἁρμονίᾳ μετὰ τῶν αὐτόθι τουρκομιγάδων Βουργάρων καὶ διὰ τοῦτο ὕστερον ἐπὶ Τελέτση, ἄρχοντας τῶν Βουργάρων (760-763), περὶ τὰς 208 χιλιάδας ἕξ αὐτῶν ἐφυγον εἰς Βιθυνίαν.⁴ Οὕτω εἰς τὴν Βουργαρίαν ἔμειναν οἱ Ἕλληνες (ἑλληνόγλωσσοι ἢ βλαχόγλωσσοι) καὶ τὸ κρᾶμα τὸ ἀποτελούμενον ἐκ Γόθων, Οὐννων, Τούρκων κλ. καὶ πολλῶν σλάβων μισθοφόρων, κατελθόντων κατ' ὀλίγους ποτὲ ἀλλεπαλλήλως ἐκ τῶν πέραν τοῦ Ἰστρου χρονιζουσῶν Σκλαβηνῶν, ἐγκατεστημένων δὲ ἔπειτα μετὰ τῶν βλαχογλώσσων στρατιωτικῶν ἀποίκων τῆς ἀπὸ Ἀδριανοῦ κυρίως ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἐχόντων ἔνεκα τούτου τὰ Ἰλλυρικά γλωσσικὰ χαρακτηριστικά, ἅτινα μετέδωκαν καὶ εἰς τοὺς Σλάβους, ὡς ἔπραξαν καὶ οἱ ἐν Κάτω Μοισίᾳ (Βουλγαρίᾳ) Βλάχοι. Ταῦτα τὰ γλωσσικὰ χαρακτηριστικά μετέδωκαν μὲ τὴν γλῶσσάν των καὶ εἰς τοὺς ἄλλους

¹ Κουτσόβλ. σελ. 12 ἔξ. Ἐντεῦθεν προέκυψαν, νομίζω, τὸ Τρίκα (*il*)*la*—Τρίκα-καλα, *armatu*—*lui* ἢ *li*—Ἄρματουλοί.

² Πλεῖω δὲ παρὰ *Capidan*, *Die Macedorumänen* 1941, Bucarest σ. 68-75. *Leisen*, *Le problème transilvain*, Genève, 1943, σ. 30. *Cáldi* καὶ *Makkaí*, *Geschichte der Rumänen*, Budapest 1942, σ. 25 ἔξ. *P. Vidá*, *Wie aus dem ungarischen Siebenbürgen ein rumän. Siebenbürg. wurde* 1940 σ. 13. Πλανᾶται δὲ καὶ πλανᾷ ὁ Γιουγκοσλάβος *Pavlowitch* βεβαιῶν ἀντίθετα ἐν διαλέξει αὐτοῦ γενομένη τῇ 2. XI. 50 ἐν τῷ *King's college* τοῦ Λονδίνου. Ἀναλόγους ἱστορικός πλάνας καὶ παραποιήσεις ἔχει ἡ *Nova Makedonia* τῆς 13 Φεβρ. 1951 τῶν Σκοπίων εἰς μακρὸν ἱστοριοφανὲς ἄρθρον, ἐν ᾧ οἰκιοποιεῖται διὰ τοὺς Γιουγκοσλάβους μόνους «τῆς Μακεδονίας» τὸ ὄνομα τῶν Μακεδόνων καὶ ὅλην τὴν στάσιν τοῦ Βουλγάρου Σαμουήλ μετὰ Βουλγάρων, Βλάχων καὶ Ἑλλήνων καὶ τὰ κατορθώματα αὐτοῦ, ὃν ἀνυψῶν εἰς δόξαν, οὐδαμῶς δὲ λέγει τὰς λέξεις Ἑλλάς, Ἕλληνας, Ἑλληνικός.

³ Οἱ Σλάβοι ἐνίστη συγγέονται μετὰ τῶν Γετῶν, ὧν λαμβάνουσι τὸ ὄνομα, ὡς Θεοφύλ. *De Boor* σ. 116: «τὸ δὲ Γετικόν, ταυτὸν δ' εἶπειν αἱ τῶν Σκλαβηνῶν ἀγέλαι . . .»

⁴ Κεραμοπούλλου, *Βόρ. γείτ.* σ. 140.

βαρβάρους αὐτόθι καὶ κατὰ τὴν Ἀχρίδα, ἀφ' οὗ μάλιστα μετὰ τὸν κατὰ τὸ 864 ἐκχριστιανισμόν των ὑπὸ τοῦ βασιλέως Βογόριδος (Βόρις ἢ Βορίσης) Α' (852-889) τὸ κράτος καὶ τὸ πατριαρχεῖον ὤρισαν ὡς ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν τῶν νεοφωτιστῶν τὴν σλαβωνικὴν, ἵνα πιθανῶς ἐλκύσωσι τοὺς Σλάβους εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Ἄλλη διαφορὰ μεταξὺ Ἄνω καὶ Κάτω Μοισίας, δηλαδὴ Σερβίας καὶ Βουλγαρίας, ἦτο, ὅτι εἰς τὰς πόλεις μὲν καὶ τὰ χωρία ἦσαν πολλοὶ Βλάχοι, ἀλλ' ἐν τῇ Κάτω Μοισίᾳ ὑπῆρχον καὶ πόλεις καὶ χωρία καθαρῶς ἢ σχεδὸν καθαρῶς ἑλληνικά ἐκ παλαιᾶς ἐνοικήσεως καὶ ἐξ ἐνισχύσεως διὰ τῶν ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ Εὐξείνῳ καὶ τῷ Ἰστροῦ.¹

Κατὰ τ' ἀνωτέρω οἱ βλαχογλώσσοι προέρχονται ἐκ χρόνων παλαιότερων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Προκοπίου καὶ ἦσαν ἐξηπλωμένοι ἀκμάζοντος ἤδη τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους παρὰ πάντα τὰ βόρεια σύνορα τοῦ κράτους ὁμοίως, ἐπομένως δὲ καὶ παρὰ τὰ ἐν τῇ Ἄνω Μοισίᾳ, τῇ ὕστερον κληθεῖσθαι Σερβίᾳ, καὶ περαιτέρω. Θὰ εἶχον δὲ τὰ ἱλλυρικὰ γλωσσικὰ χαρακτηριστικὰ πάντες ἀνεξαιρέτως. Ἄλλ' ἐν Σερβίᾳ, Σλοβενίᾳ, Δαλματίᾳ κλ., ἐνθα ἐπὶ Ἡρακλείου, ὡς εἶπομεν, ἦλθον πανοικεῖ, σύνολοι καὶ πολυάριθμοι διάφοροι σλαβικοὶ λαοί, ἐξεδίωξαν ἐκ τῆς υπαίθρου χώρας ἢ κατέπνιξαν καὶ ἀφωμοίωσαν τοὺς κατοικοῦντας ἐκεῖ βλαχογλώσσους Ἑλληνας, χωρὶς νὰ προσλάβωσιν οἰουσδήποτε γλωσσικοὺς χαρακτῆρας, ἐπομένως δ' οὐδὲ τοὺς Ἰλλυρικοὺς, οἵτινες διετηρήθησαν εἰς τὸ στόμα τῶν βλαχογλώσσων Ἑλλήνων κατοίκων τῶν πόλεων μέχρι σήμερον καὶ δίδουν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος τῶν ἐντὸς τῶν συνόρων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἔξω αὐτῶν πρὸς βορρᾶν ἐν Σερβίᾳ Βλάχων. Οὗτοι πάντες εἶναι αὐτόθι παλαιότεροι τῶν συνοίκων των Σέρβων κάτοικοι καὶ ἐξ αὐτῶν ἀφωμοίωσαν γλωσσικῶς πλείστους οἱ Σέρβοι, προσλαβόντες συγχρόνως τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμά των τὰ ἑλληνικά,² ἅτινα ἐνίσχουν οἱ πάντοτε προστιθέμενοι Ἑλληνες ξενιτευόμενοι καὶ μετανάσται ἐκ νοτιωτέρων ἐπαρχιῶν ἑλληνικωτέρων, ἀλλὰ πτωχῶν. Συγγένειαν ὅμως οἱ Σέρβοι οὐδεμίαν εἶχον οὔτε γλώσσης οὔτε αἵματος οὔτε αἰσθήματος οὔτε μετὰ τῶν βλαχογλώσσων οὔτε μετὰ τῶν ἑλληνογλώσσων.³

¹ Καντακουζ. I. 172, 178, 181. Περὶ τῆς διαδόσεως τῶν γλωσσῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ (Βαλκανικῇ) ὄρα καὶ τὰς μακρὰς σημειώσεις ἐν τῷ βιβλίῳ μου Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι σελ. 37-43.

² Ὅρα Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. 136, ἐ. Γ. Μόδης, ἐ. ἀ.

³ Περὶ ταύτης τῆς σπουδαίας τῶν Ἑλλήνων ἐπιδράσεως πρὸς σχηματισμὸν τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Σέρβων, οὐδ' ὑπαινιγμὸν κάμνει ὁ διπλωμάτης Panyowitch (ὄρα ἄνω σ. 520) ἀντιθέτως πρὸς τὸν C v i j i c', La péninsule Balcanique, 1918 σ. 400 ἐξ. Τρινεγκόροσκυ - Πολύζου, Αἱ Γιουγκοσλαβικαὶ μειονότητες σ. 13 ἐξ.—Εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἐμπρός» τῆς 28 Μαΐου 1950

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἴπομεν γνώμας περὶ τῶν σλαβογλώσσων καὶ τῶν βλαχογλώσσων τῆς Σερβίας γενικῶς. Ὅρθον· ὁμως εἶναι νὰ διαστείλωμεν τοὺς τοιοῦτους λαοὺς τῆς περιοχῆς τῆς Λυχνιδου, περὶ ὧν εἰδικώτερον ἀσχολούμεθα ἐνταῦθα. Αἱ χῶραι αὗται ἐπὶ βραχὺν μόνον χρόνον ὑπήχθησαν πάλαι εἰς τὴν ἔξουσίαν τῶν Σέρβων, ἐν χρόνῳ δέ, καθ' ὃν τὸ κράμα τῶν ἀνθρώπων, τὸ κατοικοῦν τὰς χῶρας ταύτας, ἦτο ἤδη ἐσχηματισμένον καὶ ἀποτετελεσμένον καὶ εἶχεν ἤδη καὶ εἰς τὸ αἷμα καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τοὺς εἰδικοὺς χαρακτῆράς του, οὓς ἔχουν ἐνταῦθα οἱ βλαχογλωσσοὶ καὶ οἱ βουλγαρογλωσσοὶ, δηλ. τὰ ἰλλυρικά γλωσσικὰ χαρακτηριστικά, τὸ δὲ σερβικὸν κράτος ἐσεβάσθη καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν συναίσθησίν των τότε. Οἱ δὲ σλαβογλωσσοὶ ἐλέγοντο ὄχι Σέρβοι, ἀλλὰ Βούλγαροι, ὅθεν ἡ χῶρα Βουλγαρία ἐλέγετο.¹

Εἰς τὸν ἐπιτάφιον τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος ἐν Ἀχρίδι ἐκεντήθη κατὰ τὸ 1300 ἐπιγραφή λέγουσα «Μέμνησο, ποιμὴν Βουλγάρων, / ἐν θυσίαις ἀνικτος Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου» (1282-1328).²

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἐσχηματίσθη διὰ συνηρημολογημένων πλίνθων, ἐκτισμένων εἰς τοῖχον τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἡ ἐπιγραφή: «Μωϋσῆς ὁ Γρηγόριος (ταύτην) Θεῶ σκηνὴν ἐγείρας,

σελ. 5 σελ. 7 ἔγραψα, ὅτι «εἰς τὰς σερβικὰς οἰκογενεῖας τοῦ Βελιγραδίου ὡς καὶ τῆς Ρουμανίας (π. χ. Κούρτσα ντε Ἄριτζες) «κιρνοῦν» εἰς τοὺς ἐπισκέπτας «γλυκὸ καὶ καφέν», ὅπερ ἔθιμον ἐπλάσθη εἰς τὸ θερμὸν κλίμα τῆς Ἑλλάδος, ὅπου εἶναι ἐπιθυμητὸν κατὰ τὸ θέρος ποτήριον δροσεροῦ ὕδατος, ἐνισχυόμενον διὰ «κουταλιοῦ γλυκοῦ». Βορειότερον τοῦ Δουνάβεως εἶναι ἄγνωστον τὸ ἔθιμον». Δηλονότι συνέβη καὶ ἐνταῦθα ὅ,τι συνέβη ἐν Βορείῳ Ἠπειρῷ νοτίως τοῦ Γενούσου ποταμοῦ: «τὸ αἷμα, ὁ ἀνθρωπολογικὸς τύπος καὶ τὰ λαογραφικὰ στοιχεῖα ἀντέσχον, ἡ γλῶσσα ὁμως» ἠτήθη πολλοῦ. (*Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. σ. 203—4).

¹ Κ ε δ ρ η ν. I 652. Β 434, 20. 449, 6. 457, 9. 461, 5. 462, 8 καὶ 25. 465, 5. 468, 1. 476, 4. 427, 5. Σ κ υ λ ί τ σ. 714, 23. ἔξ. 715, 6. 718, 20. Μ ι χ. Ἄ τ τ α λ. 280, 16. Ν ι κ. Γ ρ η γ. I 36. 489, 3. Ζ ω ν α ρ. 18, 17. Κ ε κ α υ μ. ἔκδ. Wasiliewski 68. Κ ε ρ α μ ο π ο ὑ λ λ ο υ, Κουτσόβλαχοι σ. 78_g. Σ α ν α λ ά τ ο υ, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θυράκην σ. 54-56. Σ. Π. Κ υ ρ τ α κ ῖ δ ο υ, Βούλγαροι καὶ Σλάβοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν 1916, 16 ἑ. ἑ. Πλειστατικὸς δὲ παρὰ Θεοφιλάκη ἐν Ἑλλην. πατρολογ. τόμ. 128, σελ. 171 ἔξ. Ὅρα καὶ τὸ σιγίλλιον Βασιλείου ΙΙ τοῦ Βουλγαροκτόνου τοῦ 1019 παρὰ Prof. Jordan I b a n o f, Βουλγαρ. ἀρχαιότητες ἐν Μακεδονίᾳ β' ἔκδ. Σόφια 1931 (βουλγαριστὶ) σ. 550: «Ἐν ἀρχῇ εὐχαριστῶ τὸν θεόν, διότι ὑπέταξα τὴν Βουλγαρίαν. Ἐκάμα ἀρχιεπίσκοπον τῆς Βουλγαρίας τὸν μοναχὸν Ἰωάννην, ὅστις θά ἔχη εἰς τὰ κάστρα τῆς ἐνορίας αὐτοῦ, ἤγουν εἰς τὴν Ἀχρίδα, τὴν Πρέσπαν, Μόκρον, Κίτζαβιν, Καστορίαν, Κούρσων (Κούρσεστον), Κολώνην, Δεάβολιν, Βοῶσαν (Βοϊσῶσαν), Γκλαβενίτσαν (Κάννινα καὶ Νεανίσκα), Μογλαϊνά, Πρῶσακον (=Δεμίρ καπού), Μορίχοβον, Σετίνην, Ὁστροβόν, Ζαόδρουα (Ἑορδαίαν), Βουτέλιον (Πελαγονίαν), Πρίλαπον, Δευρέτιν, Βελεσσόν» κλ. Πρβλ. Ζ α κ υ θ η ν ὄ ν, Μακεδονικὰ I, 437 ἔξ.

² Ἄ ἡ μ ι τ σ α ς, Μακεδονικῶν Γ' σελ. 367 καὶ 380.

τὸν θεόγραφον / νόμον ἔθνη τὰ Μυσῶν ἐκδιδάσκει πανσόφως. "Ἐτεῖ στωκε».¹

Ἡ Ἀχρὶς καλεῖται «μητρόπολις τῆς πάσης Βουλγαρίας, ἐν ἣ καὶ τὰ βασίλεια τῶν βασιλέων ἵδρυντο Βουλγαρίας».²

Τοιαύτη κατάστασις καὶ διάκρισις Σέρβων καὶ Βουλγάρων εἰς τὰς δυτικὰς τῆς Μακεδονίας χώρας δὲν ἐσηματίσθη μετὰ τὸν Ἡράκλειον. Διότι ἐν τοιοῦτῳ χρόνῳ οὐδεμία ἀξιομημόνευτος μετακίνησις σλαβογλώσσων ἐγένετο πρὸς τὰς δυτικὰς ταύτας χώρας ἐκ περιοχῶν, ἔχουσῶν τὰ ἱλλυρικά γλωσσικὰ στοιχεῖα, οὔτε ἦτο ἀνάγκη ἐνισχύσεως τοῦ λιμίτου δι' ἐντάξεως Βουλγάρων ὀπισθεν τῶν πιστῶν Νοτιοσλάβων. Ὡστε οἱ σλαβόγλωσσοι τῆς Βορείου Μακεδονίας, οἱ ἔχοντες τὰ στοιχεῖα ταῦτα, εἶναι κατὰλοιπα τῆς πρὸ τοῦ Ἡρακλείου ἠπλωμένης νοτιῶς τοῦ Δουνάβεως καταστάσεως.³

Τότε ἐν τινι χρόνῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ εἶναι ἀόριστος (πιθανῶς εἶναι παλαιότερός τις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ ἐξελληνίζοντος τὸ κράτος καὶ μεταφράζοντος ἢ συντάσσοντος νόμους ἑλληνιστί, ἀλλὰ καὶ ὀχυροῦντος ὅλον τὸ κράτος ὡς εἶ ἦτο λιμίτον), ἐξετάθη ἡ κρατικὴ πρόνοια καὶ πρὸς δυσμὰς καὶ ἐνδοτέρῳ τοῦ λιμίτου καὶ ἔγιναν αἱ ἐγκαταστάσεις τῶν σλαβογλώσσων ὄχι κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐνσπόνδων, ἦτοι φοιδεράτων, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῶν βουλγάρων ἢ βουργάρων, ἦτοι βουργαρίων, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζονται οἱ ἐνταῦθα ἄνθρωποι ἔκτοτε Βούργαροι καὶ ἡ χώρα Βουλγαρία.⁴

Ἄλλ' ὅμως ταῦτα ἀντιφάσκουσι πρὸς τὴν παρουσίαν τῶν πεδινῶν χωρικῶν τῶν ζώντων ἐν ζαδρούγγ. Τούτων ἡ ὀμαδικὴ ἐγκατάστασις ἐμπιπτει εἰς τὴν ἐννοίαν τῶν φοιδεράτων καὶ θὰ ἦτο ὠφέλιμον νὰ καθορισθῆ ὁ χρόνος τῆς ἐγκαταστάσεως.

Ἐπειδὴ λοιπὸν μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Σέρβων, οἵτινες ἐκάλυψαν διὰ πιστῆς εἰς τὸ κράτος δυνάμεως καὶ ἀσφαλείας τὰ πρὸς βορρᾶν ἀπέναντί των σύνορα τοῦ Δουνάβεως, θὰ ἦτο περιττὴ ἢ παράταξις ἄλλων ἐνδοτέρῳ φρουρῶν, ἐπιβάλλεται νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ πεδινοὶ οὗτοι ἐν ζαδρούγγ χωρικοὶ ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ πρωτίμως, πιθανῶς πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ προέρχονται πιθανῶς ἐκ τῶν Σκλαβηνῶν, αἵτινες ἦσαν ἐν

¹ Δήμιτσιας αὐτ. 379. Μικραὶ διαφοραὶ τῆς ἀντιγραφῆς ὀφείλονται εἰς ἀνάγνωσιν τοῦ μακαρίου Π. Η. Πηχιῶν. Μυσοὶ λέγονται συνήθως οἱ Βούλγαροι, Τριβαλλοὶ δὲ οἱ Σέρβοι. Κε δ ρ η ν. 527,5. Σ κ υ λ. 714, 715,6 ἔξ. Καντακουζ. Α. 402,10. 470,8. 507,2. 551,20. Κί ν ν α μ. 127,10. Νικ. Χων. 23,5-482. Ὁ Καντακουζηνός (1292-1383) ἐπερασιζει ἐλληνικὴν τὴν Ἀχρῖδα (Α' κεφ. 21, σ. 427, 18).

² Κε δ ρ η ν. II, 468,1. Καντακουζ. Β' 207,13. 256,4. κλ. Νικηφ. Γ ρ η γ. I, 26. III, 116-118· πρβλ. καὶ τὴν «φήμην» τοῦ Μητροπολίτου Ἀχρῖδος. Ἐλλ. καὶ βόφ. γείτ. σ. 19. Δήμιτσια, Μακεδονικῶν μέρ. Β' 1874, σ. 627 ἔξ.

³ Πρβλ. Ζακυθηνοῦ, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι 1945, σ. 82 ἔξ 84.

⁴ Πορφυρογ. III, 146, Ἐλλ. καὶ βόφ. γείτονες σ. 53-55 ἔξ.

Δακίχ ἀνάμεικτοι μετὰ βλαχογλώσσων ἀποίκων *ex toto orbe romano* ἢ Ἑλλήνων τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἢ ἔντοπιῶν ἐκβλαχισθέντων καὶ προσλαβόντων οὕτω τὰ ἱλλυρικὰ γλωσσικὰ γνωρίσματα, ἅτινα μετέδωκαν εἰς τοὺς σλαβοφώνους. Δὲν λείπουν δὲ μνεῖαι ἐγκαταστάσεων τοιούτων βαρβάρων εἰς Μακεδονίαν καὶ ἀλλαχοῦ κατὰ διαφόρους χρόνους.¹

Ἦσπερ, ὅτε συνῆπιεν ὁ Μαυρίκιος τῷ 601 τὴν μετὰ τῶν Ἀβάρων συνθήκην, καθ' ἣν ὤρισθη «ὅ Ἰστρος μεσίτης Ρωμαίοις καὶ Ἀβάρους, κατὰ δὲ Σκλαβηῶν ἔξουσία τὸν ποταμὸν διανήξασθαι», ἀπηγορεύοντο ὄχι αἱ ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου γινόμεναι πειθαρχικαὶ καὶ εἰρηνικαὶ ἐγκαταστάσεις πτωχῶν γεωργῶν βαρβάρων οἰασθήποτε ἐθνικότητος, ἐκλιπαρούντων τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου νὰ τοὺς δεχθῇ καὶ νὰ τοὺς σώσῃ ἀπὸ τῆς πίνης καὶ τοῦ θανάτου, (καθὼς διηγεῖται π. χ. ὁ Π. Πατρίκιος 47-48),² ἀλλ' αἱ βίαιαι ἀποικίαι βαρβάρων, αἱ γινόμεναι διὰ πολέμων καὶ σφαγῶν καὶ κατακτήσεως.

Τὸ κράτος τοῦ Φιλίππου Β', τὸ ἐκταθὲν μέχρι Μικρᾶς Σκυθίας (Δοβρουτσᾶς) καὶ «Δουνάβεως», εἶχεν εἰσδύσει εἰς ἀνάλογον ὕψος καὶ εἰς τὸ κέντρον τῆς Χερσονήσου καὶ εἶχεν ὑποτάξει ὄχι μόνον τὴν Ἑλληνικὴν Παιονίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ Βυλάζωρα (Βελεσά), ἀλλὰ καὶ τὴν Δαρδανίαν καὶ ἄλλας χώρας πρὸς τὴν ἱλλυρίαν καὶ τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς, ὥστε καὶ οἱ Σκουῖποι (Σκόπια) ἐξηλληνίσθησαν καὶ ὡς ἑλληνικὴν πόλιν παρέλαβον αὐτὴν ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας οἱ Ρωμαῖοι καὶ ὡς ἑλληνικὴν παρέδωκαν αὐτὴν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς. Κατὰ τὸν 9ον δὲ αἰ. μ. Χ. τὸ Βελιγράδιον (=Λευκὴ πόλις) ἐλέγετο *Alba graeca*.³

Πρέπει δὲ νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι καὶ πολλοὶ νότιοι Ἕλληνες ἐπαγγελματῖαι, κάτοικοι ἀγόνων χωρῶν (δυτ. Μακεδονίας, Ἡπείρου κλπ.), ἐγκαθί-

¹ Οἱ Ἕλλην. κ. βόρ. γείτ. σελ. 57, 141 ἔ. Κεραμοπούλλου, II, 586, 20 (ἀποικοὶ Σλάβοι ἢ Πατινῖναι). Προφύρογ. π. θεμ. 50 (ὁ Ρινότμητος εἰς τὰς κλεισοῦρας τοῦ Στρυμόνος ἐγκαθίστη ὀκύθας ἢ σλάβους), αὐτ. 111. Θεοφύλ. Σιμοκάτης 229 (λόγος περὶ τῆς «ὑπὸ Ρωμαίων αὐτῶ—τῶ χαγάνφ τῶν Σκλαβηῶν—ἀφιερωθείσης χώρας»). Μιχ. Ἀεταλ. 87, 16. (Οὔζοι «χώραν λαβόντες δημοσίαν ἀπὸ τῆς Μακεδονικῆς»). Σκυλ. 656, 23 (περὶ τῶν αὐτῶν Οὔζων): προβλ. τοὺς Μογλενοπατινάκας τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Ζωναρ. 1823. Κεραμοπούλλου, Κουισόβλ. 24. Θεοφ. I 557, 10 (ἐγκαταστάσεις εἰς Ὀψίκιον), Ζώσιμ. 41, 9 («περὶ Ναῖσδὸν Σκύθαι βαίνοντες πρὸς Μακεδονίαν. . . οἱ δὲ κατὰ Μακεδονίαν ἐφθάρησαν, ὅσοι δὲ ἐσώθησαν. . . ἢ γῆν λαβόντες εἰς γεωργίαν ταύτην προσκαρτέρησαν». 211 (εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰς τὰ ὑπὸ Σκυθῶν οἰκούμενα χωρία) ἐπὶ Θεοδοσίου. Καὶ ἡ ἐκ τῶν πολέμων δὲ καὶ τῶν σφαγῶν ἐρημία ἦγεν εἰς τοὺς ἀποικισμοὺς: ὑπῆρχε δὲ πολλαχού τοιαύτη ἐρημία. Προκ. Hist. arcana 108, 2 ἔξ. 129, 15. Κίναμ. 93, 12. Νικ. Χων. 624, β. 673, 8. 808-9. Μιχ. Δούκ. 137, 7. Ζωναρ. 17, 14. 17, 26. 18, 9. 18, 23. (δρα κ. ἀνωτ. Μογλενοπατινάκας) Ἀκροπόλ. 114).

² Κεραμοπούλλου, Ἕλλ. κ. βόρ. γείτ. 92 ἔξ.

³ Ἕλλ. κ. βόρ. γείτ. 36.

στάντο τότε εἰς τὰ γόνιμα ταῦτα βόρεια ἐδάφη, ἐπειδὴ τότε τὰ μὲν παράλια ἦσαν δυσπρόσιτα καὶ ἀήθη εἰς μεσογείους λαοὺς καὶ ἤδη πρὸ πολλοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον κατελημμένα, δὲν ὑπῆρχον δ' ἀκόμη χῶραι πρὸς Ξενιτεῖαν, ὡς τώρα π. χ. ἡ Ἀμερική, ἡ Ἀφρική καὶ ἡ Αὐστραλία, ἵνα δεχθῶσι τὸ μεταναστεῦον κλεόνασμα τοῦ πεινῶντος πληθυσμοῦ, ὡς συμβαίνει τώρα.

Τὰς γλωσσικὰς τύχας τῶν βορείων τούτων χωρῶν διαφωτίζουν αἱ ἐπιγραφαί.¹ Ἐπὶ τῶν Διαδόχων καὶ τῶν Ἐπιόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἦσαν ἀνάμεικτοι μεθ' Ἑλλήνων ἢ ἔξηλληνισμένοι οἱ κάτοικοι καὶ ἀφῆκαν ἑλληνικὰς ἔκτοτε ἐπιγραφάς. Ἀλλ' ὅτε αἱ χῶραι αὗται ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἐξελαινίσθησαν σὺν τῷ χρόνῳ οἱ κάτοικοι, ὥστε τότε ἔγραφον λατινιστί, καὶ ἔχομεν καὶ ταύτας τὰς ἐπιγραφάς των, ὡς ἐρρηθῆ ἤδη (ἄνω σ. 514).

Ἡ ἐκλατινισίς αὕτη δὲν ἔγινε δι' ἀποικισμοῦ ἐξ Ἰταλίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἄλλης ἐπιβολῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ πρὸ πάντων διὰ τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως αὐτοῦ.² Διότι ἀπλοῦται εἰς τὰ βόρεια μεθόρια μέρη καὶ εἰς τὰ σύνθετα καὶ ἐκτενῆ ὄρη. Τῷ ὄντι παρατηρεῖται, ὅτι, ἐνῶ ὅλοι οἱ δυτικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης, ὅσοι ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἀπώλεσαν τὰς γλώσσας των καὶ προσέλαβον ἀποκύημα τι τῆς λατινικῆς γλώσσης, μίαν δηλ. λατινογενῆ διάλεκτον, εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἢ ἀντίστασις ὑπῆρξεν ἀνυπέρβλητος καὶ νικηφόρος, πλὴν τῶν παραμεθορίων καὶ τῶν μεγάλων βορείων ὄροσειρῶν. Τοῦτο δηλοῖ μείζονα πίεσιν γλωσσικὴν ἐκεῖ καὶ ἐξηγεῖται ὡς ἐξῆς.

Τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος πρὸς προστασίαν τῶν ἀπεράντων συνόρων του ὤπλισεν αὐτὰ διὰ μονίμου στρατοῦ (limitanei λιμιτάνεοι). Δὲν εἶναι ἔργον τοῦ παρόντος νὰ ρηθῶσι πᾶσαι αἱ μεταβολαὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου· νομίζομεν δὲ ἀρκετὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀρχικῶς πλὴν τῶν λεγεῶνων τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ὅστις, στρατολογούμενος ἐκ τῆς γείτονος περιχώρου, ἐστάθμευεν ἐνδοτέρω παρὰ τὰ σύνορα εἰς στρατόπεδα (castra) ἢ ὄχυρὰς πόλεις, εἶχε σχηματισθῆ κατὰ τὸ μῆκος τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς (limes λίμιτον) ἄλυσσοι δευτερευόντων φρουρίων ἡμιελευθέρων γεωργικῶν πληθυσμῶν, τοὺς ὁποίους ἐγκαθίστα τὸ κράτος εἰς βασιλικὴν γῆν πρὸς ἄμεσον καὶ πρόχειρον ὑπεράσπισιν τῶν συνόρων, ἂν μὴ πάντοτε κατὰ μεγάλων συντεταγμένων δυνάμεων, ἀλλὰ τοιλάχιστον κατὰ ληστρικῶν ἢ λαθρεμπορικῶν συμμοριῶν. Οἱ γεωργοὶ οὗτοι χωροφύλακες ὑποχρεοῦνται νὰ κατοικῶσι μονίμως εἰς τὸ λίμιτον, νὰ φρουρῶσιν αὐτὸ καὶ νὰ δώσωσι τοὺς υἱοὺς των ὡς στρατιώτας ὡσαύτως, ἂν ἤθελον νὰ ἔχωσι τοὺς ὑπό-

¹ Ἐκδεδομένα ἀπὸ τὸν Ἀρχιδιητὸν Μαργ. Δήμιτσαν (1896) καὶ ἀπὸ τὴν Σεργ. Ἀκαδημίαν διὰ τοῦ Νικ. Vulic' (1931).

² Πρὸβλ. Κε ρ α μ ο π ο ὕ λ λ ο υ, Κουτσόβλαχοι σ. 20 καὶ 152 σημ. ἄνω σ. 514.

τοῦ κράτους παραχωρηθέντας αὐτοῖς ἀγρούς, ἐξ ὧν ἀπέζων. Στήριγμα τῶν ἦσαν μικρὰ φρούρια *burgi*, πύργοι (βοῦργος, *Burg*), ἐξ ὧν ὠνομάζοντο εἰδικῶς *burgarii*, βουργάριοι.¹ Τοιοῦτοι βουργάριοι ἐφρούρουν ἤδη τὸ λίμιτον τοῦ Δουνάβεως κατὰ τὸν δεῦτερον αἰ. μ. Χρ., ὥστε τὸ ὄνομά των ἦτο πασίγνωστον ἐν τῇ βορείῳ τοῦλάχιστον χερσονήσῳ μας· διότι ὡς πασίγνωστον κεῖται εἰς τινα ἑλληνικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ 202 μ. Χ., ἀποκειμένην νῦν ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς Σόφιας, εὑρεθεῖσαν δ' εἰς τὸ χωρίον Τσακαράρ, μεταξὺ Φιλιππουπόλεως καὶ Τατάρ—Παζαρζίκ.² Ἡ στρατιωτικὴ ὑποχρέωσις τῆς διηγεκοῦς χρήσεως τῆς ἐπισήμου λατινικῆς γλώσσης εἰς τὰ καθήκοντά των ἐπέβαλεν αὐτὴν ἐν τέλει ὡς οἰκογενειακὴν. Ὅντως πάντες οἱ στρατιῶται τῆς πανσπερμίας καὶ τῶν λεγεῶνων (θητεία 20 ἐτῶν) καὶ τῶν βοηθητικῶν (*auxilia* θητεία 25 ἐτῶν) ἦσαν ἐγχώριοι ἐκ τῆς Χερσονήσου ἡμῶν (Θοῤῃες, Ἕλληνες, Ἰλλυριοὶ) καὶ ἐξεπαιδεύοντο καὶ συνεννοοῦντο διὰ τῆς γλώσσης τοῦ κράτους, ἦτοι τῆς λατινικῆς, ἣτις ἦτο καὶ ἐπίσημος ἐν τῷ κράτει γλῶσσα τῆς διοικήσεως, τῶν δικαστηρίων κλ., κρατικῆ. Ἦτο δ' αὕτη ἔτι ἀναγκαιοτέρα, δσάκις τμήματα τοῦ βαλκανικοῦ στρατοῦ ἐστέλλοντο εἰς κινδυνευούσας μακρινὰς χώρας τοῦ μεγάλου κράτους μετ' ἄλλων ξενογλώσσων λεγεῶνων, π.χ. εἰς τὰ περσικὰ σύνορα ἢ πρὸς τὸν Ρῆνον ἢ εἰς τὸ Μαρῶκον.

Ἐπειδὴ δὲ ἐπετρέπετο νὰ στέλλῃ τις ἀντικαταστάτην του εἰς τὸν στρατόν, συνέβη τὸν Γ' μάλιστα αἰ. μ. Χ. νὰ χρωματίζηται ὁ στρατὸς τῶν λεγεῶνων τοῦ βορείου λιμίτου (ἢ ἔννοια τούτου ἐξετείνεται ἤδη εἰς εὐρεῖαν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ζώνην ἀσφαλείας) διὰ πολλῶν ἡπειρωτῶν, Ἰλλυριογλώσσων, αἰείποτε πτωχῶν ὄντων. Οὗτοι δὲ ἐπέδρασαν αἰσθητῶς εἰς τὴν φθορὰν, ἣν ἔπασχεν ἡ λατινικὴ γλῶσσα εἰς τὰ στόματα τῆς συμμείκτου στρατιωτικῆς πανσπερμίας, σχηματίζουσα ἰδίαν γραμματικὴν. Ἡ Ἰλλυρικὴ ἐπίδρασις συνίσταται κυρίως εἰς τὴν ἐπίταξιν τοῦ ἄρθρου καὶ τὴν ἐπίταξιν τοῦ μεγαλύτερου ἀριθμοῦ μεταξὺ 10 καὶ 20.³

Ἡ οὕτω σχηματισθεῖσα νέα γλῶσσα ἐγένεν οἰκογενειακὴ καὶ λέγεται βλαχικὴ ἐκ τοῦ λαϊκοῦ ὀνόματος τῶν μαχίμων ὄροφυλάκων γεωργῶν τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες ἦσαν θεσμὸς φαραωνικός,⁴ ὅστις διετηρήθη ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων,⁵ ἀφ' οὗ δὲν ἦτο ἄγνωστος ἐκ τῶν Ἀθηναίων κληρούχων καὶ τῶν ρωμαϊκῶν *coloni*, ἐφηροδόθη δ' ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ

¹ Περὶ πάντων τῶν σχετικῶν ζητημάτων ὄρα Grosse, *Roemische Militärgeschichte*, Berlin, 1920.

² BCH 1898, 472 ἔ. Κεραμοπούλλου, Ἕλληνες καὶ βόρ. γεῖτ. 22 ἔξ.

³ Ὅρα ἄνω σελ. 520.

⁴ Ἡρόδ. II 141, 164-168.

⁵ Ὅρα Lesquier, *Les institutions militaires de l'Égypte sous les Lagides*, Paris 1911.

τῶν Βυζαντινῶν¹ μὲ τὸ σημιτικὸν ὄνομα τῶν δροφυλάκων τῆς Αἰγύπτου φελάχ ἢ φαλάχ=γεωργός. Τὸ ὄνομα φελάχ(ος) ἢ φαλάχ(ος) μεταβληθὲν ὑπὸ τοῦ εἰς Αἴγυπτον συρρεῦσαντος λαοῦ τῶν Μακεδόνων εἰς Βαλάχος (πρβλ. Βερενίκη, Βάλακρος κ. ἄ.) μετεδόθη περαιτέρω καὶ ἐφθάρη διαφόρως εἰς τὸ στόμα τῶν διαφόρων βορείων λαῶν τοῦ ἀκμάζοντος, ἐπὶ Αὐγούστου πιθανῶς, ρωμαϊκοῦ κράτους μέχρις Οὐαλίας, ὥστε ἔχομεν τύπους Βαλάχος (κύρ. ὄνομα ἐπισκόπου τῆς Συρίας, συνέδρου τῆς πρώτης ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ 325 μ. Χρ.)² Walache, Βλάχος, Vlach, Welsch, Wlahon Βλαχῶνες, Wallon, Welsh, Ἰφλάκ κλ. Τὸ ἄρχικὸν γράμμα προῆλθεν ἐκ τοῦ μαλακοῦ ἑλληνικοῦ β καὶ ὄχι ἐκ σκληροῦ λατινικοῦ b.

Αὐτοὶ οὗτοι οἱ Βλάχοι τῶν χωρῶν μας θεωροῦν καὶ ἀκούουν τὸ ὄνομα βλάχος ὡς παρωνύμιον, ἔχουν δὲ ὡς ἔθνικὸν ὄνομα τῶν τὸ Ἄρουμοῦνος (ἢ Ἄρμουνος) = Romanus (cives), ρωμαῖος πολίτης = ρωμιός, ἐπειδὴ ἦσαν ἤδη ἐν τῷ στρατῷ ἢ ἀπελύοντο ἐξ αὐτοῦ ὡς ρωμαῖοι πολῖται, καθὼς καὶ οἱ ἑλληνογλωσσοὶ πολῖται ρωμαῖοι, ρωμιοί. Ἀπὸ τοῦ 212 δὲ ὁ Καρακάλλας ἔδωκε πολιτικὰ δικαιώματα εἰς πάντας τοὺς κατοίκους τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Οὕτω περιμένειν ἔκτοτε εἰς τὰς χώρας μας νὰ λέγωνται μέχρι σήμερον οἱ μὲν λατινόγλωσσοι Ἄρμουνοι καὶ κοινῶς λαϊκῶς Βλάχοι, οἱ δὲ Ἑλληνηες Ρωμιοί. Τὸ ἄλλο ὄνομα, βουργάριοι, ἴσως ὡς ἐπίσημον ἐπαγγελματικόν, ἐδήλου τὴν στρατιωτικὴν τῶν ιδιότητα καὶ τὴν εἰδικὴν πρὸς τὸ κράτος σχέσιν τῶν ὑπηρετούντων καὶ μετὰ τὸ 212 εἰς τὸ λίμιτον, μὴ λατινογλώσσων ὄμως. Τελικῶς ἐδήλου τοὺς σλαβογλώσσους τῆς Κάτω Μοισίας.

Ἐκ τοῦ βουργάριος προέκυψε τὸ βουργάρις-βούργαρις-βούργαρις, ὅθεν τὸ βούργαριος, ὡς εἰς τὰ ὠσαύτως ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων (τσαγκία) τσαγκάριος-τσαγκάρις καὶ τσαγκάρις, γούνναρις, σκούταρις, μάντζαρις-μάντζαρος, κούμαρις κούμαρος κ. ἄ. Τὸ ρ καὶ τὸ λ ἐναλλάσσονται πολυτάκις, π. χ. ἀδερ(λ)φός, ἀρ(λ)έτρι, σκαρ(λ)μός, παλ(ρ)αθύρι κλ. Ὡστε καὶ βούργαριος. Οἱ βόρειοι Ἑλληνηες λέγουσιν ὁ βούργαρις (ἐκ τοῦ βούργαρις) πληθ. οἱ βουργάριοι.

Ἐπειδὴ δὲ σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τοὺς βουργάριους τοῦ λιμίτου εἰσῆλθον ἐν πλεονασμῷ σλάβοι, κατέληξε νὰ λέγωνται βουργάριοι-βούρ(λ)γαροι οἱ σλαβόγλωσσοι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Ἑλληνας. Ὡστε οἱ Βλάχοι κατήγοντο ἐκ βουργαρίων τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων, οὓς εἶχον συνηθίσει οἱ ἄνθρωποι νὰ ὀνομάζον λαϊκῶς μὲ τὸ πλαισιὸν πατροπυράδοτον αἰγυπτιομακεδονικὸν ὄνομάτων Βλάχους.

¹ J. Maspero, Organisation militaire de l'Egypte Byzantine 1912.

² Όσα Gelzer, Hingenfeld, Kuntz, Patrum Nicaenorum nomina, II, Teubner 1898 σ. 72.

Τοῦτο τὸ ὄνομα ἐκράτησαν οὗτοι, ὅταν οἱ βουργάριοι ἔγιναν σλαβό-
γλωσσοι. Ἔμιναν δέ, πρὶν ἔλθουν σλαβόγλωσσοι εἰς τὴν Ἀχρίδα. Ὡστε αἱ
δύο γλώσσαι εἶχον διακριθῆ πρὶν ἔλθουν βούργαροι εἰς Ἀχρίδα φέροντες
ἤδη τὸ διακριτικὸν τοῦτο ὄνομα. Ὅταν οἱ βουργάριοι ἦσαν ἐντόπιοι Ἑλλη-
νες, μόνον ὅσοι στρατιῶται ἀπολούμενοι ὡς παλαίμαχοι ἐπέστρεφον εἰς τὰς
μακρὰν τοῦ λιμίτου ἑλληνικὰς πατρίδας τῶν ἠδύναντο ν' ἀναλάβωσι τὴν
μητρικὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐν ᾧ οἱ ἐν τῷ λιμίτῳ ἐγκαθιστάμενοι προνο-
μιακῶς παλαίμαχοι καὶ κατὰ τὰ *praemia veteranorum* ἢ *militiae* ἢ ἄλλως
ἐκλέγοντες ἐκεῖ πατρίδα ἐξηκολούθουν νὰ εἶνε ἢ ἐγίνοντο βλάχοι τὴν γλῶσσαν,
ἔχοντες συνήθως ἐντοπίαν γυναῖκα, ὄχι σπανίως βλαχόγλωσσον καὶ ταύτην,
ἄτε προϋπάρξασαν *focariam* ἢ *concubinam* τοῦ βουργαρίου.

Αὐτὸ τοῦτο ἔπασχον καὶ οἱ κάτοικοι τῶν συνθέτων ὀρέων, οἵτινες
ὡς ρωμαεοὶ ἐστρατεύοντο καὶ εἰς τὰς λεγεῶνας καὶ εἰς τὰς ὄρεινὰς
φρουρὰς κατὰ τῆς ληστείας (*arcendis latrociniiis*)¹ καὶ διετέλουν ζῶντες
οἰκογενειακῶς ἐν δικτύῳ στρατιωτικῆς ὀργανώσεως, χρησιμοποιοῦσης τὴν
κρατικὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ὥστε ἐξελατινίζοντο καὶ αἱ γυναῖκες ὡς μητέρες,
σύζυγοι, θυγατέρες καὶ ἀδελφαὶ λατινογλώσσων ἀνδρῶν.

Ἡ ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστρου ἐκλατινίσις ἐξετάθη καὶ πέραν αὐτοῦ ἐν
Δακίᾳ ἀπὸ Τραϊανοῦ (107 μ.Χ.) κυρίως μέχρι τοῦ 271, ὅτε ὁ Αὐρηλιανὸς
ἐξεκένωσε τὴν χώραν· ἀλλ' αὕτη εἶχεν ἤδη ἐκλατινισθῆ, ἐπειδὴ ἐπενήργουν
καὶ αἱ λεγεῶνες τοῦ Ἰστρου καὶ τῶν Καρπαθίων καὶ οἱ βουργάριοι τῶν
καρπαθιακῶν συνόρων καὶ πολλοὶ ἄποικοι παλαίμαχοι στρατιῶται, ὅσοι
ἐγκαθίσταντο μετὰ 20 ἢ 25 ἔτη ἐν τῇ πλουσίᾳ Δακίᾳ, ἔνθα πολλοὶ εἶχον
focarias ἢ ἦσαν ἤδη (ἀπὸ Σειήρου) νυμφευμένοι καὶ πατέρες. Ἀλλὰ καὶ
αὐτοὶ οὗτοι οἱ Δακοί, ὑποβληθέντες εἰς στρατολογίαν ἔντονον καὶ εἰς
στενὴν ἐπίδρασιν τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως καὶ γλώσσης, συνετέλεσαν
εἰς τὴν ἐκλατινίσιν τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτὸ τοῦτο συνέβη ὄχι μόνον εἰς τὴν Σερβίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ
βόρεια τῆς Δαλματίας καὶ τὴν Ἰστρίαν. Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς τὴν βορείαν
ταύτην, τὴν μεσόγειον κυρίως, ζῶνῃν οἱ ἐκλατινιζόμενοι δὲν ἦσαν Ἑλληνες
ἢ ἐν μικρῷ μέρει ἦσαν ἐγχώριοι λαοί, πλὴν τῶν Ἰταλῶν, οἵτινες διεδί-
δοντο ἐν συνεχείᾳ τῆς βορείου Ἰταλίας (Βενετίας, Τεργέστης), καὶ τῶν Ἑλλή-
νων τῶν δαλματικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν ἐν γένει ἀκτῶν καὶ νήσων, οἰκούντων
ἐκεῖ ἤδη πρὸ τῆς ἐμφάνισεως τῶν σλάβων. Οἱ μὴ ἑλληνικῆς, ἀλλ' Ἰλλυρικῆς
καταγωγῆς βλάχοι (Μαυροβλάχοι, Μορλάκοι) τῶν βορείων τούτων μερῶν,

¹ Iwan. Müller, Schiller, Röm. Kriegsaltert. 1893 σ. 243. Mommsen, Strafrecht 307-313. Hirschfeld, Die Sicherheitspolizei im Röm. Kaiserreiche, Sitz. Ber. d. Berl. Akad. τόμ. 39, 1891, 859 ἑ. ἑ. Domaszewski, Röm. Mitteil. XVII 1902, σ. 344 ἑξ.

ἤτινος ἐθνικῆς ἀντοχῆς ὄντες, ἐξεσλαβίσθησαν ἤδη κατὰ τὸ πλεῖστον, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἰλλυριοὶ (οἱ Μαυροβούνιοι κ.λ.π.).

Οἱ ἐξ Ἑλλήνων Βλάχοι (Ἐλμπασάν, Ἀχρίς, Δυρράχιον, Μοναστήριον, Σκόπια) ἐκράτησαν τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικὴν τῶν συνειδησιν καὶ προσωπικότητα, ἐπειδὴ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀπόσβεσιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν ἐκλατινιζομένων λαῶν, ἀν οὗτοι εἶχον τοιαύτην π.χ. οἱ Γαλάται, οἱ Ἰβηρες, οἱ Λυσιτανοὶ κ.λ.π. μεταβαλόντες τὴν γλῶσσαν ἐκράτησαν τὴν ἐθνικότητά των. Διὰ τοῦτο οἱ τοιοῦτοι Βλάχοι τῆς Βαλκανικῆς συνετήρουν ἑλληνικὰ σχολεῖα ἰδίᾳ φροντίδι καὶ δαπάνῃ ἀπὸ ἀμνημονεῦτων χρόνων μέχρι τοῦ 1912, ὅτε ὑπεδουλώθησαν εἰς τὰ ἰδρυθέντα τότε «ἐθνικά» κράτη, ἅτινα κατεπίεσαν τὸ ἐθνικὸν αἴσθημά των καὶ ἐφίμωσαν τὸ στόμα των, ἐκλείσαν τὰ σχολεῖα καὶ κατεσίγασαν τὰς ἑλληνικὰς ἐκκλησίας των¹ ἐν πλήρει ἀδιαφορίᾳ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἀμαθῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων, αἵτινες οὔτε τὸν προσλαβικὸν οὔτε τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀδελφῶν μας τούτων εἶχον ἐννοήσει καὶ μελετήσει καὶ ἐξάρει.

Οἱ ἐκ Δακῶν ἢ οἱ ἐν Δακίᾳ Βλάχοι ὑπέστησαν ἀλλεπαλλήλους ἐπιδρομὰς καὶ ἄλλων μὲν βαρβάρων, ἀλλὰ καὶ πολλῶν Σλάβων, οὓς ἀπώθει ἢ ἀνεπαρκῆς καὶ ψυχρὰ καὶ ἄξενος πατρίς των καὶ εἴλκυε τὸ κλίμα καὶ ἡ φήμη τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς λαμπρότητος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Οὗτοι ἐσχημάτιζον ἐν Δακίᾳ κατὰ καιροὺς συμπαγεῖς ἐγκαταστάσεις, Σκλαβηνίας, ἀλλὰ ὁ δακικὸς ὄγκος καὶ κυρίως ὁ ἀνώτερος πολιτισμὸς, ὅστις εἶχε μεταδοθῆ ὑπὸ τῶν παλαιμάχων ἀποίκων μετὰ τῆς λατινικῆς γλώσσης, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν ἀποίκων *ex toto orbe romano*,² ἐνίκησαν τὴν σλαβικὴν βαρύτερα οὕτως, ὥστε οἱ Δακοὶ Βλάχοι καὶ οἱ τῆς Βουλγαρίας (τῆς Αὐρηλιανῆς Δακίας) παρέλαβον μὲν παρὰ τῶν Σλάβων πολλὰς ῥίζας λέξεων σλαβικῆς, μετέδωκαν ὁμως εἰς αὐτοὺς τὰς ἐκ τῆς Ἰλλυρικῆς γλώσσης εἰλημμένας ἰδιορρυθμίας, ἃς βλέπομεν μεταδοθείσας καὶ εἰς τὴν σχηματισθεῖσαν ὑπὸ τοιαύτας ἐπιδράσεις βουλγαρικὴν γλῶσσαν.

Τὰς σλαβικὰς ῥίζας τῆς ἐν Ρουμανίᾳ βλαχικῆς δὲν ἔχουν οἱ Βλάχοι τῆς Μακεδονίας ἢ τῆς Ἠπείρου, ἀλλ' ἔχουν ἀντιθέτως ἑλληνικὰς, ὡς οἱ Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας (ὅπου ἔλειπον Ἑλληνας) ἔχουν ἀλβανικὰς. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι οἱ Βλάχοι παρήχθησαν εἰς τὰς χώρας, ἐν αἷς εὗρισκονται καὶ ζῶσι καὶ δὲν ἦλθον ἐκ τῆς μιᾶς χώρας εἰς τὴν ἄλλην, ὡς ἀνιστορήτως ἰσχυρίζονται παιδαριῶδεις ἱστορικοὶ, ἀμαθεῖς ἢ ἀργυρώνητοι καὶ θεράπον-

¹ Ὃταν τῷ 1912 τὰ νοτιοσλαβικὰ στρατεύματα εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἀχρίδα, φιλόλογός τις καθηγητῆς Πανεπιστημίου, ἐφεδρὸς ἀξιωματικὸς ὢν, μετέβη εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἣτις ἦτο ἑλληνικὴ. Ἡ ἐμφάνισις Σλάβου ἀξιωματικοῦ ἔφερε μεγάλην ταραχὴν εἰς τοὺς ἐκκλησιαζομένους, ὡς διηγεῖτο ἡμῖν ὁ συνάδελφος οὗτος, ὥστε, διὰ τὰς τοὺς καθουσχάση, εἶπεν ἑλληνιστὶ τὸ « Π ὁ τ ε ρ ἡ μ ὶ ν ».

² Κουτσόβλαχοι σελ. 32. Rev. des études anciennes XLI, 1939, σελ. 62.

τες κατακτητικῶν ὁρμῶν καὶ πόθων, νοθευταὶ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας.

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ βυζαντιτικοῦ κράτους ἡ Κάτω Μυσία (Βουλγαρία)¹ καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ Ἄνω Μυσία (Σερβία) μέχρις ἐντὸς τῆς Μακεδονίας ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον βλαχικαὶ τὴν γλῶσσαν χώραι, ἀλλ' ἑλληνικαὶ τὸ αἶσθημα. Οἱ δ' ἐξ αὐτῶν τῶν μερῶν καταγόμενοι αὐτοκράτορες, π. χ. Διοκλητιανός, Κωνσταντῖνος, Ἰουστίνος, Ἰουστινιανός, πρέπει νὰ ἦσαν Ἕλληνες βλαχόγλωσσοι, Βλάχοι. Ὁ βλαχικὸς τόνος ἦτο ἰσχυρότερος εἰς τὴν Σερβίαν, ἀσθενέστερος δὲ εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ὅσον αὕτη ἦτο ἐγγὺς τῆς ὑποκειμένης θαλάσσης καὶ τῆς νοτίας ἑλληνικῆς ἐμπορικῆς καὶ πολιτιστικῆς κινήσεως καὶ ἐπιδράσεως, ἧτις ἐνίσχυε τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον.²

Ἄλλ' ὅτε οἱ ἑλληνόγλωσσοι βουργάριοι, λαβόντες καὶ αὐτοὶ τῷ 212 μ. Χ. ὑπὸ τοῦ Καρακάλλα πολιτικά δικαιώματα (Constitutio antoniniana) ἀνυψώθησαν κοινωνικῶς, θὰ ἐνόμιζέ τις, ὅτι δὲν θὰ ἤθελον νὰ ὑφίστανται ἢ νὰ ἀνέχωνται ταπεινωτικὴν ἐν τῷ κράτει κατάστασιν ἕνεκα τῶν ἀνελευθέρων ὄρων βίου, ὑφ' οἷς διετέλουν οἱ βουργάριοι. Ἄλλ' ἡ πενία εἶναι μεγάλη δύναμις καὶ ἠνάγκαζε τοὺς ἀνθρώπους καὶ κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους νὰ ἀνέχωνται ἐξάρτησιν ἀπὸ ἐργοδοτοῦ καὶ μείωσιν τῆς ἐλευθερίας τῶν. Ἡ ἀνάληψις ἐργασίας ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἄλλου ἐθεωρεῖτο μὲν ἴδιον τῶν δούλων καὶ κατέληξεν αὐτὴ τε καὶ πᾶσα ἐργασία ἔπειτα νὰ λέγηται δουλεία, δουλειά, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε καὶ τότε καὶ τώρα νὰ ἐπιζητῆται καὶ νὰ ἀναλαμβάνηται· «κέλεται γὰρ γαστήρ». Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι βουργάριοι ἐξηκολούθουν καὶ μετὰ τὸ 212 νὰ στρατολογῶνται ἐξ ἐντοπίων καὶ νὰ ἐκπαιδεύωνται καὶ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς, ποιούμενοι χρῆσιν τῆς ἐφθαρμένης λατινικῆς ὡς γλώσσης τῶν λεγομένων λαϊκῶς βλάχων, ἐλευθέρων πολιτῶν, καλούντων ἑαυτοὺς ἀρουμόνους³ (ἐν Ρουμανίᾳ Romani) ἢτοι Romanos cives=ρωμαίους πολίτας, ρωμιούς, ὡς ὠνόμαζον ἑαυτοὺς ἕκτοτε πάντες οἱ Ἕλληνες, ἀποφεύγοντες τὸ ὄνομα Ἕλληνα, ὅπερ ἐδήλου τὸν ἐθνικόν, τὸν εἰδωλολάτρηνα ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τοῦ διαδιδόμενου ἐντόνως χριστιανικοῦ θρησκευματος.

Ἄλλ' ὅμως ἐπῆλθε, φαίνεται, μεταβολὴ τις ἀπὸ τοῦ 212 εἰς τὸ σύστημα τῶν κατωτέρων τούτων φρουρῶν· ἀντὶ ἐντοπίων προσελαμβάνοντο ξένοι μισθοφόροι ἢ μᾶλλον καὶ ξένοι μισθοφόροι εἰς εἰδικὰ σώματα, μέχρις οὗ ἐπεκράτησεν ἡ πρόσληψις μόνον ξένων μισθοφόρων. Ἡ διπλῆ αὕτη πηγὴ τῶν κατωτέρων φρουρῶν εἶναι αἰτία, δι' ἣν ἀδυνατοῦμεν νὰ ὀρίσω-

¹ Πρβλ. Νικ. Χων. Α, 482 «τοὺς κατὰ τὸν Αἶμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται».

² Πρβλ. C v i j i c', La peninsule balcanique 1918 σελ. 89 ἐξ. Πολύζος, ἔ. ἀ. σελ. 18 ἐξ. 400.

³ Οἱ Βλάχοι προσθέτουν α εἰς τὰς ἀπὸ ρ ἀρχομένας λέξεις· π. χ. ρακή—ἀρακή, ρατῶ—ἀρατῶ, Ρήγας—Ἀρήγας, Ρουμοῦ(ᾶ)νος—Ἀρουμοῦ(ᾶ)νος κ.τ.λ.

μεν τὸν ἀκριβῆ χρόνον, καθ' ὃν ἔπαυσαν νὰ στρατολογοῦν χάριν τῶν παραμεθορίων φρουρῶν ἐντολίους καὶ περιορισθησαν, ἂν περιορισθησαί, εἰς μόνους τοὺς ἄλλοδαποὺς μισθοφόρους βαρβάρους. Οὗτοι συσπειρῶμενοι περὶ ἓνα ἀρχηγόν, ἀνάλογον πρὸς τοὺς μεσαιωνικοὺς *condottieri*, ἀνελάμβανον ἐπὶ μισθῷ καὶ ἀγροῖς ὑπηρεσίαν, ὠμίλου τὴν γλῶσσάν των ἐν τῷ κλειστῷ βίῳ των, ἀλλ' ὄφειλον νὰ ὑπερασπίζουσι τὰ ὄρια τοῦ κράτους εἰς «αἰῶνα τὸν ἅπαντα», ἵνα ἔχουσι τοὺς παραχωρηθέντας αὐτοῖς πρὸς ζωάρκειαν ἀγρούς. Ἡ παραχώρησις ἦτο ἐγκυρος, ἐφ' ὅσον ἐτήρουν τὸ καθήκον τῆς φρουρήσεως. Ἡ συνθήκη (*foedus*) ἦ αἰσπονδαί, αἰ περιέχουσαι τοὺς ὄρους τῆς μεταξὺ τῶν βουργαρίων μισθοφόρων καὶ τοῦ κράτους συμφωνίας, εἶναι αἰτία, δι' ἣν οἱ βουργάριοι ἐλέγοντο τῶρα καὶ ἔνσπονδοὶ ἢ *foederati* (φοιδεράτοι) ἀλλὰ ταῦτα εἶναι μᾶλλον νομικαὶ ἐκφράσεις τῶν συγγραφέων, ἐν ᾧ τὸ γενικὸν τῶρα καὶ λαϊκὸν ὄνομα τῶν σλαβογλώσσων, κλειστὸν βίον ζώντων μισθοφόρων, ἦτο βουργάριοι, βούργαροι. Τοῦτο δὲ μόνον, διακρίνον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν λατινογλώσσων Βλάχων, ἐπέζησε καὶ μέχρις ἡμῶν.

Οἱ ἔνσπονδοὶ βάρβαροὶ βουργάριοι προέρχονται ἐκ διαφόρων λαῶν κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου γοθικοὶ λαοὶ καὶ σκυθικοὶ, Ταϊφάλοι, Βικτοφάλοι, Γελίδαί, Βασιάρναι, Κάροποι, Θεοβίγκοι, Ἀστρίγκοι, Βάνδαλοι, Οὔννοι, ἔπειτα καὶ Σλάβοι, Ἀβανοὶ, Πεντσελέγοι, Οὔροι, Ἄνται, Τοῦρκοι κ.λ.π.¹ συνωστιζόντο πρὸς τὰ ὄρια τοῦ Δουνάβεως καὶ ἠνώχλουσι τὸ κράτος συνήθως ἢ παρεκάλουσι αὐτό, μέχρις οὗ τοῦτο ἐμίσθωνέ τις ἐξ αὐτῶν, ἐν ᾧ εἰς ἄλλους παρὰ τὰ σύνορα πέραν τοῦ ποταμοῦ ἀνέθετεν ἐπ' ἀμοιβαῖς τὴν φύλαξιν αὐτῶν ἀπὸ ἐπιδρομῶν ἀπωτέρων βαρβάρων, καὶ τις ἐγκυθίστα γεωργικῶς εἰς ἀραιῶς κατωκημένα μέρη μακρὰν τῶν συνόρων.

Ἡ ἔννοια τῶν συνόρων τότε ἦτο ἀσαφής. Καὶ ὅταν ἀκόμη ποταμὸς τις ἐσχημάτιζε τὴν ὁροθετικὴν γραμμὴν, τὸ κράτος ἤθελε νὰ ἔχη προσέτι ζώνην τινὰ ἀσφαλείας καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν ταύτης τῆς ποταμίας γραμμῆς. Ἐντεῦθεν μὲν ὠχυροῦτο διὰ κάστρων καὶ βούργων τὸ λίμιτον εἰς εὐρείαν ἔκτασιν, ὅπου ἔπειτα τὸ βυζαντινὸν κράτος ὥρισε θέματα δλόκληρα, ἦτοι νομοῦς, ὡς λέγομεν σήμερον. Τὰ θέματα ταῦτα τότε ὠνομάσθησαν ἀκριτικά καὶ ἐφρουροῦντο ὑπὸ τῶν ἀκριτῶν. Ἀλλ' ἐπὶ Ρωμαίων ἐδῶ ἦσαν οἱ γενικῶς λεγόμενοι λιμιτάνεοι καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν βουργάριοι. Ἐξω δὲ τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς ἐγγὺς μὲν αὐτῆς ἦσαν φρούριά τινα (ὡς π. χ. εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως, προγεφυρώματα), περαιτέρω δὲ οἱ ἐκεῖ κατοικοῦντε. βάρβαροὶ λαοὶ συνεβάλλοντο ὡς φοιδεράτοι (ἔνσπονδοὶ) μετὰ τοῦ κράτους νὰ σέβωνται τὴν ἡσυχίαν τῶν συνόρων καὶ νὰ ὑπερασπίζουσι αὐτὰ κατ' ἐπιδρομῶν ἄλλων ἀπωτέρων λαῶν. Οὕτω ἐσχηματίζοντο

¹ Πρβλ. *Mutafcief, Bulgares et Roumains* 1932 σ. 64 ἐξ.

πολλὰ φιλικὰ Σκλαβηναί (=σλαβικαὶ ἑκτάσεις) πέραν τοῦ Ἰστρου μέχρι Γαλικίας ἢ ἦρχον ἐν Οὐγγαρία ὁ Χαγάνος τῶν Ἀβάρων (περὶ τὸ 600) κλ.

Τὸ πλάτος τοῦ λιμίτου ἐντεῦθεν τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς εἶναι ποικίλον, πάντοτε μέγα, καὶ ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς ἐδαφικῆς μορφῆς τῆς χώρας. Ἐν τῇ Κάτω Μοισίᾳ φαίνεται ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τοῦ Αἴμου. Οἱ βουργάριοι τῶν βυζαντινῶν χρόνων ματαίως ἐπιχειροῦν νὰ κατέλθουν ἐντεῦθεν τοῦ ὄρους τούτου, δσάκις ἀτακτοῦν κατὰ τοῦ κράτους, ἀπασχολουμένου πρὸς ἄλλα σημεῖα τῶν συνόρων του.

Κατὰ τὸν 9ον αἰ. (865) ὁ Βόρις Α΄, «ἄρχων» τῶν Βουλγάρων, ἰκετεύει τὴν βασίλισσαν Θεοδώραν καὶ λαμβάνει ὡς δῶρον ἐντεῦθεν τοῦ ἀνατολικοῦ Αἴμου τὴν Ζαγοράν (=ὀπίσω τοῦ ὄρους) «ἵνα μὴ στενοχωρῆται» ὁ λαὸς του.¹ ἢ παραχώρησις αὕτη, ἣτις ἀνεκλήθη ὕστερον, δεικνύει, ὅτι ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου δὲν ἐξετείνεται τὸ λίμιτον καὶ δὲν ὑπῆρχον βουργάριοι, ἐν ᾧ ἡ ἀπληστία δίδει τῷ Βορίσῃ νῦν κράτους μέχρις Αὐλῶνος! Πρὸς τοῦτο ἀντιτίθεται ἡ χωρογραφικὴ ὄψις, ἐπειδὴ ὁ Αἴμος εἶναι καλὸν ὄριον ἐντεῦθεν τοῦ λιμίτου.² Τοῦτο δὲν εἶχον ὑπερβῆ ἀκόμη οἱ βουργάριοι.

Εἰς τὴν δυτικὴν Βαλκανικὴν ὁμως τὸ νότιον ὄριον τοῦ λιμίτου εἶναι ἀσαφές. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐπὶ Ρωμαίων εἶχον παραχθῆ ἐνταῦθα Βλάχοι λατινόγλωσσοι, ἢ χαμηλὴ γραμμὴ τῆς χώρας, τῆς κατοικουμένης ὑπὸ Βλάχων, δεικνύει τὴν ἑκτασιν τοῦ λιμίτου. Καὶ ἐπειδὴ τὸ παλαιὸν λίμιτον εἶχε πάντοτε τὴν αὐτὴν ἑκτασιν—ἀντίθετόν τι οὔτε μανθάνομεν οὔτε ὑποβάλλει ἢ κατάστασις—φυσικὸν ἦτο εἰς τὴν αὐτὴν ἑκτασιν νὰ παρήχθησαν καὶ βουργάριοι τοῦ νεωτέρου χαρακτῆρος, δηλ. σλαβόγλωσσοι.

Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἀπεδύθησαν ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἰς ἀμοιβαῖον πόλεμον, καθ' ὃν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, μὴ ὑπαρχούσης οὐδεμιᾶς προπαγάνδας, οἱ Ἑλληνόβλαχοι κατεῖχον ἀδιάβλητα καὶ ἀπαρᾶνῳριστα τὰ πρωτεῖα, οἱ δὲ «βουργάριοι» προθύμως ἀνεγνώριζον τὴν ὑπεροχὴν ταύτην καὶ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ μετέχωσιν αὐτῆς ὡς ἔχοντες τὸν κοινὸν χαρακτῆρα τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανοῦ ἢ κατὰ τινὰ ἀχλυδῆ τρόπον ὡς δόμοφυλοι τῶν Ἑλλήνων, ἀπολέσαντες, καθὼς καὶ οἱ Βλάχοι, τὴν γλῶσσαν, ὅπερ ἐν τῷ συνόλω δὲν ἦτο ἐσφαλμένον, ἦτοι ἦτο ἐν τινι μέτρῳ ὀρθόν.

Οἱ βουργάριοι - βούργαροι καὶ οἱ βλάχοι εἶναι ὁμότεχνοι ἄνθρωποι. Ἄλλ' οἱ βλάχοι ἐσχηματίσθησαν ἐξ ἐντοπίων λατινόγλωσσοι πρωϊμώτερον, ἐπὶ Ρωμαίων, ἐλάμβανον πολιτικά δικαιώματα ὑπηρετοῦντες ἐν τῷ στρατῷ ἢ ἀφυπηρετοῦντες καὶ ἐγκαθίσταντο σινηθῶς ἀστικῶς ὡς πολῖται Ρωμαῖοι,

¹ Ἑλλ. καὶ βόρειοι γείτονες σ. 70 ἔξ.

² Οἰκονομικά τινὰ βάρη ὁμως ἐπιπτον καὶ ἐπὶ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου πεδινῶν κατοίκων πρὸς συντήρησιν τῶν βουργαρίων κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Τσακαρλάου. Αὐτ. σ. 22.

Romani ἢ Ἀρουμουνοι, ἐν ᾧ ὁ λαὸς ἐκάλει αὐτοὺς Βλάχους.¹ Τὸ δὲ ὄνομα βουργάριοι (βούργαροι) ἔμεινεν ὡς ἐπίσημον ὄνομα τῶν ὄροφυλάκων, οἵτινες ὁμῶς ἔπειτα δὲν προήρχοντο ἐκ τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλ' ἦσαν ξένοι μισθοφόροι, προσλαμβανόμενοι ἢ κατ' ἄνδρα ἢ καθ' ὀμάδας σὺν γυναίξιν καὶ τέκνοις καὶ ἀρχηγοῖς. Ὄταν προσελαμβάνοντο κατ' ἄνδρα, τὸ πλῆθος τῶν ἀπετελεῖτο ἐξ ἀνδρῶν, οἵτινες γηράσκοντες ἀπέθνησκον ἄνευ διαδόχων, ἀλλ' ἀντικαθίσταντο δι' ἄλλων μισθοφόρων. Ἡ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἄνευ γυναικῶν ζωὴ τῶν ἔγινεν αἰτία, ὥστε τὸ ὄνομα τῶν βούργαρος, μεταβληθὲν εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν εἰς Bougre, σημαίνει τὸν σοδομίτην, τὸν ἀρσενοκοίτην.²

Οἱ βουργάριοι (βούργαροι) λοιπὸν (ὡς καὶ οἱ βλάχοι) εἶναι ὄνομα ὄχι ἐθνικόν, ἀλλ' ἐπαγγελματικόν· δηλοῖ τοὺς στρατιώτας τῶν βούργων (πύργων, Burg) οἰασθήποτε ἐθνικότητος. Καὶ ἦσαν ὄντως πανσπερμία, ὡς εἴπομεν ἄνωτέρῳ, κατὰ δὲ τὸν 9ον αἰ. μ. Χρ. ὠμίλου καὶ ἐννοοῦν τὴν τότε δμιλουμένην δημοτικὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραφον οἱ «ἄρχοντες τῶν» (οἱ βούλγαροι τοὺς ὀνομάζουσι τώρα βασιλεῖς) ἐπιγραφάς, σωζομένας ἐν Βουργαρίᾳ. Ἀλλὰ τὸν 9ον αἰ. (864) ἐβαπτίσθη ὁ βασιλεὺς τῶν Βόγορις Α' (=Βόρις, Βορίσης) μεθ' ὅλου τοῦ λαοῦ καί, ἐπειδὴ πολλοὶ βούργαροι ἦσαν σλαβικῆς καταγωγῆς, τὸ πατριαρχεῖον καὶ τὸ κράτος, ἵνα ἐλκύσουν τοὺς Σλάβους εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὥρισαν ὡς λειτουργικὴν ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσάν τῶν τὴν σλαβωνικὴν καὶ οὕτως ἐσπερεώθη ἡ γλῶσσα αὕτη ὡς γλῶσσα τῶν παντοδαπῶν βουργαρίων· ὀνομάσθη δὲ βουργαρικὴ, ὡς ἡ χώρα ὀνομάσθη Βουργαρία.³

Ἐκ πασῶν τῶν ξένων χωρῶν τῆς Μεσογείου οἱ Ἕλληνες, συμποσούμενοι εἰς πολλὰ ἑκατομύρια, εἶχον ἀφανισθῆ μέχρι τῆς ἰδικῆς μας γενεᾶς πλὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Θράκης καὶ τῆς Βουλγαρίας. Μετὰ τὸν μέγαν δὲ πόλεμον τοῦ 1914—1918 ἠφανίσθησαν καὶ ἐκεῖ ἕνεκα ἀδικίας τῶν συμμάχων μας, οἵτινες διὰ κοινοῦ ἀγῶνος καὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ αἵματος ἐξησφάλισαν δι' ἑαυτοὺς καὶ διὰ τινὰς ἐχθροὺς ὀφελήματα καταστρέφοντες τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν ὑπογραφὴν τῶν, τινὲς δὲ καὶ μὲ τὰς πρω-

¹ Τὸ Κουτσόβλαχος ἔγινε πιθανώτατα ἐκ τοῦ ιουρκ. κουτσιούκ (=μικρὸς) βλάχος, πρὸς δήλωσιν τῶν ἰδικῶν μας βλάχων κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς τῆς Μεγαλοβλαχίας (Ρουμανίας) βλάχους ἐπὶ Τουρκίας· διαδίδεται δὲ ἀπὸ πεντηκονταετίας σφόδρα. Πρῶτερον ἔθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Βλάχων ὕβρις.

² Γνώμας τοῦ Thiergy ἐν τῇ ἱστορ. τοῦ Ἀτίλλα κλ. μετάφρ. Βουτουῶ, Ἀθήναι 1903 σ. 230 ἐξ. ὄρα καὶ παρὰ Κυριακίδην, Βουλγ. καὶ Σλάβοι εἰς τὴν ἑλλην. ἱστορίαν, Θεσσαλονικὴ 30 σ. ἐξ.

³ Ὅλη ἡ βόρ. Ἑλλάς ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ λέγει τὸ ὄνομα μὲ ρ, ἐν ᾧ οἱ νότιοι καὶ οἱ πλείστοι συγγραφεῖς τὸ λέγουσι μὲ λ, καθὼς Γρηγόρις-Γληγόρις, ἄροτρον-ἀλέτρι, καλαθύρι, πλώρη κλπ.

τοβουλίας των, ἐπιζητοῦντες νὰ συλλάβωσι τὴν χίμαιραν τῆς ἀποσπάσεως τῶν Βουλγάρων εἴτε γενικώτερον τῶν Σλάβων ἀπὸ τῆς Ρωσίας. Τοῦτὸ ἐπαναλαμβάνεται τώρα μὲ τὴν Νοτιοσλαβίαν.

Ἐκ τῶν βαρβάρων λαῶν ἀπέκρоне τὸ Βυζάντιον ἐπιμονώτερον ἐπὶ αἰῶνας τοὺς Σλάβους ὡς ἐπικίνδυνον γείτονα. Διεξήγε μακροὺς καὶ ἀνανευμένους πολέμους πρὸς αὐτούς, χρησιμοποιοῦν τοὺς ἄλλους βαρβάρους ὡς ὄροφύλακας ἢ μισθοφόρους στρατιώτας. Κατὰ τοὺς πολέμους ἐκείνους συλλαμβάνονται πολλοὶ αἰχμάλωτοι Σλάβοι, οἵτινες ἀνῆκον ἢ εἰς τὸν συλλαβόντα στρατιώτην ἢ ἀξιωματικὸν ἀνοχῆ τοῦ κράτους ἢ εἰς τὸ κράτος. Οἱ αἰχμάλωτοι οὗτοι ἢ ἀντηλλάσσοντο ἢ ἐπωλοῦντο ἢ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς δημόσια ἢ ἐκκλησιαστικά ἢ καὶ ἰδιωτικά κτήματα ὡς δοῦλοι. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεμία ἑλληνικὴ λέξις ἀρχίζει ἀπὸ σλ, διὰ τοῦτο προσέθεσαν οἱ Ἕλληνες μεταξὺ ἐν θ, ὥστε ἔλεγον Σθλάβοι (πρβλ. ἐσθλός) ἢ ἐν κ (πρβλ. σκληρός), ὥστε ἔλεγον Σκλάβοι. Ἦσαν δὲ τόσον πολλοί, ὥστε κατέληξε τὸ ὄνομα σλάβος νὰ δηλοῖ πάντα αἰχμάλωτον καὶ δούλον ὑπὸ τὸν τύπον σ κ λ ά β ο ς, ὑφ' ὃν μετεδόθη ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας (Esclave, Sklaven κλ.)

Δυσφημηθὲν δὲ τὸ ὄνομα τοιουτοτρόπως, εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν λαῶν, εἰς οὓς ἀνῆκεν ὡς ἐθνικὸν ὄνομα, μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ὅτε τὸ ἀποκαθιστᾷ ἢ ἐπιστημονικὴ καθαρις.

Πολλοὶ σκλάβοι, οὓς συνελάμβανον ὡς πολεμιστὰς ἐν πολέμῳ οἱ στρατιώται, ὠδηγοῦντο ἢ ἐστέλλοντο εἰς τὴν πατρίδα ἐκάστου στρατιώτου, ἵνα καλλιεργοῦν τὰ κτήματα αὐτοῦ.

Ἄλλὰ καὶ τὸ κράτος ἢ ἄλλαι ἀρχαὶ ἠδύναντο νὰ στέλλωσι τοιούτους αἰχμάλωτους (σκλάβους) εἰς δημόσια ἢ ἐκκλησιαστικά κτήματα πρὸς καλλιέργειαν. Ἐνίοτε οἱ αἰχμάλωτοι ἦσαν οἰκογένειαι καὶ συνελαμβάνοντο ὄχι βέβαια εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, ἀλλ' εἰς τὴν χώραν, ἣν κατόικουν, π. χ. τὴν Δακίαν, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν εἰσέβαλεν ὁ στρατὸς τοῦ κράτους. Οὗτοι ἀναπαραγόμενοι ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ αἰῶνας ὡς οἱ τῆς Λακωνικῆς. Ἐξερῆται καὶ Μηλιγοί, ἐν ᾧ οἱ ἀνευ οἰκογενειῶν σκλάβοι ἀπέθνησκον καὶ ἔπρεπε νὰ ἀντικαθιστῶνται. Παρατηρεῖται ὁμοίως, ὅτι εἰς τὴν πεδινὴν Θράκην, περιχώρον τῆς πρωτευούσης, ἀπέφυγον νὰ ἐγκαθιστῶσι τοιούτους σλάβους, σκλάβους, εἰς δὲ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἐστέλλοντο κυρίως μακρὰν τῶν συνόρων. Συνήθως δὲ οἱ ἀνευ οἰκογενειῶν συλλαμβανόμενοι ἐν πολέμῳ ἢ μάχῃ σκλάβοι εὐρίσκονται ὑπὲρ πολὺ ἀριθμοὶ εἰς τὰ ἀγρονεῖ μέρη, ἐπειδὴ τούτων κυρίως τῶν μερῶν οἱ κάτοικοι, μὴ ἔχοντες ἄλλου ἀποδημίαν, ἠσπάζοντο τὸ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα ὡς ἐπίστρατοι ἢ ἀντικαταστάται ἄλλων καὶ εἶχον εὐκαιρίας νὰ ἀποκτῶσι τοιούτους δούλους. Τόιαῦτα μέρη εἶναι ἡ Ἡπειρος, ἡ Ἀθητικὴ Μακεδονία, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ ἀντικαταστάται εἶχον τὴν ἀμδιβὴν κτῆρὰ τῶν ὄν ἀντικαθίστων, τὴν συντήρησίν των ὑπὸ τοῦ κράτους καὶ τὰ λάφυρα.

Οἱ πρόωμοι ξένοι μισθοφόροι βάρβαροι λιμιτάνεοι ἐξηφανίσθησαν διὰ τοῦ φυσικοῦ θανάτου, ὡς εἴπομεν, χωρὶς νὰ ἀφήσωσιν ἀπογόνους. Ἡ παρουσία των δ' ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις προέροχεται ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς τὸ κράτος εἶχε πολέμους πρὸς τοὺς Σλάβοις ἢ τοὺς ἄλλους βαρβάρους καὶ ἐνίκα. Ἐννοεῖται, ὅτι σκλάβοι κατέληξαν νὰ λέγωνται ὄχι μόνον οἱ αἰχμάλωτοι σλάβοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Σαρακηνοί, Ἀφρικανοὶ καὶ γενικῶς πάντες οἱ ἄλλοδαποὶ αἰχμάλωτοι, ἀφ' οὗ ἡ λέξις σκλάβος υἰοθετήθη ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λεξικοῦ ἐν τῇ ἐννοίᾳ αἰχμάλωτος καὶ δούλος. Ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ τῶν Ἰσαύρων (717—741) σπάνια ἦσαν αἱ πρὸς Σλάβους συγκρούσεις, διὰ τοῦτο οἱ ἄνευ οἰκογενειῶν αἰχμάλωτοι σλάβοι ἐμειώθησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ τέλος ἠφανίσθησαν ὅλως, καταλιπόντες μόνον σλαβικὰ τοπωνύμια εἰς τοὺς διαφόρους τόπους τῆς διαμονῆς των.

Τὰ τοπωνύμια ταῦτα εἶναι πάμπολλα καὶ ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῶν σλάβων, οὔτινες, ἐν ὠρίμῳ ἡλικίᾳ ἀχθέντες εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ βάρβαροι ὄντες, δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἐκμάθωσι τὰ παλαιὰ ἑκασταχοῦ τοπωνύμια καὶ ἐπλάττον ἄλλα ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν τόπων ἢ ἄλλων σημείων, σλαβιστὶ δηλουμένων π. χ. τὸ Ἰσιωμα, ἡ δοῦς, ὁ βράχος, τὸ ἀνήλιο, ὁ μαυρότοπος, τὸ φαλακρό, ἡ ὄξυά, τὸ ἀλῶνι, ἡ καρυδιά, ὁ κόλπος, τὸ ἔλος, τὸ ἀγκάθι κλ. Πρὸς ταῦτα δὲ τὰ τοπωνύμια ἐξφκειώθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες πρὸς εὐκόλον συνεννόησιν μετὰ τῶν καθυστερημένων βαρβάρων δούλων, ὥστε ταῦτα διειρηθήσαν μέχρι σήμερον. Δὲν μετέδωκαν οἱ Σλάβοι ῥήματα ἢ λέξεις, δηλούσας ἀφρημένους ἐννοίας, δὲν ἐπέδρασαν ἐπὶ τὴν διανόησιν καὶ τὸν κοινωνικὸν ἢ πολιτικὸν βίον, τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν φυλὴν. Ὁ βίος των διέρρεεν εἰς τοὺς ἀγρούς, τὰ ποιμνία καὶ τοὺς στάβλους. Δὲν προέροχονται ἐκ σλαβικῆς ἀκμῆς ἢ ὑπεροχῆς, ἀλλὰ δηλοῦν ἡττίας καὶ ταπεινώσιν καὶ αἰχμαλωσίαν αὐτῶν, νίκας δὲ τοῦ κράτους.

Δὲν εἰσέβαλεν οὔτε ἐγκατεστάθη βιαίως σλαβικὸν πλῆθος νοτίως τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ 549/50.¹

Σπανίως προέροχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου, ἔτι σπανιώτερον εἶναι συγγενεῖς. Καὶ ἀνῆκον μὲν ἀρχικῶς καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν σλαβικὴν φυλὴν, ὅθεν ἔλαβον καὶ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ πολλοὶ προήροχοντο καὶ ἄλλοθεν, π. χ. ἐκ Περσίας, Συρίας, Ἀραβίας, Ἀφρικῆς κλ., εἰ καὶ λέγονται ἔπειτα σκλάβοι πάντες ἀσχέτως πρὸς τὴν φυλὴν. Μόνον ὅσοι ἀπφκίζοντο πανοικεῖ ἐκ τῶν πατρίδων των, ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῶν συνόρων κειμένων, εἰς νέας πατρίδας ἐντὸς τοῦ νέου κράτους (π. χ. Παυλικιάνοι, Θρακῆσιοι κλ.) ἦσαν ἐνδεχομένως συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους. Ἄν ὅμως ἦσαν ἐξ ἐχθρικών χωρῶν, ἐφθειρόντο σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἐξηφανίσθησαν (π. χ. Ἐζεῤῆται, Μηλιγγοί, Θρακῆσιοι) ὡς φυλαὶ θνήσκουσαι.

¹ Π ρ ο κ ό π. Γοτθ. III, 29, 38, 40.

Ἐξαιρέσειν ἀποτελοῦν ὅσοι Σλάβοι ἀπὸ Ἡρακλείου μετῴκηθησαν πανοικεῖ ἐντὸς τῶν βορείων συνόρων. Μέχρις Ἡρακλείου (610—641) ἡ χώρα ἐφυλάχθη πάση θυσίᾳ. Ὁ Ἰουστινιανὸς (527—565) ὠχύρωσε τὴν χώραν πᾶσαν ἰδρύσας διὰ ξενογλώσσων αἰχμαλώτων πανταχοῦ μὲν, ἀλλὰ καὶ κατὰ μῆκος τοῦ Δουνάβεως ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὄχθῶν πολλὰ ξενώνυμα συνήθως φρούρια (καστροκτισία), ἅτινα ὄπλισε διὰ μισθοφόρων πάσης γλώσσης καὶ σκλάβων καστροφυλάκων. Τὰ φρούρια μάλιστα ἐξετάθησαν καὶ ἐνδότερον εἰς ἐπίκαιρα σημεῖα, ὥστε ἅπαν τὸ κράτος ἔλαβε τὸν χαρακτήρα λιμίτου. Ὁ Προκόπιος, σύγχρονος τότε συγγραφεύς, βεβαίῳ, ὅτι μέχρι τοῦ 550 δὲν εἶχε παύσει σλαβικὸν στράτευμα ἐν τῇ Κάτω Μοισίᾳ.¹ Τοιαύτην κατάστασιν παραλαμβάνει ὁ Μαυρίκιος καὶ ὑπερασπίζει αὐτὴν ἀνευδότης κατὰ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλάβων μέχρι τοῦ 600, ὅτε νικήσας ὀριστικῶς τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων τῆς Οὐγγαρίας συνάπτει συνθήκην, καθ' ἣν ὀρίζεται «μεσίτης», ἤτοι χωριστικὴ δροθητικὴ γραμμὴ ὁ Δούναβις μεταξὺ Ἀβάρων καὶ Σλάβων ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀφ' ἑτέρου. Διατηρεῖ ὁμοῦς διὰ τῆς συνθήκης ὁ βασιλεὺς τὸ δικαίωμα νὰ διαβαίῃ τὸν Δούναβιν, ἂν θέλῃ νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν Σλάβων. Ταῦτα εἶναι ἐπίσημος καὶ καθαρὰ ἱστορία, ὅτι οὐδεὶς ἀνεξάρτητος Σλάβος ὑπῆρχεν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τότε, οὐδεμία ἐγκατάστασις ἢ ἀποικία ἀνεπιθύμητος ἢ ἀποκρουσμένη ὑπὸ τοῦ κράτους. Δὲν λρέπει δὲ νὰ συγχέωνται οἱ μισθοφόροι, οἵτινες κατ' ἐπάγγελμα ὑπερήσπιζον πᾶσαν πολιτικὴν, μισθοδοτοῦσαν αὐτούς, ὡς ἔπραττον οἱ μισθοφόροι πάσης ἐθνικότητος κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ κατὰ πᾶσαν παλαιὰν ἱστορικὴν περίοδον.

Ἄλλ' ἀπὸ Ἡρακλείου ἤλλαξεν ἡ κατάστασις· ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος εἴτε ἐξ ἀνάγκης εἴτε ἐκ σκοπιμότητος, ἔχων μέγαν ἀγῶνα κατὰ τῶν Περσῶν, ἐπέτρεψε νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστρου πανοικεῖ οἱ Σέρβοι, οἱ Κροᾶται, οἱ Σλοβῆνοι, οἱ Δαλματοὶ καὶ ἄλλα αὐτόθι συγγενῆ φύλα, ὡς ὀροφυλάκες ὑπὸ ὄρους, οὓς ὠριζε συνθήκη (foedus), ὥστε ἦσαν ἐνσπονδοὶ (foederati, φοιδεραῖτοι).² Οὗτοι οἱ ἀθροοὶ ἐγκατασταθέντες ξένοι ἔλαβον γαίας, αἷς ἐκαλλιέργουν, καὶ ἀνελάμβανον νὰ φρουρῶσι τὰ σύνορα τοῦ κράτους «εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα». Ἡ κατάστασις αὕτη κατέπαυε τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν τούτων τῶν βαρβάρων καὶ καθίστα αὐτούς ἀνασχετικὴν δύναμιν κατὰ παντὸς ἄλλου ἐπιδρομέως. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἀπετέλεσε γενικὸν στρατιωτικὸν μέτρον εἰς τὸ κράτος, ἐξετάθη καὶ εἰς τὸν κάτω ροῦν τοῦ Δουνάβεως εἰς τὴν Κάτω Μοισίαν (εἰς τὴν Βουλγαρίαν), ἔνθα μετὰ 40 περίπου ἔτη (679), ἐξεβίασαν τὴν πρόσληψιν καὶ ἐγκατάστασιν των ὡς ὀροφυλάκων τῆς Μικρᾶς Σκυθίας (Δοβρουτσᾶς) περὶ τοὺς 20

¹ Π ρ ο κ. Γοτθ. III, 38, 1 καὶ 7. Π ρ β λ. III, 29, 1. III, 39, 19. 40, 1. 5. 7. 81—45.

² Ὅρα π. χ. Κ ω ν. Π ο ρ φ υ ρ., Π. θεμ. 137, 144, 146, 148, 150, 153 κ. ἄ.

χιλ. μογγόλοι, Τοῦρκοι, λεγόμενοι εἰδικώτερον ἄλλοι Οὐτίγουροι, ἄλλοι Κουτρίγουροι, Σάβειροι, Ὀνογούνδουροι κλ., ἀναλαβόντες ἐδῶ τὴν φρούρησίν τινων ὀχυρωμάτων ὡς βουργάριοι. Οὗτοι ἦλθον φέροντες τὸν τίτλον ἢ τὴν ὀνομασίαν βούλγαροι, ἐπειδὴ ἦσαν ὄντως βουργάριοι εἰς τὰ σύνορα τοῦ Κουμπάν, ὁπότε ἐκινήθησαν, ἵνα εἰσέλθουν εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας ὡς ἐπιναστάται. Ἄλλοι βούλγαροι ὁμώνυμοι, δηλ. ὁμότεχνοι, ἀλλ' οὐχὶ ἀναγκαιῶς ὁμόφυλοι τούτων, ἐφρoύρουσι εἰς τὸν ἄνω ροῦν τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Ἄξιου καὶ τοῦ Μοράβα καὶ δυτικώτερον ὡς καὶ εἰς τὰ ἄλλα σύνορα πρὸς ἄλλα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, ὡς ἐν Κιλικίᾳ, ἔνθα τὸ ὄρος Ταῦρος λέγεται Μπουλγκάρ ντάγ (ὄρος τῶν Βουλγάρων) καὶ ἐν Καρχηδόνι, ἔνθα ἔχομεν ὄρος τῶν Βουλγαρίων (Προκόπ.).

Οὕτω βλέπει τις, ὅτι τὸ ὄνομα βουργάριοι ἦτο ἐπαγγελματικὸν καὶ ὄχι ἐθνικόν, ἐδίδετο δὲ εἰς τοὺς ὀροφύλακας πάσης φυλῆς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Βουργάριοι (Βούλγαροι) τῆς Κάτω Μοισίας οὔτε κατέκτησαν τὴν Σερβίαν ἢ τὴν Μακεδονίαν ἢ τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Ἀλβανίαν οὔτε ἀπόκτισαν αὐτάς, δὲν ἔχουσι δικαιώματα οὔτε φυλετικά οὔτε ἱστορικά ἐπὶ τῶν χωρῶν ἐκείνων. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ βουργάριοι - βούργαροι τῆς βορείου Βαλκανικῆς ἀνemiχθησαν μετὰ Σλάβων καὶ ἐξεσλαβίσθησαν γλωσσικῶς εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τῶν συνόρων τοῦ κράτους, ἐπιστεύθη πάλαι τε καὶ νῦν, συντελούσης τῆς ἱστορικῆς ἀμαθείας καὶ τῆς εἰρημένης σλαβογλωσσίας, ὅτι, ὅσοι λέγονται βούρ(λ)γαροι εἶναι ὁμόφυλοι καὶ ἀδελφοί, ἐν ᾧ πολλοὶ ἦσαν Ἄβαροι, Γερμανοί, Οὐννοι, Γότθοι, Κουμάνοι, Οὐζοί, Πετσενέγοι κλ., δηλ. ἐντελῶς ἄσχετοι πρὸς τοὺς Βουλγάρους τῆς Κάτω Μοισίας.

Ὁ «ἄρχων» τῶν Βουλγάρων Βόγορις Α' ἐβαπτίσθη τῷ 864/5 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ, υἱοῦ τῆς Θεοδώρας, δόντος τὸ ὄνομά του εἰς τὸν νεοφώτιστον, καὶ ἐβάπτισε καὶ τὸν βουλγαρικὸν λαόν. Θὰ ἐβάπτιζε δὲ καὶ τοὺς βουλγάρους τῆς δυτικῆς Μακεδονίας συγχρόνως, ἂν αὕτη ἀνῆκεν εἰς τὸ κράτος του, ὡς πιστεύουν συναξάρια τινὰ καὶ ἄλλαι ὁμοίαι θρησκόληπτοι νεώτεραι εἰδήσεις ὄχι καθαρῶς ἱστορικαί, ἀλλὰ θρησκευτικαί.

Θρησκόληπτος δὲ ὢν ὁ Βόρις¹ καὶ σλαβόγλωσσος, ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ κράτους, ἵνα ἐκχριστιανίσῃ καὶ τοὺς βουργαρίους τῆς δυτικῆς Βαλκανικῆς καὶ δὴ καὶ τῆς ΒΔ Μακεδονίας. Τοῦτο χρησιμοποιοῦν οἱ σημερινοὶ Βούλγαροι, διὰ νὰ ἰσχυρισθῶν, ὅτι, ὅπου ἐξετάθῃ ἡ ἱεραποστολικὴ δραῖσις καὶ δικαιοδοσία τοῦ Βόριδος, ἢ χώρα ἦτο ἢ ἐγίνε κτῆμά του! Μέχρις Αὐλῶνος!! Ἄλλ' ὅμως ἄνευ ἐντολῆς τοῦ βασιλέως ὁ Βόρις δὲν

¹ Ἄφηκε τὸν θρόνον ἔπειτα, ἐγίνε μοναχός, ἀλλ' ἰδὼν ὅτι ὁ υἱός του Βλαδίμηρος δὲν ἐπροστάτευε τὸν χριστιανισμόν, ἀφήκε τὸ μοναστήριον, ἐφόρευσε τὸν υἱόν του καὶ ἀναθέσας τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν υἱόν του Συμεὼν ἀπεσύρθη πάλιν εἰς τὴν μονὴν καὶ λατρεύεται τώρα ὡς ὁ πρῶτος ἅγιος τῶν Βουλγάρων.

ἠδύνατο νὰ προβῆ εἰς τόσον σπουδαίαν μεταβολὴν ἐν τῷ κράτει. Ὁ Βόρις εἶχε νότια σύνορα τὸν Αἴμου, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, καὶ ἰκέτευε τὴν βασίλισσαν Θεοδώραν νὰ προσθέσῃ εἰς τὴν χώραν τοῦ ἔκτασιν τινα, ἵνα μὴ «στενοχωρῆται» ὁ λαὸς τοῦ (Ἄνω σελ. 532), ὑπισχενέτο δὲ νὰ «ἐνοποιήσῃ τὰ ἔθνη» (Ἕλληνας καὶ Βουλγάρους) καὶ «νὰ στερεώσῃ εἰρήνην αἰώνιον»· ἡ δὲ βασίλισσα ἱλαρῶς ἐδέχθη τὴν ἰκεσίαν καὶ παρεχώρησε τὴν ὑπὸ τὸν ἀνατολικὸν Αἴμου περιοχὴν, ἣτις ὀνομάζεται ἔκτοτε Ζαγορά.

Ἡ παραχωρηθεῖσα Ζαγορά, καὶ ἂν δὲν ἀνεκαλεῖτο ὕστερον (924), εἶναι ὅμως δηλωτικὴ τῶν ὠρισμένων ἐπὶ τοῦ Αἴμου συνόρων, ὀπισθεν τῶν ὁποίων βλέποντες οἱ Βούλγαροι τὴν παραχωρηθεῖσαν ὑπὸ τῆς βασιλείας ἔκτασιν, ἐκάλεσαν αὐτὴν Ζαγοράν (δηλ. κειμένην «ὀπισθεν τοῦ ὄρους»). Τὸ ὄνομα ἐδόθη ὑπὸ ἀνθρώπων, βλέπόντων τὴν χώραν ἐκ βορρᾶ, ἐκ τῶν ὀπισθεν τοῦ Αἴμου, ὅστις ἦτο τὸ ὄριον.

Αὐτὰ ἦσαν τὰ σύνορα τοῦ Βόριδος καὶ τοῦτο τὸ κράτος παρέλαβεν ὁ ἀνήσυχος καὶ αἰμοχαρὴς διάδοχός του Συμεών, «ὁ ἀθεώτατος Βούλγαρος» (Πορφυρογ.), ὅστις διαρκῶς ἐνοχλεῖ ἔπειτα τὸ κράτος καὶ διπλωματικῶς καὶ πολεμικῶς, ἵνα καταλάβῃ νέας χώρας, ἀλλὰ λαμβάνει ἀνευδότους ἀρνητικὰς ἀπαντήσεις, ὅτι «οὔτε σπιθαμὴν γῆς δὲν θὰ τοῦ δώσουν πρὸς δυσμὰς, ὅπου πάντοτε μόνον τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἦτο κυρίαρχον». Αὐτὸς δ' ὁ Βόρις, ἠττηθεὶς ὑπὸ τῶν Σέρβων, οὐδέποτε εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὴν δυτ. Μακεδονίαν. Ἔδρασε μόνον πόρρωθεν ἱεραποστολικῶς καὶ ἀναμνήσεις τῆς ἀναμίξεώς του ἐκεῖσε ἔμειναν ἑλληνικαὶ τινες ἐπιγραφαὶ του.

Τὸ Βυζάντιον, ἔχον πολλὰς φυλάς ἀνθρώπων ὑπηκόους του, μετεχειρίζετο πρὸς διοικήσιν τῶν ἐκασταχοῦ ἀνθρώπους ἀρεστοὺς εἰς αὐτούς. Οὕτως ἐπραξέν ὁ Βασίλειος ὁ Α' καὶ οἱ διάδοχοί του ἐν Δαλματίᾳ κ. ἄ. οὕτω καὶ ὁ Μιχαὴλ Γ' (856—867) εἰς Ἀχρίδα πέμπας τὸν Βόριν (Βορίσην). Κατὰ τὰ παρδείγματα ταῦτα καὶ ὁ Βόρις, ἱεραποστολικὸν ὄργανον τοῦ κράτους γενόμενος καὶ *burgarius limitaneus* ὢν, ἐπεμφεν εἰς Ἀχρίδα ὡς διοικητικὸν μὲν ὑπάλληλον τὸν Δομέτιαν ἢ Δοβέταν, ὡς θρησκευτικὸν δὲ κατηχητὴν τῶν αὐτόθι λεγομένων Βουλγάρων τῆς Β. Δ. Μακεδονίας τὸν Κλήμεντα, ὅστις ἀπέθανεν ἔπειτα ἐκεῖ τῷ 916 (ἐορτάζεται τῇ 27ῃ Ἰουλίου). Ἄν ἡ Δυτικὴ Μακεδονία ἀνῆκεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, θὰ εἶχεν ἐκχριστιανισθῆ τῷ 864 μετὰ τῆς Κάτω Μοισίας καὶ δὲν θὰ ἐληλατεῖτο ὑπὸ τοῦ Σάμουηλ ἔπειτα. Τὸ παράδειγμα ὅμως τῆς Βουλγαρίας τοῦ Αἴμου ἐφείλετο, φαίνεται, τοὺς ὁμογλώσσους καὶ ὁμωνύμους ἤδη τότε Βουλγάρους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Βορειοηπειρωτι-

¹ Κε δ ρ. 2. 218, 220, Σ κ υ λ. 714, 23, Κ ω ν σ τ. Π ο ρ φ υ ρ ο γ., Π. θεμ. 129, παραβ. καὶ σιγγιλλίον Βασιλείου Β' τοῦ 1020 καὶ Κεραμοπούλλου, Ἑλλην. καὶ βόρ. γείτ. σελ. 71 ἐξ.

κοῦ χωρίου Βαλτοὶ «Βόρης ὁ ἐπονομασθεὶς Μιχαὴλ σὺν τῷ ἐκ Θεοῦ δεδομένῳ αὐτῷ ἔθνει ἔτους στοδ»¹ ἀναφέρεται ὡς ξένον πρὸς τὸν τότε προσωπον, ἐπομένως δὲ μὴ κατέχον τὴν χώραν, ἐν ᾧ ἀντίθετα θέλει συγκεχυμένη εἶδησις τοῦ Δουκαγγίου.² Οἱ Βούλγαροι τοῦ Αἴμου δὲν εἶχον πολέμησαι ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ πρὸς κατάκτησιν τῆς χώρας, ἥτις κείται ἔξω τῶν ὁρίων τῶν συνθηκῶν τοῦ 814, τοῦ 893, τοῦ 924.³ Δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῇ ἴσως, ὅτι ὁ Βόρις ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ φανατικοῦ χριστοφίλου καὶ χριστολάτρου προσεπάθει νὰ ὠφεληθῇ πολιτικῶς, ἀπατῶν ἢ νομίζων ὅτι ἀπατᾷ τὸ βυζαντινὸν κράτος. Δέχομαι προσέτι, ὅτι τὸ κράτος ἐν τῇ τότε θρησκοληψίᾳ του ἴσως ἠνείχετο ἢ ὑπετίμα ἢ δὲν ἔβλεπε τὸν κίνδυνον τῆς πολιτικῆς παρεισδύσεως τοῦ Βόριδος. Πόλεμος ὅμως καὶ κατάκτησις τῶν χωρῶν τούτων ὑπὸ τῶν Βουλγάρων οὐδέποτε ἐγινε πρὸ τοῦ Σαμουήλ. Τὸ ὄνομα Βούρ(λ)γαροι εἶχον ἤδη ἐκ παλαιοῦ πρὸ τοῦ Βόριδος οἱ κατὰ τὴν Ἀχρίδα σλαβόγλωσσοι παντοειδεῖς καὶ παντοδαποὶ ἄνθρωποι, δὲν τὸ ἔφερε δὲ τοῦ Βόριδος ἡ ἀποστολὴ ἢ ἡ ἐποχὴ.⁴ Ὁ Κλήμης ἦτο Βούλγαρος ἐκ τῆς Κάτω Μοισίας, μαθητῆς τοῦ Κωνσταντίνου (Κυρίλλου) καὶ τοῦ Μεθοδίου, Ἑλλήνων κληρικῶν ἐκ Θεσσαλονίκης, ἀρχικῶς διδασκάλων τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῶν γραφῶν ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Οὗτοι θέλοντες νὰ φωτίσωσι τὸ ἔθνος τῶν Σλάβων εἴτε τῶν Βουλγάρων ὡς ἱεραπόστολοι, οἱοὶ ἔδρων πολλοὶ τότε. ἔμαθον τὴν γλῶσσάν των, ἐπένοησαν μὲ βάσιν τὸ βυζαντινὸν ἀλφάβητον ἄλλο παραπλήσιον, κατάλληλον πρὸς τὴν τραχεῖαν σλαβικὴν γλῶσσαν, καὶ ἐδίδαξαν ἐν Κάτω Μοισίᾳ τὰ ἱερὰ γράμματα εἰς ἀμφοτέρας τὰς γλώσσας. Μαθητῆς των ἦτο καὶ ὁ Κλή-

¹ 6874, ἦτοι 866, ἦτοι δύο ἔτη μετὰ τὴν βάπτισιν τοῦ Βόριδος.

² Gelzer, Der Patriarchat von Ochrida 1902 σ. 6. «Κλήμης, γενόμενος ἐπίσκοπος Τιβεριοπόλεως ἦτοι Βελίκας, ὕστερον δὲ ἐπιτραπεὶς παρὰ Βορίσου βασιλέως Βουλγάρων ἐφορᾶν καὶ τὸ τρίτον μέρος τῆς βουλγαρικῆς βασιλείας ἦσαν ἀπὸ Θεσσαλονίκης ἄχρις Ἱερικῶ καὶ Καννίνων ἦτοι τασηπιατου (; !)».

³ Ἐπεκτείναντες οὕτως οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι τὸ κράτος τοῦ Βογρόμιδος εἰς τὴν δυτικὴν Βαλκανικὴν, ἐπεχείρησαν νὰ κατοχυρώσουν αὐτὸ μηχανευθέντες πρὸς τοῦτο ἐπιγραφὴν τινα «ἀρχαίαν», ἣν ἔκρυψαν καὶ ἔπειτα ἀνεῦρον εἰς Νάρες, προσόστιον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνθαί θέτει ἡ ἐπιγραφὴ τὰ σύνορα τοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ κράτους τοῦ Συμεῶν (893—927). Ἡ ἐπιγραφὴ, ἣν μόνον Ρῶσοι, Βούλγαροι καὶ Τοῦρκοι εἶδον ἐν Θεσσαλονικίᾳ, μετεκομίσθη εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρωσικὸν ἀρχαιολογικὸν ἴνστιτούτον, ὅθεν καὶ ἐξηφανίσθη. Ἐδηροσιεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ Ρώσου Οὐσπένσκη καὶ τοῦ Βουλγάρου Ἰβάνωφ. Ὁ Ν. Βέης ἀποδίδει τὴν κατασκευὴν τῆς εἰς τὸν Μιλιούκωφ. Ὁρα Muta f cie f, Bulgares et Roumains, 1902, σ. 175, 195, 204—5. Colocotronis, La Macédoine, 1919, σ. 194—199. Ἀράντου, Μακεδονικά, σ. 11 ἐξ, καὶ Ξαναλάτου, Τὰ ὄρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Βαλκανικὴν σ. 25, 27, ἐξ.

⁴ Ὁρα δὲ καὶ Ἀμμαντον, Νέα Ἑστία, τ. 36, 1941, σ. 719. Δελτ. τ. ἱστορ. καὶ ἔθνολ. ἐταιρ. I, 1884, σ. 663.

μης, ὅστις ἐστάλη εἶτα ὡς διδάσκαλος εἰς Δεάβολιν (Δεβόλ=Σβέσδα=Σελασφόρος) βορείως τῆς Κοριτσᾶς, ἔνθα ἔλαβε καὶ τρεῖς «οἴκους λαμπροὺς τοῦ γένους τῶν Κομίτων» καὶ τόπους ἀναπαύσεως τὴν Γκλαβενίταν (=Κεφαλληνίαν) τῆς βορείου Ἑπείρου καὶ τὴν Ἀχρίδα. Ἐδίδασκεν ἀνάγνωσιν, γραφὴν καὶ θρησκείαν χριστιανικὴν· διὸ ἐκ τῶν μαθητῶν του ἔκαμεν ἀναγνώστας, διακόνους, ἱερεῖς, ὥστε νὰ ἀναλογῶσιν εἰς ἑκάστην ἐγγὺς ἐπισκοπὴν τριακόσιοι τοιοῦτοι μαθηταί. Ἰδρυσε δὲ καὶ μοναστήριον ἐν Ἀχρίδι καὶ δύο ἐκκλησίας πρὸς τῇ κεντρικῇ («καθολικῇ»). Ἀναφέρεται, ὅτι ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου διωρίσθη ἐπίσκοπος πανίδος τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ διέμενε μάλιστα ἐν Λυχνιδῷ καὶ Γκλαβενίταν. Ἰδρυσε δ' ἐν Λυχνιδῷ καὶ φροντιστήριον, ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἅγιον Παντελεήμονα ὡς ἱατρόν, καὶ ἐδίδασκεν ἐν αὐτῷ πρακτικὴν τινα ἱατρικὴν, θεραπευομένων καὶ ἀσθενῶν. Βλέπων δ' ὅτι καὶ οἱ κληρικοί του ἦσαν «παντάσασιν ἀμαθέστατοι καὶ κτηνωδέστατοι» καὶ ὁ λαὸς τῶν Βουλγάρων ἦτο «παχὺς καὶ περὶ τὸ νοῆσαι γραφᾶς ἀτεχνῶς δερμάτινος»... «συνέθεσε λόγους ἀπλοῦς» διὰ πᾶσαν ἔορτήν, «οἴους μὴ διαφεύγειν μηδὲ τὸν ἡλιθιώτατον ἐν Βουλγάρους».¹

Διωρίσθη δὲ καὶ ἐν Βελίτσα κατὰ τὴν Στρῶμνιταν ἐπίσκοπος καὶ ἐβελτίωσεν ἐκεῖ τὴν χώραν διαδώσας «ἀπὸ τῆς τῶν Γραικῶν χώρας» πολλὰ ἡμέρα καὶ καρποφόρα δένδρα γνωστὰ εἰς τοὺς Ἑλληνας· ἔπειτα δὲ γηράσας ἀπεσύρθη εἰς τὸ ἐν Ἀχρίδι μοναστήριόν του, ἔνθα ἀπέθανε καὶ ἐτάφη (916).²

Εἶναι βέβαιον λοιπόν, ὅτι κατὰ τὴν Ἀχρίδα τὸν 9ον αἰ. κατὰκουν σλαβόφωνοι λεγόμενοι Βούλγαροι, ἐξ ὧν ἡ χώρα ἔλαβέ ποτε καὶ τὸ ὄνομα Βουλγαρία, ἀλλ' οἱ Βούλγαροι οὗτοι ἦσαν πολὺ βάρβυροι καὶ ἀμαθεῖς. Παρ' αὐτοὺς δ' ἦτο ἄλλη τις κοινωνικὴ τάξις, ἡγουμένη τῆς κινήσεως καὶ ζωῆς, οἱ Βλάχοι. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι καὶ ὁ ἐπιφανὴς ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος Θεοφύλακτος (γεννηθεὶς ἐν Εὐβοίᾳ πρὸ τῶν μέσων τοῦ 11 αἰ.), παραμείνας ἐκεῖ ἐπὶ ἔτη, ἀποδιοπομπούμενος τοὺς Βουλγάρους εἰς τὰ συγγράμματά του, δὲν μνημονεύει ἄλλου ἔθνους ἀνθρώπων, ἐν ᾧ ὁ Κεκαυμένος (ἔκδ. Wasiliewski σ. 68) γνωρίζει καὶ τοὺς ἔτι καὶ νῦν ὑπάρχοντας Βλάχους καὶ τὸ ὄνομα τῆς ΒΔ Μακεδονίας Βουλγαρία (τὸν 12 αἰ.).³

Ἄλλ' οἱ Βλάχοι, καίπερ πανταχοῦ ἔξω τῆς Δακίας μειούμενοι, ὅμως

¹ Πατρολ. 126, σελ. 1196 ἔξ., 1201—1229, 1232.

² Ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν εἰς μνήμην του ἔγραψαν οἱ Ἑλληνας Δ. Χωματιανὸς καὶ Κ. Καβάσιλας (Ἀμάντου, Ἱστορ. σχέσεις Ἑλλήνων, Σέρβ. καὶ Βουλγάρων 1949 σελ. 31).

³ Καντακουζ. Β, 312, 4 (Θεσσαλία - Βλαχία), Κεραμοπούλλου, Κουτσόβλαχοι σ. 22 ἔξ. Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. 54 ἔ. 58 ἔ. 71 ἔ., Κυριακίδης, Βούλγ. καὶ Σλάβοι εἰς τὴν ἑλλ. ἱστ. 1946, 17 ἔξ., Σανάλατος ἐν Θεολογίᾳ ΙΣΤ, 1938. Οἱ Ἑλλ. κ. οἱ Βούλγ. εἰς Μακεδ. κ. Θράκην 30.

υπάρχουσιν ἐν Ἀχρίδι ἰθαγενεῖς ἀπὸ ἀμνημονευτῶν χρόνων, ἔστω καὶ ἂν δὲν μνημονεύωνται ρητῶς. Σιωπῶνται καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀχρίδηνου βλάχου Μαργαρίτου Δήμιτσα, ὅστις καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς συμπολίτας του θεωρεῖ Ἑλληνας καὶ ἀναφέρει τὰ 5 δημοτικὰ καὶ τὸ ἑλλ. σχολεῖον (προγυμνάσιον) τῆς πόλεως.¹

Ἡ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περὶ τὴν Ἀχρίδα χώρας ἦτο ὁμοία καὶ κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Σαμουήλ (973—1014). Οὗτος καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἀδελφοί του Δαβίδ, Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν (δηλ. ὅλη ἡ οἰκογένεια) ἦσαν ἐντόπιοι «κομιτόπουλοι», ἦτοι υἱοὶ «ὑπαλλήλου» κόμιτος. Κόμιτες δ' ὑπῆρ-

¹ Ὡσαύτως ἡ διακεκριμένη σύγχρονος οἰκογένεια τῶν Ἀχρίδηνων Πηχιῶν, ἡ διὰ τὴν ἑλληνικότητά της σκορπισθεῖσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν κάτω Ἑλλάδα, δυσχερῶς ἀναφέρει τὴν βλαχικὴν καταγωγὴν της, ἥς ἀγνοεῖ τώρα τὴν γλῶσσαν. Εἰς Ἀχρίδηνός μοι ἔλεγε πρὸ τίνος χρόνου: «Ἐχω περιουσίαν εἰς τὴν Ἀχρίδα, κ. καθηγητά, ἀλλὰ δὲν τὴν πωλῶ· θέλω νὰ ἀποτελῶ οὕτω μειονότητα καὶ ἐλπίζω, ὅτι θὰ ἐπανεέλθωμεν ἐκεῖ». Ἄλλος μοι εἶπεν, ὅτι ἐν Ἀχρίδι τὰ παιδιά ὠμίλου κατ' οἶκον μετὰ τοῦ πατρὸς ἢ βλαχιστὶ ἢ ἑλληνιστὶ, μετὰ δὲ τῆς μητρὸς συνηθέστερον βλαχιστὶ. Ὁ Ἰβάν Σνεγκάρωφ, διδαχθεὶς τὰ πρῶτα γράμματα εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Ἀχρίδος καὶ γενόμενος ἔπειτα καθηγητῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Σόφιας, ἐξέδωκεν ἐκεῖ ἐν τῇ σειρᾷ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἰνστιτούτου βουλγαριστὶ Ἱστορίαν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς· πατριαρχείου τῆς Ἀχρίδος τῷ 1932 (σελ. 615), ἔνθα δημοσιεύει καὶ φωτοτυπικούς πίνακας τῶν σελίδων ἀντιγράφου τινός, γενομένου ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χειρὸς ἐξ ἄλλου κειμένου, κώδικος εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Ἀχρίδος. Τὸ κείμενον τοῦτου δὲν περιέχει δικαστικὰ πράξεις ἢ ἄλλας σπουδαίου περιεχομένου (πλὴν ὀλίγων), ἀλλ' ἀναγράφει τὰς ἐπτὰ ἐνορίας τῆς πόλεως, τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν, τὰ ὀνόματα τῶν ἐνοριτῶν κατοίκων αὐτῶν, ποιήματά τινα, θρησκευτικὰ ἢ ἐγκώμια, ὁμολογίαν πίστεως (κατὰ τῶν παπιστῶν), κατάλογόν τινα τῶν ἀρχιεπισκόπων καὶ ἀρχιερέων (ἀπὸ τοῦ 1692) καὶ τῶν ἀφιερωμάτων των, εἶτα ὅμοιον κατάλογον ἱερέων ἢ κληρικῶν ἢ μοναχῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ τιναν ρουφετίων (=συντεχνιῶν). Ἔπονται ὀνόματα καὶ δωρεαὶ λαϊκῶν, ἐν οἷς 1 ἐκ Λαρίσσης, 1 ἐξ Ἑλμπασάν, 1 «ὁ δῆμος ὁ βλάχος», 1 «ἀπὸ τὰ βιτώλια». Ἔπονται τὰ ὀνόματα τῶν δωρητῶν τοῦ ἑλληνικοῦ σχολεῖου, ἅτινα εἶναι ρουφετία τινα, ὁ «Γιάνης Μπακάλης ἀπὸ Πελοπόνησον», «1, ἀπὸ τὸ μέγα τζεκμετζέ», «1 ἀπὸ ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως (=Δρυῖνουπόλεως) Ἀργυροκάστρου ἐκ χώρας ναπούλου», «ὁ κυρ Θεόδωρος τοῦ Μιχάλη μπακάλη Πελοποννησιώτης», «ὁ ἐντιμότατος ἄρχων κυρ Ράλης ἀπὸ Καστοριάν». Τελευταῖα ἐρχονται «τὰ ὀνόματα τῶν ὄσων ἀφιέρωσαν ἀπὸ τὰ πέριξ χωρία τῆς Ἀχρίδος». Ταῦτα ἀναγράφονται μετὰ τῶν δωρεῶν των εἰς σλαβικὴν γλῶσσαν δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ παρακολουθοῦνται πάντα ὑπὸ τοῦ «αἰων. ἢ μν.» (=αἰωνία ἢ μνήμη). π. χ. «ὁτ σέλο βέλγοσι βέλκα πρ(λο)ζη ἔδεν κυτελ. αἰων. ἢ μν.» (=ἀπὸ χωρίου Βέλγοσι ἢ Βέλκα ἀφιέρωσεν ἐν . . . αἰων. ἢ μν.). «Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἀναθήματα ἐκ χωρίων βλαχικῶν ἢ καὶ βλαχικῶν ἀναγράφονται ἐπίσης σλαβιστὶ, π.χ. ἐκ Στρούγας (Βλχ. καὶ Ἀλβαν.), ἐκ Μαλόβιστας ἢ Μαλόβιτας (Βλάχοι). Ἐπίσης «ὁτ Σόλουν» (=ἐκ Θεσσαλονίκης), «ὁτ λίβαδα». Ἄξιον ἀναγραφῆς εἶναι καὶ τὸ «γιάνκουλα σὲ πίσσα βο παρῶρησία δάδε α' ῥ - αἰων.». Σύμψασαι αἱ φωτοτυπηθεῖσαι σελίδες εἶναι 35. Ὅρα Gelzer, ἐν Ber. der. Phil. Hist. Klasse der Sächs-Gesells. d. Wissens. zu Leipzig, 1903 σ. 92 ἐξ.

χον καὶ ἐν μικραῖς πόλεσιν, ὡς ἐν Δεαβύλει, ἐνθα εἶχον δοθῆ εἰς τὸν Κλή-
μεντα «τρεις οἴκοι λαμπροὶ τοῦ γένους τῶν κομίτων», ἦτοι στρατιωτικῶν
ἀξιωματοῦχων.

Ἐπισημασθέντες ὡς ἀδελφοὶ τοῦ Σαμουὴλ ἐφόνευσαν τὸν ἀδελφόν του Ἄσαρων, ὁ ἄλλος ἀδελφὸς
Μωϋσῆς ἔπεσε πολιορκῶν τὰς Σέρρας καὶ ὁ τρίτος, ὁ Δαβίδ, ἐφονεύθη μεταξὺ
Καστορίας καὶ Πρέσπας ὑπὸ Βλάχων τινῶν ἀγωγιατῶν ἐν ταξειδίῳ εἰρηνι-
κῶ ἐντὸς τῆς πατριδος του.¹ Ὁ Σαμουὴλ συνεχίζει τὴν «ἐπανάστασιν»
κατὰ τοῦ κράτους ἔχων συνεργοὺς ὄχι μόνον Βουλγάρους, ἀλλὰ καὶ Βλάχους
καὶ Ἑλληνας.² Τοιαῦται στάσεις ἦσαν συνηθέσταται εἰς τὸ κράτος ἕνεκα κυ-
ρίως τῆς κακῆς διοικήσεως καὶ τῆς ἀπομυζητικῆς φορολογίας ἢ τῆς σκληρότη-
τος τῶν φορολόγων.³ Ἡ στάσις τοῦ Σαμουὴλ ἐπιδοκιμαζομένη, ὡς φαίνεται,
ὑπὸ πασῶν τῶν φυλῶν, συμμετεχουσῶν αὐτῆς, διεδόθη πολὺ καὶ ἔσχε μεγά-
λην ἐπιτυχίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐξεπορεύθη ἐκ τῆς «Βουλγαρίας» τῆς ΒΔ Μακε-
δονίας, οἱ τωρινοὶ Βούλγαροι ἀντήλλαξαν τὴν Βουλγαρίαν, ἐκαλλώπισαν
τὸν ἀρρηγὸν τῆς στάσεως, τὸν ὁποῖον ἐνεφάνισαν ὡς βασιλέα υἱὸν βασιλέως,
τοῦ τουρκωνύμου «Σισμάν», καὶ μεταθέσαντες τὴν λαμπρὰν καταγωγὴν
του εἰς τὴν κοιμωμένην παρίστριον Βουλγαρίαν, τὸν ἔκαμαν βουλγαρικώ-
τερον, ἐν ᾧ ἡ ἱστορία τοποθετεῖ τὴν οἰκογένειαν, τὴν πρωτεύουσαν, τὰ
ἀνάκτορα καὶ τοὺς θησαυροὺς του εἰς τὴν ΒΔ Μακεδονίαν.⁴

¹ Κε δ ρ. II, 431, 20. Ζωναρ. I, 16, 23. II, 17, 6.

² Ἑλλ. κ. βόρ. γείτ. σ. 60 ἐξ. Κακῶς ἐν σελ. 81 λέγω ἀντίθετα.

³ Ὁρα Δ. Ξαναλάτου, Βυζαντ. μελετήματα ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Texte und Forsch. zur. byzant.-neugr. Philol. Nr. 38.

⁴ Κε δ ρ η ν., II 435, 23. 462, 26. Ὁ Σαμουὴλ «πολεμικὸς ἄνθρωπος ὦν καὶ
μηδέποτε εἰδῶς ἡρεμεῖν... κατέδραμε πάσαν τὴν ἐσπέραν, οὐ μόνον
Θράκην καὶ Μακεδονίαν καὶ τὰ τῆς Θεσσαλονίκης πρόσχωρα, ἀλλὰ καὶ Θετταλίαν
καὶ Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον». Τοὺς κατοίκους τῆς Λαρίσης μετέκτισεν εἰς τὰ τῆς
Βουλγαρίας (=Β) Μακεδονίας) ἐν δόττερα πανεσιόους καὶ... συμμάχοις
ἐχρῆτο κατὰ Ρωμαίων. μετήγαγε δὲ καὶ τὸ λειψικρον τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου... καὶ
εἰς τὴν Πρέσπαν ἀπέθετο, ἐνθα ἦσαν αὐτῶ τὰ βασίλεια». Ζωναρ.
II, 17, 6. Ὁ Σαμουὴλ, «τῶν ρωμαϊκῶν στρατευμάτων τοῖς ἐμφυλίοις ἀσχολουμένων,
ἄδειαν εἴρηκώς, τὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἡγεμονίας ἐσπέρια ξύμπαντα
περιποιούμενος ἑαυτῶ». Κε δ ρ η ν., II, 460, 7. Ὁ Βασίλειος μετὰ τὸν θάνα-
τον τοῦ Σαμουὴλ ἦλθε διὰ Θεσσαλονίκης εἰς Πελαγονίαν καὶ ἐπυρλόησε τὰ ἐν
Βουτελίῳ (=Βιτώλια, Μοναστήριον) βασίλεια τοῦ Γαβριὴλ (υἱοῦ τοῦ
Σαμουὴλ), «κατέλαβε δὲ καὶ τὸν Πρίλαπον καὶ τὸ Στυπεῖον (Στόβοι=Ἰσιίπ. Σκοῦ-
ποι=Σκόπια=Ἰσκιούπ) καὶ διαπεράσας τὸν Τσέφναν ποταμὸν, ἦλθεν εἰς Βοδηά καὶ
Θεσσαλονίκην. 462, 26 φθάνει εἰς Ἀχρίδα ἐνθα ἦσαν τὰ βασίλεια
τῶν βασιλέων τῆς Βουλγαρίας (δηλ. τῆς ΒΔ Μακεδονίας). 465, 16 πολιορκεῖ δὲ
τὴν Σέταιναν, «ἐνθα βασίλεια ἦν τῶ Σαμουὴλ καὶ σίτος ἀπέκνιτο πολὺς». 468, 1 διὰ
Προσάκου (Δεμίρ Καπού) καὶ Στυπεῖου ἔρχεται ὁ Βασίλειος πάλιν εἰς Ἀχρίδα,
μητροδόπολιν τῆς πάσης Βουλγαρίας, ἐν ἧ καὶ τὰ βασίλεια

Εὐδοκιμήσας ὁ Σαμουήλ ἐν τοῖς ἐσπερίαις μέρεσι τῆς ἑλληνικῆς χειρσονήσου, κατέτρεξε καὶ τὰ ἀνατολικά καὶ τὴν παρίστριον Μοισίαν· ἀλλ' ὅτε ὁ Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος ἐπιστηματοποίησε τὸν κατ' αὐτοῦ πόλεμον, ὁ Σαμουήλ περιορίσθη εἰς τὴν ΒΔ Μακεδονίαν καὶ ἡττηθεὶς ἐπανειλημμένως ἀπέθανεν «ἐν τῇ λιμνίᾳ νήσῳ τῆς Πρέσπας» (1014), οἱ δὲ περὶ αὐτὸν πάντες παρεδόθησαν ὑπόσπονδοι καὶ ἔτυχον καλῆς ἀγωγῆς.¹

Ὁ Σαμουήλ, ζῶν μετὰ πάντων τῶν οἰκείων του ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ, ἦτο ἐντόπιος ἐκεῖ, ἔστω καὶ ἂν οἱ πρόγονοὶ του ἦσαν Ἀρμένιοι ἢ Τοῦρκοι, ζῶντές ποτε εἰς ἄλλην ἐπαρχίαν τοῦ κράτους, ὡς θέλουν τινές. Ἦτο υἱὸς ὑπαλλήλου τοῦ κράτους, κόμιτος, ἀσχετος πρὸς τοὺς καθαροὺς σλάβους, Σέρβους ἢ Δαλμάτας ἢ Ζαχλούμους κλ. καὶ διάφορος τὴν φυλετικὴν σύστασιν πρὸς τοὺς Βουλγάρους τῆς Κάτω Μοισίας. Ἐπομένως δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ ἔχη τὰς αὐτὰς ἐθνικὰς ὁρέξεις μετὰ τῶν παριστρίων Βουλγάρων. Τὸ κίνημά του ἦτο ἐπανάστασις, ὡς τῶσαι ἄλλαι ἐπαναστάσεις, κατὰ τοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου (Καμύτση, Βάρδα, Νικολίτσα κλ.) ἄνευ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Βουλγάρων τῆς Κάτω Μοισίας ἢ τῆς Καρχηδόνας κλ., ἀλλ' ἐν συνεργασίᾳ πιθανῶς μεθ' Ἑλλήνων καὶ Βλάχων δυσηρεστημένων.² Ἡ Κάτω Μοισία εἶχε τὸ κράτος καὶ τὰς ὑποθέσεις τῆς χωριστά, οὐδεὶς δὲ στρατιώτης τῆς Πρεσλάβας ἢ τῆς Πλίσσας ὑπῆρχεν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Σαμουήλ οὔτε ἐγνώριζεν ὁ Σαμουήλ τὰς πρωτεύουσας ταύτας. Αὐτὸς καὶ ὁ στρατὸς καὶ ἡ ἐπανάστασις του ἦσαν ξένοι πρὸς τὴν Κάτω Μοισίαν καὶ τὸν ἴδιον πολιτικὸν βίον τῆς. Δὲν ζητεῖ τὴν βοήθειάν της οὔτε πειράται νὰ τὴν ἐξεγείρῃ. Οἱ πόλεμοι τοῦ Σαμουήλ δὲν συντονίζονται πρὸς τινὰ κατάστασιν ἐκείνης. Ὁ Σαμουήλ δὲν σπεύδει πρὸς τὴν πρωτεύουσαν Πρεσλάβαν, ὡς ἔσπευσεν ὁ Βόρις II. Τὸ κράτος ἐκεῖνο εἶχε πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἱεραρχίαν καὶ ζωντὰς ἀναμνήσεις ἀνεξαρτησίας καὶ ἐπομένως ἠλιμύνητο ὑπὸ πόθου καὶ ὀρμῆς πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὰς ἡμέρας τῆς ἐλευθερίας καὶ δόξης καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ σπεύσῃ νὰ καρπωθῇ τὴν δύναμιν ταύτην, ἂν αὕτη ἐδείκνυε προθυμίαν πρὸς τοῦτο. Ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ ψυχολογία ἦτο ἀντίθετος καὶ διὰ τοῦτο οὐδεμία ῥοπή συμπράξεως ἐγένετο αἰσθητῆ καὶ οὐδεμία λύπη ἐκ τῆς ἀποτυχίας. Ἴσως ὁ Σαμουήλ, ἂν δὲν εἶχεν αἰσθήματα ἀρμενικὰ (ἐξ Ἀρμενίας κατάγουσιν αὐτόν), δὲν εἶχεν ὁμως καὶ βουλγαρικά. Τὸ μῖσός του ἐστρέφετο κατὰ τοῦ κράτους, ὅχι δὲ

τῶν βασιλέων Ἰδρουντο Βουλγαρίας (=ΒΔ Μακεδονίας) καὶ τὰ χρήματα ἀποτεθησαύριστο: χρήματα, στέμματα ἐκ μαργάρων, χρυσοῦφεις ἐσθῆτες καὶ χρυσοῦ ἐπισήμου κεντηνάρια ἑκατόν. Πρβλ. καὶ Ἀκροπ., Bonn 113, 51. 114. Μιχ. Ἀτταλ., 230, 16. Σκυλ., 718, 20. Μιχ. Δούκας, 89. 8. Νικηφ. Γρηγ., I' σ. 26. Ποῦ εἶναι ἐν τούτοις ἡ παρίστριος Βουλγαρία;

¹ Μιχ. Ἀτταλ., 230, 16. Ζων., II, 17, 9.

² Ὅρα Κεδρ. II 451, 18 ἐξ. 452, 11. Ἑλλ. καὶ βόρ. γείτ. 60, 8χι 81.

κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Προσβάλλει δ' αὐτὸ εἰς τὰ πρὸς αὐτὸν δυτικά γειτονικά μέρη καὶ πρὸς νότον μὲν μέχρι Πελοποννήσου, πρὸς ἀνατολὰς δὲ βαθμηδὸν μέχρις Ἀδριανουπόλεως.

Ὁ τρόπος τοῦ πολέμου του εἶνε ὄχι ὁ ἐκ παρατάξεως, ἀλλ' ὁ ληστρικός, καθ' ὃν ἐπείθεται ἀπροόπτως καὶ ἀπεσύρετο εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ δάση,¹ ἵνα ἀποφύγη συγκρούσεις ἐκ παρατάξεως καὶ κατὰ μέτωπον. Ἐπιδιώκει νὰ χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου διὰ ποταμῶν ἢ χαραδρῶν καὶ ὀρέων.

Ὁ Βασίλειος πλήττει τὸν Σαμουὴλ κυρίως ἐν ΒΔ Μακεδονία, ἣν οἱ συγγραφεῖς καλοῦσι Βουλγαρίαν, ἐκτείνουσιν τὰ ἀσαφῆ ὄρια τῆς μέχρι Τριαδίτσας, Ναϊσσοῦ καὶ Βιδίνης. Ὄταν ὁ Βασίλειος εἰσβάλλῃ πρὸς ἐκεῖ, εἰσβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Ὄταν δὲ ἔφθασεν εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ παρεδόθησαν εἰς αὐτὸν οἱ ἐπιφανεῖς Βούλγαροι, παραδίδοντες ἅμα τὸ Πέρνικον καὶ ἕτερα 35 φρούρια, παρεδόθη δὲ καὶ ἡ γυνὴ τοῦ Ἰωάννου Βλαθισλάβου μετὰ τῶν 12 τέκνων τῆς, τότε ὁ Βασίλειος² «ὕφ' ἑαυτὸν τὴν ἄπασαν Βουλγαρίαν λεποικῶς... εἰς Ἀθήνας ἀφίκετο θύσων τῇ Θεοτόκῳ τὰ χαριστήρια». Ἡ ἄπασα Βουλγαρία ἀπετελεῖτο ἐξ ἐκείνης, ἣν «οἱ Πατζινακάι... διαβάντες τὸν Ἰστρον... ἔλυμῆναντο» καὶ ἐκείνης, ἐν ἣ ἦτο «ἡ τῆς Ἀχρίδος πόλις, ἐν ἣ τὰ βασίλεια τοῖς τῶν Βουλγάρων ᾠκοδόμητο ἀρχηγοῖς».³ Τὸ ὄνομα τοῦτο τῆς χώρας ταύτης γεννᾷ τὴν σύγχυσιν τῶν πολέμων τοῦ Σαμουὴλ πρὸς τὴν Κάτω Μοισίαν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ ἔπειτα εἰς τοὺς νεωτέρους.

Ὁ Σαμουὴλ ἔχει ἴδιον πόλεμον πρὸς τὸ Βυζάντιον, ἀποβλέπων εἰς ἀπελευθέρωσιν ἑαυτοῦ καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς πατρίδος του. Οὐδ' ἔχνος σκέψεως ὑπάρχει εἰς τὴν δρᾶσίν του περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Κάτω Μοισίας, ἀφ' οὗ δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ χρησιμοποίησῃ τὸν συγκεκριημένον ὀργανισμόν, πολιτικὸν καὶ στρατιωτικόν, τοῦ κράτους ἐκείνου.

Φαίνεται δὲ βέβαιον, ὅτι ἐν τῇ πατρίδι του εἶχε τὴν ὑποστήριξιν καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Βλάχων, ἐχόντων προφανῶς τὰ αὐτὰ παράπονα κατὰ τοῦ κράτους. Ὅλοι δ' οἱ ἄστοι καὶ οἱ ὄρειοι ἦσαν Ἑλληνες καὶ Βλάχοι ἑλληνόψυχοι. Διότι (τὸ ἐπαναλαμβάνομεν) οἱ ἐντόπιοι Ἑλληνες Μακεδόνες, οἵτινες ἀφῆκαν ἐκεῖ τὰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς μέχρι τῆς χωριστικῆς γλωσσικῆς γραμμῆς τοῦ *Jiresek*⁴ γίνονται ἔπειτα, πολὺν χρόνον πρὶν ἔλθουν οἱ Σλάβοι, κατὰ μέγα μέρος λατινόγλωσσοι, βλάχοι, μετ' ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ, ὡς εἶπομεν, τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος οὐδαμοῦ (Ἰσπανία, Γαλλία κ.λ.) ἔθιξε τὸ ἔθνηκον αἰσθημα τῶν λαῶν, ὧν ἀντικατέστησε τὴν γλῶσσαν,

¹ Κε δ ρ. II 431 - 476. Ζ ω ν α ρ. 16, 2β. 17, 6 - 17, 9.

² Ζ ω ν α ρ. 189. II 2, 227.

³ Ζ ω ν α ρ. 17, 9P II 223C. 17, 10P II 228D. Κε δ ρ. II 462, 25.

⁴ Geschichte der Serben, I 38 ἔξ.: Ἀλέσσιο, Πιρόνι, Σόφια, βόρειαι γλιτύες τοῦ Αἴμου, Εὐξείνιος πόντος.

καὶ διὰ τοῦτο συνετήρουν σχολεῖα ἑλληνικὰ ἰδίᾳ δαπάνῃ, μέχρις οὗτου ἢ ἰδική μας ἀμάθεια καὶ ἀστοργία ἐγκατέλιπεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀντίστοιχον ἀμάθειαν καὶ πλεονεξίαν τῶν Ρουμάνων ἢ τῶν σχηματισθέντων «ἐθνικῶν» κρατῶν τῶν ἐπηλύδων καὶ ἀρπάγων νεωτέρων ἐν τῇ Βαλκανικῇ σλαβογλώσσων κρατῶν, βοηθουμένων μεθοδικῶς καὶ ἀνευδότης ὑπὸ τῆς Ρωσίας, συμφωνούσης δὲ καὶ τῆς ἀνεργατίστου καὶ ἀκάθου δυτικῆς διπλωματίας πρὸς πρόσκαιρον ὄφελος τῆς Δύσεως ἀναλώμασι τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ γνώμη,¹ ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Τσιμισκῆς δὲν ἤλθεν εἰς τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν, ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἐκεῖ ἀνεπαφός ἢ νὰ ἀναστηθῇ ἡ βουλγαρικὴ κυριαρχία, εἶνε κατὰ τὴν γνώμην μου ριζηδὸν ἀλλοτρία πρὸς τὴν ἐκεῖ κατάστασιν· ἐπειδὴ ἡ Σερβία, ἐξαιρουμένων 6 ἐτῶν ταραχῶδων, διετέλει πάντοτε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Βυζαντίου,² ὥστε ἡ δυτικὴ Μακεδονία ἀνῆκεν ὡσαύτως εἰς τὸ κράτος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἐχρειάζεται ὁ Τσιμισκῆς ἢ ἄλλος τις νὰ ἔλθῃ ἐκεῖ. Τὰ πάντα προέρχονται ἐκ τῆς μανίας νὰ ἐπιβάλουν τὴν γνώμην, ὅτι, ἀφ' οὗ οἱ Βούλγαροι τώρα φωνάζουν πολὺ, ἢ ἐπ' ἀνάστασις τῆς δυτικῆς Μακεδονίας ὑπὸ τοὺς κομιτοπούλους πρέπει νὰ εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν Πρεσλάβαν καὶ νὰ ἔγινεν ἐν συνεννοήσει πρὸς αὐτήν! Ἡ πλάνη δὲν εἶνε μόνον νέα, ἀλλὰ τὰ γεγονότα εἶνε ἀνώτερα τῆς εἰκασίας ἢ ἐπιθυμίας ἱστορικῶν τινῶν νέων ἢ καὶ παλαιῶν.

Ἐπομένως δὲ τὸ κράτος τοῦ Σαμουήλ, τὸ ἐκτεινόμενον ἀπὸ Εὐξείνου μέχρις Ἀδρίου, θὰ εὐρίσκηται μὲν εἰς τὰς κεφαλὰς ἱστορικῶν τινῶν καὶ εἰς τὰς ἱστορίας των, ἀλλὰ θὰ ἀποτελῇ αὐθαιρεσίαν καὶ αἰσχύνην, ἢ τοῦλάχιστον πλάνην τῶν δεχθέντων αὐτό. Ἐπειδὴ Βούλγαρος μονάρχης τηλικούτου κράτους δὲν θὰ ἐνεφώλευεν εἰς τοὺς καλαμώνας τῆς μὴ κεκτημένης ἴδιον ὄνομα ἐλώδους νησιδος τῆς Πρέσπας, συγκοινωνῶν διὰ πρωτογόνου μονοξύλου μετὰ τοῦ λοιποῦ κράτους του, ἀλλὰ θὰ κατελάμβανε τὴν πατροπαράδοτον πρωτεύουσαν Πρεσλάβαν καὶ θὰ ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν τὸν ὀργανισμόν, τὴν κρατικὴν μηχανὴν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ ἐκεῖ λαοῦ, ἀντὶ νὰ τὸν ἔχη πολέμιον ἀμεταστρόφως.

Ἄλλ' ὅμως τὸ κράτος τῆς Πρεσλάβας καὶ οἱ ἐνδιαφερόμενοι περὶ αὐτοῦ συνεκινήθησαν κατ' ἀντίθετον τρόπον ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Σαμουήλ: Ἡ Πρεσλάβα εἶχε ταπεινωθῆ ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ, ὁ τσάρος τῆς Πέτρος εἶχεν ἀποθάνει, ὁ δὲ διάδοχός του Βόρις II καὶ ὁ εὐνοῦχος ἀδελφός του Ρωμανὸς διέτριβον ὡς ὄμηροι ἢ αἰχμάλωτοι ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ ἐξέγερσις τοῦ Σαμουήλ ἠλέκτρισεν αὐτοὺς καὶ τοὺς φίλους των καί, εἴτε διότι ἐφοβήθησαν μήπως καταληφθῇ ὁ θρόνος τῆς Πρεσλάβας ὑπὸ τοῦ ἐπαναστάτου—ταύτην δὲ τὴν σκέψιν ἀντιπροσωπεύουν ὁ Κεδρηνὸς καὶ

¹ Ostrogorski, Byzant. Gesch. 214.

² Πορφυρογ. III 156 ἔξ.

ὁ Ζωναρᾶς— εἴτε διότι ἡ περιπλοκὴ τοῦ κράτους εἰς τὰ δυτικὰ παρείχεν ἐλπίδας ἀποσείσεως τοῦ ζυγοῦ εἰς τοὺς κατὰ τὰ ἀνατολικά Βουλγάρους, ἐξεκίνησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Βόρις II καὶ ὁ Ρωμανὸς πρὸς τὴν παρίστριον Βουλγαρίαν, τὴν πατρίδα των.

Ἄλλ' οὐδεμία πρᾶξις τοῦ Σαμουήλ μέχρι τοῦ θανάτου του ἔδειξε παμβουλγαρικὰ αἰσθήματα, οὐδ' ὅτε ἐπάτησε τὴν γειτονίαν ἢ αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐδάφη τῆς Βουλγαρίας τοῦ Αἴμου καὶ τοῦ Ἰστρου. Ὁ ἀνὴρ ἦτο τραχὺς πολεμιστὴς τῶν δρέιον καὶ τῶν ἐρημητηρίων, ἀλλ' ἠγνόησε τὴν ὑψηλὴν πολιτικὴν τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν σημερινῶν ἱστορικῶν. Ἄν ὁ Κεδρηνὸς II 435 καὶ ὁ Ζωναρᾶς 17,6 λέγουν, ὅτι ὁ Σαμουήλ «κατέστη μόναρχος Βουλγαρίας ἀπάσης», δὲν ἐννοοῦν διὰ τούτου νόμιμόν τινα πανηγυρικὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ ὑπὸ τινος ἐθνοσυνελεύσεως, ἀλλ' ὅτι, ἀφ' οὔ, ὡς εἶπαν, ἀπέθανον οἱ ἄλλοι καὶ ἐφρονεύθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σαμουήλ ὁ τελευταῖος ζῶν ἀδελφός του, ἔμεινεν αὐτὸς μόνος ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως, εἰς ἣν ἔνεκα θολότητος καὶ συγχύσεως ἱστορικῆς δίδουν παμβουλγαρικὸν χαρακτηριστῆρα ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Ζωναρᾶς, ἵνα βοηθήσουν τοὺς σημερινούς Βουλγάρους ἱστορικούς καὶ τοὺς φίλους των νὰ συρράψουν ἐθνικὴν ἱστορίαν των διὰ τῆς συγχωνεύσεως πάσης ἱστορικῆς κινήσεως οἰουδήποτε λαοῦ ὑπηρετήσαντος τὸ βυζαντινὸν κράτος ὑπὸ τὴν ἰδιότητα καὶ τὴν ὀνομασίαν τοῦ μισθωτοῦ βουργαρίου.

Ὅτι βραδύτερον ἢ Κάτω Μοισία συνεκινήθη βαθύτερον καὶ ἔδειξε τάσεις ἀποσκιρτήσεως ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου, μέχρις οἷου ὑπετάχθη ἢ τε μεγάλη καὶ ἢ μικρὰ Πρεσλάβα καὶ ἡ Πλίσκοβα ὑπὸ τοῦ Βασιλείου, εἶναι εὐλογον. Πᾶσα ἀταξία τῶν Βουλγάρων τῆς Μοισίας καὶ ἐκδήλωσις κακογειτονίας ἐγένετο, ὡς αἰεὶ τὸ κράτος ἀπασχολεῖτο ἀλλαγοῦ. Τοῦτο συνέβη καὶ τότε.

Ὁ Σαμουήλ ἀπέφευγε τὰς ἐκ παρατάξεως καὶ συστάδην μάχας, ὅχι διότι ἦτο δειλός, ἀλλὰ διότι ὁ στρατός του ἦτο ὀλιγάριθμος· διὰ τοῦτο ἦτο εὐκίνητος.

Ὅταν δὲ λέγη ὁ Ζωναρᾶς, ὅτι ὁ Σαμουήλ, «τῶν ρωμαϊκῶν στρατευμάτων τοῖς ἐμφυλίοις ἀσχολουμένων, ἄδειαν εὐρηκῶς τὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἡγεμονίας ἐσπέριε¹ ἐξυμπαντα περιήει, οὐ ληϊζόμενος μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χώρας αἶμα καὶ τὰς πόλεις περιποιούμενος ἑαυτῶ»,² γεννᾶται εἰς ἡμᾶς ἰσχυρὰ ἀμφιβολία, ἂν τοῦτο σημαίνῃ ὑποταγὴν ἢ ἀπλῶς μόνον πρόσκαιρον ἀκουσίαν ἀνοχὴν τῆς ἀρχῆς του ὑπὸ τῶν ἀόπλων κατοίκων, ἦν ὅμως οὐδ' αὐτὸς ἠδύνατο νὰ στηρίξῃ διηνεκῶς, ἅτε μὴ διαθέτων στρατὸν πολυάριθμον. Ὁ Ἄμαντος³ παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Σαμουήλ δὲν ἐξησφάλιζε τὰς χώρας,

¹ Ὅρα, ὅτι ταῦτα ἀνήκον εἰς τὸ κράτος καὶ ὄχι εἰς τὸν Συμεὼν ἢ τὸν διάδοχόν του Πέτρον.

² Ζωναρ. 17,8W IIIC.

³ Μακεδονικά 52.

ἄς διήρχετο, οὔτε ὠργάνιζεν αὐτὰς πολιτικῶς. «Ὁ Νικηφόρος Οὐρανὸς κατήλθεν εἰς Ἑλλάδα ἀνενόητος μέχρι τοῦ Σπερχιεῖο καὶ ἐπέπεσεν ἀπαράτητος κατὰ τοῦ Σαμουήλ. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ χώρα δὲν κατείχετο ἀσφαλῶς ὑπὸ τοῦ Σαμουήλ διὰ φρουρῶν, ἀλλ' ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοπικῶν ἀρχόντων», δυσφορούντων διὰ τὴν διάβασίν του. Πιθανῶς τὸ ἰδεῶδες τοῦ Σαμουήλ ἦτο οὐχὶ ὁ βασιλικὸς θρόνος. ἀλλ' ἡ λεία, ἦν εὖρεν ἔπειτα ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ἐν Ἀχρίδι. Αὕτη ἐξῆπτε καὶ τὸ φρόνημα τῶν δαδῶν του, ἀλλὰ τοῦτο δεικνύει καὶ τὴν ληστανταρτικὴν νοοτροπίαν του νὰ ἐγκαθιδρυθῆ καὶ κρυφθῆ εἰς τὰ κελία ἐκκλησίας ἐπὶ νησίδος ἐλώδους, πλήρους καλαμώνων, σχεδὸν ἐρήμου, ἀντὶ νὰ ἐπιπηδήσῃ ραγδαίως ἐπὶ τὸν κενὸν βουλγαρικὸν θρόνον. Διὰ τοῦτα ἡ ὑπόταξις πολλῶν δυτικῶν μερῶν εἶνε σφόδρα ἀμφίβολος, ὅσον εἶνε πιθανὴ ἡ ἀπρόοπτος προσβολὴ καὶ λεηλασία αὐτῶν. Ἄλλὰ περὶ πόλεων ὀχυρῶν, ὡς τὸ Δυρράχιον, οὐδὲ τοῦτο εἶνε πιθανόν. «᾽Ωζε γὰρ ἂν ἡ οἰκουμένη». Ὁ Βόρις ἐπιχειρήσας νὰ κατακτήσῃ τὴν Σερβίαν ἠττήθη καὶ ἀπεσύρθη¹.

Ἡ δυτικὴ Βαλκανικὴ ἦτο ξένη πρὸς τὴν Μοισικὴν Βουλγαρίαν. Μεγάλα ταχυδακτυλουργαίαι γίνονται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἱστορικῶν, ἵνα συνδεθῆ ἡ ἱστορία τῶν δύο τούτων χωρῶν. Ἄλλ' ἔξ ὅσων εἴπομεν, εἶνε φανερόν, ὅτι ἡ δυτικὴ χώρα εἶχε sua fata, ἄλλας τύχας, ἀσχέτους πρὸς τοὺς Βουλγάρους τῆς Κάτω Μοισίας. Βεβαίως ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ὑπῆρχον ἐδῶ βουργάριοι, ἡ δὲ ἀμάθεια ἔπειτα συνέχεε τοὺς ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα διαφόρους λαοὺς² οἱ δὲ τῆς Κάτω Μοισίας ἐπεχείρησαν κυριαρχικῶς νὰ ὑποτάξουν τοὺς κατὰ τὴν σημερινὴν Σερβίαν καὶ περαιτέρω πρὸς δυσμὰς ὑπὸ Ἡρακλείου ἐγκατασταθέντας Σλάβους³ καὶ ἄλλους ἄλλοθενεῖς μὲν, ἀλλ' ὁμωνύμους, δηλ. βουργαρίους,⁴ τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ «ἄρχοντος»

¹ Αἱ κατὰ τὰ δυτικὰ τῆς Βαλκανικῆς «βουλγαρικαί» κατακτήσεις, ἃς παραθέτει ὁ Jirecek, Gesch. d. Serben 198 ἐξ. κατὰ τὸ Δελτ. τῆς ἱστορ. καὶ ἔθνολ. ἐταιρείας I 1884, 396 καὶ αἵτινες ἀπεδόθησαν, λέγει, ἀμέσως, δὲν ἔχουσι σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν Μοισικὴν Βουλγαρίαν. Εἶναι τοπικαὶ στασιαστικαὶ ταραχαὶ ἐν τῷ μεγάλῳ κράτει, ἀγνοούμεναι ὑπὸ τοῦ Συμεῶν παρὰ τὴν αὐθαίρετον γνώμην τοῦ Jirecek. Εἶναι λυπηρόν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία ἐδείχθη ἀναξία νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν πολυμαθῆ ἄνδρα τοῦτον ὡς παραποιῶντα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ὑπὲρ τῶν Σλάβων. Ἡ πολυμαθεία του κατεπτόησε τοὺς Ἕλληνας ἱστορικοὺς, ὧν οὐδεὶς ἔκρινεν ἑαυτὸν ἄξιον νὰ ἐλέγξῃ τὴν μεροληψίαν τοῦ ἀνδρός, ἐλέγχων ἅμα τὴν ὑπ' αὐτοῦ στρεβλωσιν ἢ τὸν βιασμόν τῶν πηγῶν. Ὁ Jirecek ἦτο μέχρι μυελοῦ τῶν ὀστέων πανσλαβιστής. Τὰ φλογερὰ αἰσθήματά του ἤγαγον αὐτὸν νὰ ἐλθῇ εἰς Βουλγαρίαν ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει τῆς καὶ νὰ ζήσῃ ἐκεῖ ἐπὶ 5 ἔτη περίπου, ἵνα βοηθήσῃ τὸ νεαρὸν κράτος ὡς γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας, ὡς ὑπουργὸς τῆς Παιδείας καὶ ὡς διευθυντὴς τῆς Ἑθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Σόφιας.

² Κων. Πορφυρογ. III 125-163.

³ Ὅρα π. χ. Jirecek, Gesch. d. Serben I, 48.56 κ. ἄ.

αὐτῶν Πρεσσιὰμ (836 - 852) καὶ ἔπειτα ἐπὶ τοῦ Βόριδος I (852 - 889), ἀνεπιτυχῶς κατ' ἀμφοτέρως τὰς χρονολογίας. Τὸ τρίτον (921) ἐπεχείρησεν ὁ Συμεὼν (893 - 927) τὴν αὐτὴν ὑπόταξιν· κατώρθωσε δὲ νὰ ἔχη φίλον ἡγεμόνα τινὰ τῶν Σέρβων ἐπὶ τρία ἔτη, μεθ' ἃ, ἀνατραπέισης τῆς καταστάσεως πάλιν, εἰσέβαλεν ὁ Συμεὼν εἰς Σερβίαν καὶ ἠρήμωσε τὴν χώραν, σφάζας πολὺν λαόν. Ἄλλὰ προχωρήσας εἰς Κροατίαν, ἠττήθη κατὰ κράτος καὶ ἀπῆλθεν ἀνταλλάξας δῶρα, δῆθεν ξένια, ἐν ἀληθείᾳ ὅμως πρὸς ἐλευθέρωσιν τοῦ υἱοῦ του ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας. Οἱ δὲ Σέρβοι ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν παλαιὰν σχέσιν των πρὸς τὸ κράτος τοῦ Βυζαντίου.

Ἄκριβέστερον εἰπεῖν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἔ. ἀ. 156 λέγει, ὅτι, ὅτε ὁ Λέων ὁ Ραβδοῦχος, ὁ πρωτοσπαθάριος, ἐκυβέρινα τὸ Δυρράχιον, οἱ Δαλματοὶ καὶ οἱ Κροᾶται ἦσαν ὀνόματι ὑπήκοοι τοῦ Βυζαντίου, παρ' οὗ ἔλαβον ἐντολὴν οἱ Δαλματοὶ νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς Χρωβάτους (Κροάτας) τὸν φόρον, ὃν ἔδιδον πρότερον εἰς τὸ Βυζάντιον,¹ ὁ δὲ τῶν Χρωβατῶν ἄρχων ἀπὸ τῆς βασιλείας Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως δουλικῶς ἔστιν ὑποτεταγμένος τῷ βασιλεῖ Ρωμαίων.² Περὶ δὲ τῶν Σέρβων ὁ αὐτὸς Πορφυρογέννητος, ἀφ' οὗ ὀκτάκις πολυτρόπως εἶπεν, ὅτι ἦσαν ὑπήκοοι τοῦ Βυζαντίου, προσθίτει (σελ. 159) δι' ἐνάτην φοράν, ὅτι «ὁ ἄρχων Σερβίας ἐξ ἀρχῆς, ἦγουν ἀπὸ τῆς βυσιλείας Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως δουλικῶς ἔστιν ὑποτεταγμένος τῷ Ρωμαίων βασιλεῖ καὶ οὐδέποτε τῷ ἄρχοντι Βουλγαρίας καθυπετάγη».³ Τμῆμα δὲ τῶν Σέρβων ἦσαν οἱ Ζαχλοῦμοι.

Ἄλλ' ἂν ἀναγνώσῃτε τὸν Zlatarski, *Gesch. d. Bulg.* σ. 56, ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν Πορφυρογέννητον, θὰ ἴδητε πῶς γίνεται ἡ παραχάραξις τῶν πηγῶν, διὰ νὰ παρασταθῇ, ὅτι Σέρβοι ἐπανεστάτησαν κατὰ τοῦ Συμεὼν. Καὶ ὁ Stanev δὲ⁴ λέγει τὸν ὑπὸ τοῦ Συμεὼν διὰ κακουργήματος τεθέντα ἄρχοντα τῶν Σέρβων Παῦλον ὄχι μόνον ἄπιστον (διότι μετὰ τριετίαν οὗτος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν νόμιμον πατροπαράδοτον ἐξάρτησιν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου), ἀλλὰ καὶ παράνομον (deloyal), ἐπειδὴ τὸν εἶχε κάμει ἄρχοντα ὁ Συμεὼν.

Κατὰ ταῦτα οἱ Σέρβοι, οἱ Δαλματοί, οἱ Κροᾶται, τὸ Δυρράχιον ἦσαν ξένα πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἐπὶ Συμεὼν.

Ἄλλὰ ταῦτα πάντα σημαίνουνσιν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Συμεὼν Βόριδος I ἦσαν ξένα, ὅπερ καὶ ἄλλως γνωρίζομεν· διότι ὁ Βόρις I, βαπτισθεὶς μετὰ τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ, ἐχρησίμευσεν ὡς ἐνθουσιώδης ἱεραπόστολος τοῦ Βυζαντίου πρὸς διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὰς δυτικὰς

¹ Πορφυρογ. 146.

² Αὐτ. 150.

³ Πρβλ. Κεδρ., II 218, 320.

⁴ Hist. chronologique de la Bulg. σ. 96.

ἐν τῇ Βαλκανικῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Βυζαντίου, ἐνθα ἦσαν καὶ πολλοὶ σλαβό-
γλωσσοι. Ὁ Κλήμης ὁμοως, ὅστις ἐπέμφθη ὑπὸ τοῦ κράτους εἰς Ἀχρίδα,
ἦτο Βούλγαρος ἐκ τῆς παριστρίου Βουλγαρίας καὶ πρόσφατος χριστιανός,
ὡς ὁ Βόρις. Ἦτο σοφὸς πατὴρ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως,
ὡς οἱ διδάσκαλοί του, οἱ Ἕλληνες Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, καὶ ὡς ὁ Κου-
φαράς. Ἡ μεσολάβησις τοῦ Βόριδος ἐγινε, διὰ τὰ ἐπιδράση οὗτος ἐπὶ τοὺς
ὁμογλώσσους του. Τὸ Βυζάντιον ἀνέθετεν ἀρχὰς ἢ ἐξουσίας εἰς πρόσωπα
ἀρεστὰ τοῖς ἐκασταχοῦ πληθυσμοῖς. Διὰ τοῦτο, ἂν πιστεύσωμεν τὰ συνα-
ξάρια, τὸν Κλήμεντα συνώδευσε ἀνθρωπος τοῦ Βόριδος ὁ Δοβέτας ἢ Δο-
μέτας, σλαβόγλωσσος βέβαια.

Ἡ ἀναταραχὴ τοῦ Σαμουὴλ διήρκεσε 41 ἔτη, μεθ' ἃ ἡ χώρα ἡσύ-
χασεν ἱκανῶς ἐπὶ 317 ἔτη ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.¹

Ἐνδιαφέρει ὁμοως νὰ γνωρίσωμεν καὶ τὰς ἱστορικὰς σχέσεις τῶν
Σέρβων πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Οἱ Σέρβοι ἐγκατασταθέντες ἐπὶ Ἡρακλείου
ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως ὑπῆρξαν ἡσυχοὶ καὶ νομιμόφρονες πρὸς τὸ Βυ-
ζάντιον.² Ὁ βίος τῶν Σέρβων ἦτο πρωτόγονος. Μεσοῖντος τοῦ 13ου αἰ.
ἦσαν ἀκόμη «ἀνθρωποὶ μὲν τὴν ἰδέαν, θηρία δὲ τὸν τρόπον».³ Διὰ τοῦτο
κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ Σέρβοι ἀποδίδουσι τὴν διαμόρφωσιν τοῦ
κοινωνικοῦ τῶν βίου εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ἑλληνοβλάχους ἀποίκους
ἢ κατοίκους τῆς χώρας τῶν.⁴

Ὁ πρῶτος μεγαλοπράγμων ἡγεμὼν τῶν Σέρβων εἶναι ὁ Στέφανος
Νεμάνια (1113—1199). Οὗτος ἤνωσε τὰ διάφορα μέρη τῶν Σέρβων, οἵτινες
ἐκάκουν τὰ Σκόπια⁵ καὶ ὑπέταξαν μέρος τῆς Ἀλβανίας καὶ πιθανῶς καὶ
τῆς Μακεδονίας, ὥστε ἐρράγη ἡ ἀνύποπτος καὶ εἰλικρινὴς φιλία πρὸς τὸ
Βυζάντιον. Οἱ Σέρβοι δὲν ἤρκοῦντο πλέον εἰς τὰς φιλικὰς παραχωρήσεις
τοῦ Βυζαντίου, ἀλλ' ἐπιχειροῦσιν ἀρπαγὰς καὶ κατακτήσεις. Διὰ τοῦτο
ἐπέρχονται συνοικέσια δυναστικά οὐχὶ ὡς κορυφώσεις φιλικῶν σχέσεων, ἀλλ'
ὡς θεραπεία τρόπον τινὰ ἀνωμαλιῶν. Ὁ Στ. Νέεμαν νυμφεύεται τὴν
Εὐδοκίαν, θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως Ἀλεξίου Ἰσαακίου Ἀγγέ-
λου,⁶ καθὼς πρὸς σωτηρίαν τῶν Βλάχων τῆς Πελαγονίας, τοῦ Πριλάπου
καὶ τῆς Θεσσαλίας⁷ ὁ βασιλεὺς μνηστεύει τὴν ἐγγονὴν του Θεοδώραν μετὰ

¹ Ταύτην τὴν ἱστορίαν παραποιεῖ ἡ Nova Makedonia τῶν Σκοπίων, ὡς ἐση-
μειώθη ἀνωτέρω σελ. 520 σημ. 2.

² Α ὕτ. 159. Κ ε δ ρ η ν, Β 220, 9 καὶ 218, 21 ἐξ.

³ Παχυμ., Ι, 350, 17.

⁴ Πρβλ. καὶ Γ. Μόδην ἐν τῷ Δελτίῳ Ἑμπορικ. βιομηχ. ἐπιμελητηρ. Θεσ-
σαλονίκης, 1948, σ. 606.

⁵ Νικ. Χων., 569, 1.

⁶ Νικ. Ἀκομ. Χων., 704, 1.

⁷ Α ὕτ. 709, 1.

τοῦ Βλάχου Χρυσοῦ,¹ συμμάχου τῶν Βουλγαροβλάχων, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοὺς Σταυροφόρους. Ὁ δὲ Κράλης τῶν Τριβαλλῶν (Σέρβων), διὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν βασιλέα Καντακουζηνὸν (1292—1383) ζητεῖ ὡς ἀμοιβὴν νὰ δοθῶσιν αὐτῷ αἱ ἀπὸ Χριστουπόλεως κείμεναι πρὸς δυσμὰς πόλεις ἢ, ἂν τοῦτο ἦτο ἐπαχθές, «αἱ γοῦν ἀπὸ Θεσσαλονίκης».² Ὁ Κράλης δὲ καὶ ἡ σύζυγός του Ἑλένη (ἂν ὁ Καντακουζηνὸς Β, 306 ξξ. λέγη ἀληθῆ) ψέγουσι τοὺς Ἕλληνας ὡς κακοὺς πατριώτας, διότι παρέδιδον ὅλας τὰς πόλεις πρὸς δυσμὰς τῆς Χριστουπόλεως (πλὴν τῆς Θεσσαλονίκης), ἵνα ὁ Κράλης παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὸν παρ' ἑαυτῷ πρόσφυγα Καντακουζηνὸν ἢ τοῦλάχιστον τὸν κρατήσῃ δεσμώτην.³ Ἐπέδρομον δ' οἱ Σέρβοι καί, πολιορκήσαντες τὴν Ἀχρίδα, προυκάλεσαν τὴν ἐν σπουδῇ ὑπάντησιν τοῦ βασιλέως, ὃν ἀπέφυγον νὰ συναντήσωσι.⁴ Ἄλλ' ἔπειτα «τὰς ἐσπερίους πάσας πόλεις ἐποίησαντο ὑφ' ἑαυτοῖς οἱ Τριβαλοὶ· δέδοικα δὲ μὴ . . . καὶ Μακεδονίας ἄρξωσι παντάπασιν· ἤδη γὰρ οὐκ ὀλίγας ἔχουσιν».⁵ Ἄλλ' ὅτε ὁ Μιχαὴλ Η' ὁ Παλαιολόγος (1224 - 1282) ὑπάνδρευσε τὴν δευτέραν κόρην του Ἄνναν μετὰ τοῦ Μιλουτίνου, υἱοῦ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Σέρβων (ἄρξαντος 1242 - 1276), ἀπεστάλη ἡ Ἄννα μετὰ πολυαρίθμου συνοδείας, ἐν ᾗ ἡ ζωὴ τῶν Σέρβων ἦτο πρωτόγονος· κλοπαὶ καὶ ἀναρχαὶ ἐδέσποζον, ὥστε ἡ γαμήλιος πομπὴ κινδυνεύσασα ἐπέστρεψε δι' Ἀχριδῶν εἰς Θεσσαλονικὴν «συνάμα τῇ βασιλίδι» (Ἄννη).⁶ Ἄλλ' ὅμως τὸ συνοικέσιον τοῦτο προεκλήθη βεβαίως ἔνεκα τῶν διαθέσεων τοῦ Στεφάνου Οὔρσι πρὸς διαμελισμὸν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἀναλόγως θὰ ἐσκέπτετο καὶ ὁ Στέφανος ὁ Γ' Οὔρσις, ὁ υἱὸς τοῦ Μιλουτίνου, ὅστις ἐνυμφεύθη (1326) τὴν Μαρίαν Παλαιολογίναν, ἐν ᾗ ἀνემιγνύετο ἐνεργῶς εἰς τὰς περὶ τοῦ θρόνου ἔριδας τῶν Καντακουζηνῶν. Οὗτος συνεβασίλευσε μετὰ τοῦ υἱοῦ του Στεφ. Δουσάν, ὑφ' οὗ καὶ ἐξεθρονίσθη ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκ τῆς Μαρίας τῆς Παλαιολογίνας υἱὸς τοῦ Στεφάνου Οὔρσι Γ', Συμεὼν Οὔρσις, ἐνυμφεύθη Ἑλληνίδα, τὴν Θωμαΐδα, θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπειροῦ Ἰωάννου Β', ἀνηγορεύθη δ' αὐτοκράτωρ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ρωμαίων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Στεφάνου Δουσάν· περιωρίσθη ὅμως εἰς τὴν Ἠπειρον, Θεσσαλίαν καὶ Αἰτωλίαν μὲ ἔδραν τὰ Τρίκαλα. Ἐπιφανέστερος ἦτο ὁ Στέφανος Δουσάν (1308 - 1356), συμβουλὸς τοῦ πατρὸς του, ὃν ἐξεθρόνισεν, ὡς ἐρρήθη, καὶ ἐθανάτωσεν ἔπειτα. Οὗτος ὑπέταξε Μακεδονίαν, Ἠπειρον, Ἀλβανίαν, Θεσσαλίαν, Βοσνίαν,

¹ Αὐτ. 709, 1. 605, 10, Zlatarski, Gesch. d. Bulg. 67.

² Καντακουζ., Β. 264, 11.

³ Πρβλ. Νικηφ. Γρηγ., 746 II, 795.

⁴ Καντακουζ., I, σ. 427, 18.

⁵ Καντακουζ., Β 470, 8.

⁶ Παχυμ., I, 350, 17.

Δαλματίαν καὶ Βουλγαρίαν καὶ ἐστέφθη ἐν Σκοπίοις (1346) αὐτοκράτωρ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ρωμαίων, εὐλογοῦντος τοῦ Πάπα. Ἀπέσπασε τὴν Σερβικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναγορεύσας πατριάρχην τὸν Σέρβον μητροπολίτην Σκοπίων, τῷ δὲ 1355 ἀπεφάσισε νὰ προσβάλλῃ τὴν πρωτεύουσαν Κωνσταντινούπολιν, ἵνα καταλάβῃ τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου· ἀλλ' ἀπέθανεν αἰφνιδίως ἐν Δεαβόλει εἰς ἡλικίαν 47 ἐτῶν.¹

Ταῦτα δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι καὶ εἰς ἐκείνους τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες, μιμούμενοι ἀλλήλους, ὡς οἱ τυφλοὶ ἐν τῷ Ἄδῃ, βεβαιοῦσιν, ὅτι αἱ ἱστορικαὶ σχέσεις ἡμῶν πρὸς τοὺς Σέρβους ὑπῆρξαν διηγεκῶς ἀγαθαὶ καὶ ἀπηλλαγμέναι τῶν ἐπιβουλῶν καὶ τῶν κακοβουλιῶν, ἅς ἐγνωρίσαμεν παρὰ τῶν Βουλγάρων. Ἐν τῇ ἀληθείᾳ αἱ σχέσεις αὗται εἶναι ἐπίσης κακαὶ καὶ κινδυνώδεις, ἀλλ' εἶναι περιτεχνότεραι, ὡς ἐν τῷ παρόντι, ὅτε ἐν ᾧ λέγεται πρὸς φανακισμόν, ὅτι τῆς Γιουγκοσλαβίας ἡ πολιτικὴ συγκρούεται δῆθεν πρὸς τὴν Ρωσίαν, εἶναι ὅμως ἐπιμονωτάτη καὶ ἐχθρικοτάτη καὶ κομμουνιστικωτάτη, κρατοῦσα συνδετικὰ νήματα πρὸς τὴν γενικὴν πολιτικὴν τῆς Ρωσίας, ἐχθρᾶς πάσης κατὰ παραδόσιν διαμορφουμένης πολιτικῆς τῶν λαῶν ἐν ἐλευθερίᾳ.

Τὴν δύναμιν τῶν Σέρβων μικρὸν πρὸ τῆς τελευταίας ἐκβολῆς τῶν Τούρκων ἐκ Μακεδονίας δύναται νὰ ἴδῃ τις καὶ ἐν ἄλλοις βιβλίοις,² ἀλλὰ θὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα τὰ πορίσματα τῶν Γάλλων Victor Berard, *La Turquie et l'Hellenisme contemporain* 1892, Paris, σελ. 220 ἐξ. καὶ M. Paillarés, *Imbrogljo Macédonien*, 1907, Paris σελ. 406 παραλλήλως πρὸς τινὰς ἄλλας στατιστικὰς.

Κατὰ τὸ ἔτος 1878, πρὶν δηλ. ἀρχίσῃ ὁ φυλετικὸς ἀνταγωνισμὸς τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, ὑπῆρχον κατὰ τὸν Berard (σελ. 220 - 1) ἐν τοῖς βιλαετίοις Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης εὐάριθμα μόνον σερβικὰ σχολεῖα εἰς τὰς περιφερείας Ἀχρίδος καὶ Δίβρης καὶ τὰς πόλεις τοῦ Μοναστηρίου καὶ τοῦ Περλεπέ. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1902, ὅποτε ὁ φυλετικὸς ἀνταγωνισμὸς εἶχε κορυφωθῆ, ὑπῆρχον κατὰ μὲν τὴν βουλγαρικὴν στατιστικὴν τοῦ D. M. Brancoff³ σερβικὰ σχολεῖα εἰς μὲν τὸ βιλαέτιον Θεσσαλονίκης καὶ συγκεκριμένως εἰς τοὺς καζάδες Θεσσαλονίκης, Γιαν-

¹ Ὅρα καὶ Ξανάλατον, Τὰ ὄρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Βαλκανικὴν, 1945, σ. 6.

² Π. χ. Ν Βλάχου, Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος 1935 σ. 29 ἐξ. Ἐταιρεία ὁ Ἑλληνισμός, Τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ 1895 σ. 17 ἐξ. Ν. Καζάζη, Τὸ Μακεδονικὸν πρόβλημα 1907 σ. 400 ἐξ. 441 ἐξ. (σ. 308 σημ. 305 σημ.), 75 - 90.

³ *La Macédoine et la population chrétienne*, 1905, Paris. Πρβλ. Ἑλληνισμὸς 1902, σελ. 128.

νιτωσῶν, Ἄβρητ Ἰσάρ, Δοϊράνης, Γεβγελῆς καὶ Βοδενῶν 16 μὲ 471 μαθητάς, εἰς δὲ τὸ βιλαέτιον Μοναστηρίου καὶ συγκεκριμέναις εἰς τοὺς καζᾶδες Μοναστηρίου, Ἀχρίδος, Περλεπέ, Κιρτσόβου, Δίβρης καὶ Δόσκα—Ρέκας 32 μὲ 987 μαθητάς· κατὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν στατιστικὴν¹ ὑπῆρχον εἰς ἀμφοτέρω τὰ βιλαέτια σερβικὰ σχολεῖα 53 μὲ 1674 μαθητάς.

Ὡστε, ἐὰν ὑπολογίσωμεν ἓνα μαθητὴν ἐπὶ 10 κατοίκων, ὑπῆρχον Σέρβοι κάτοικοι κατὰ μὲν τὴν βουλγαρικὴν στατιστικὴν εἰς τὸ βιλαέτιον Θεσσαλονίκης 4710, εἰς δὲ τὸ βιλαέτιον Μοναστηρίου 9870, κατὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν στατιστικὴν 16.740.

Κατὰ δὲ τὴν τουρκικὴν στατιστικὴν² ὑπῆρχον ἐν τοῖς βιλαετίοις Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης Σέρβοι καὶ Βλάχοι 30.116, κατὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν στατιστικὴν 12.053.³

Ἄλλ' οἱ ἀριθμοὶ περὶ τῶν Σέρβων εἶνε ἀπατηλοὶ καὶ παραπλανητικοί. Διότι ἔχουν στήριγμα τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν, οἵτινες ἦτο δυνατόν νὰ μὴ προέρχωνται ἐκ σερβικῶν οἰκογενειῶν, ὅπερ καὶ συνέβαινε ἀληθῶς. Οἱ μαθηταὶ τῶν σερβικῶν σχολείων ἔζων ἐντὸς οἰκοτροφείων σιτιζόμενοι δωρεάν. Προήρχοντο ἐκ πτωχῶν καὶ ἐθνολογικῶς ἀνερματίστων πολλάκις ἀνθρώπων, οἵτινες ἔνεκα πενίας καὶ ἄλλων λόγων κοινωνικῆς ἐξαρτήσεως καὶ ἀναγκῶν ἔδιδον τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὰ σερβικὰ οἰκοτροφεῖα, χωρὶς νὰ ἔχωσιν οὔτε αὐτοὶ οὔτε αὐτὰ σερβικὸν αἷμα ἢ αἰσθημα.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐθνολογικὰ ράκη, μὲ τὰ ὁποῖα τὸ ἠττημένον σερβικὸν κράτος κατέλαβε τὰς χώρας τῆς ἐθνικῆς κληρονομίας τῶν νικητῶν Ἑλλήνων, ἐξέβαλε δ' ἐξ αὐτῶν καὶ καταδιώκει τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, αὐτὸ ἐξ ἐπηλύδων καὶ σφετεριστῶν ἀποτελούμενον. Ἐπενόησε τὴν σλαβομακεδονικὴν φυλὴν, τοὺς ἐξαρχικοὺς Σέρβους,⁴ τὸν γεωγραφικὸν ὄρον τῆς

¹ Γενικὸς πίναξ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, 1902, Κωνσταντινούπολις, μετὰ διορθώσεων Δημ. Σάρρον, ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων τῆς Μακεδονίας.

² Αὕτη ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἄσσυρ (αἰὼν) τῆς 20 Δεκεμβρίου 1904. Ὅρα σὺτὴν καὶ εἰς τὴν σελ. 31 ἐξ. τοῦ βιβλίου τοῦ Δρος Α. Τρινιεγκόρσκου, Αἱ Γιουγκοσλαβικαὶ μειονότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ, κατὰ μετάφρασιν καὶ ἀνασκευὴν Δημ. Δ. Πολύζου, Ἀθῆναι 1919. Εἶνε εἰλημμένη ἐκ τοῦ Giovanni Amadori Virgili, La questione rumeliota I, 1908, Bitonto σ. 226

³ Statistique grecque de la population de la Macédoine par nationalités καὶ M. Paillargés. Imbroglio Macédonien, 1907, Paris, σ. 406.

⁴ Τρινιεγκόρσκου· Πολύζου, Αἱ Γιουγκοσλαβικαὶ μειονότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ 1919 σ. 34·β' κατὰ τὸν Ἰβάν Ἰβάνοβιτς, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες. Ἡ συμφωνία αὕτη δύο καὶ πλειόνων Γιουγκοσλάβων συγγραφέων ἐν τῇ παραπιθήσει τῶν γλωσσῶν καὶ τῶν φυλῶν τῆς Μακεδονίας δεικνύει, ὅτι ἡ δουλία ροπή πρὸς στραγγαλισμὸν τῆς ἐθνολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀληθείας δὲν εἶνε μεμονωμένον καὶ τυχαῖον φαινόμενον ἐν Γιουγκοσλαβίᾳ, ὅταν μάλιστα ὁ ἕτερος τῶν δύο τούτων συγγραφέων

Μακεδονίας τοῦ Αἰγαίου καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἀναγορευθῆ ἑαυτὸ προστάτην τῆς χώρας ταύτης, ἐν ἧ ἀκμάζουν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ψυχὴ, αἱ ἑλληνικαὶ ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις καὶ τὸ ἰθαγενὲς Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης. Σφετερίζεται δὲ τὸ δικαίωμα περὶ τῶν εἰς αὐτὸ ἀπαθρόντων Ἑλληνοπαίδων νὰ ἀποφαίνεται γνῶμην ἔγκυρον ἢ Σερβία καὶ ὄχι ἡ μήτηρ Ἑλλάς. Φαντάσθητε ἂν οἱ Ἑλληνόπαιδες ἀπήγοντο εἰς τὴν Γροιλανδίαν ἢ τὴν Παταγωνίαν!

Ἡ μακρὰ αὕτη ἱστορικὴ ἐπέξοδος ἔδειξεν, ὅτι

1) Ἡ περὶ τὴν Λυχνιδὸν χώρα ἦτο ἀρχικῶς ἑλληνικὴ καὶ παρέμεινεν ἑλληνικὴ κατὰ τὸν 6 αἰ. π. Χ. παρὰ τὰς ἀπολείρας τῶν Ἰλλυριῶν νὰ τὴν καταλάβουν ἐπὶ Ἀργαίου βασιλέως. Κατὰ τὸν 6 αἰ. δεικνύει τὸ νεκροταφεῖον τῆς Τρεμπένιστας τάφους ἑλληνικοὺς μὲ ταφικὰ ἔθιμα καὶ κτερίσματα ἑλληνικὰ καὶ ἀναμνήσεις κατὰ παράδοσιν παλαιότερων χρόνων ἐπίσης ἑλληνικὰς. Οἱ ταφέντες ἐκεῖ ἐγγώριοι ἄνθρωποι ἦσαν καθαροὶ Ἑλληνες.

2) Ἡ ἑλληνικότης τῆς χώρας διετηρήθη καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Στραβῶνος καὶ κατὰ τὸν 4 αἰ. μ. Χ., ὅτε συνετάχθη ὁ Πευτιγεριανὸς χάρτης, ὅστις καλεῖ τὴν Ἀχρίδα *Lignido*, ἦτοι Λυχνιδὸν καὶ παρασημειοῖ, ὅτι ἡ Λυχνιδὸς εἶναι «*Finis Macedoniae et Epiri*». Ἀκόμη δὲ νεώτερον εἶνε τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν δρομολόγιον, ἔνθα τὸ ὄνομα τῆς πόλεως εἶνε ἐφθαρμένον εἰς *Cledo*. Ὡστε μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ πόλις διετήρει τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα αὐτῆς. Αἱ ἐκ τῶν χρόνων τούτων σωζόμενα ἐπιγραφαὶ εἶνε ἑλληνικαί.

3) Κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, μᾶλλον τὴν πρώϊμον, ὅτε τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος ἤκαμαζε καὶ ἐμεγεθύνετο, αἱ δὲ λεγεῶνες ἦσαν τὸ κύριον στρατιωτικὸν ὄργανον τῆς Ρώμης καὶ ἐφρούρουν εἰς τὸν Ἰστρον καὶ εἰς τὰ Καρπάθια μετὰ τὴν ἦταν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Δεκεβάλου (107 μ. Χ.), ὅλοι οἱ στρατιῶται τῶν λεγεῶνων, ἐντόπιοι ἐκ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ὄντες, εἶχον προσλάβει τὴν ἐφθαρμένην λατινικὴν γλῶσσαν, δηλ. τὴν βλαχικὴν καὶ ἦσαν ἐγκατεστημένοι πυκνοὶ εἰς τὰς παραμεθορίους βορείους χώρας τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, αἵτινες ἐξετείνοντο εἰς μέγα βάθος, ἀποτε-

ὁ Τρινιεγκόρσκου, εἶναι ἀνώτατος ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν Βελιγραδίῳ. Αἱ σκέψεις καὶ αἱ ἐπιδιιώξεις του δὲν εἶναι ξέναι ἢ ἀλλότριαι πρὸς τὰς ἐπισημοὺς προγραμματικὰς ροπὰς. Τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ παραβλέπηται μῆτε ὑπὸ τῶν ἐπισημῶν μῆτε ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν Ἑλλήνων. Ὅρα δὲ καὶ ὅσα γράφει ὁ Δ. Πολύζος εἰς τὴν μετάφρασιν καὶ ἀνασκευὴν τοῦ μνημονευθέντος βιβλίου τοῦ Τρινιεγκόρσκου σ. 16 ἔξ. 139 ἔξ. 155 ἔξ., μάλιστα δὲ σελ. 143 ἔξ. κ. ἄ., ἔνθα ἐξετάζει τὰ σερβικὰ σχολικὰ διδακτικὰ ἱστορικὰ καὶ γεωγραφικὰ ἐγχειρίδια, εὐρίσκει δὲ καὶ ἄλλας καταπληκτικὰς κιβδηλείας τῆς ἱστορίας καὶ παραθέτει τὰς ἀχαλινώτους καὶ ἀπλήστου φαντασίας τῶν τολμηροτάτων ψευδολόγων ἱστορικῶν, τῶν θεραπευόντων ἀπεριορίστους ἀρπακτικὰς βλέψεις.

λοῦσαι τὸν limes, καὶ περιελάμβανον καὶ τὴν Λυχνιδόν. Τότε ἡ δεσπόζουσα γλῶσσα τῶν ἑνταῦθα βετεράνων ἦτο ἡ βλαχική, ἔχουσα ὡς «καθαρεύουσιν» τὴν λατινικήν, εἰς ἣν εἶνε γεγραμμένοι αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν χρόνων τούτων ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, ὅστις, ἀνταλλάξας τὴν γλῶσσαν, διετήρησεν ὁμως τὰ ἑλληνικὰ αὐτοῦ αἰσθητά ἀχώριστα ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν αἱμά του.

4) Ὁ ὑπερπληθυσμὸς τῶν βορείων γερμανικῶν, γοιθικῶν ἢ σλαβικῶν χωρῶν καὶ ὁ τῶν ἀνατολικῶν οὐννικῶν ἢ τουρανικῶν ἠνάγκαζε τοὺς ἑνταῦθα λαοὺς νὰ ζητῶσι καταφυγὴν πρὸς τὰ νότια θερμότερα κλίματα καὶ πρὸς τὰς πεπολιτισμένας καὶ πλουσίας χώρας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὅπερ ἐφώτιζε τότε τὸν κόσμον ὡς φάρος καὶ εἴλκυε διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ πλοῦτου ὡς μαγνήτης. Πολλοὶ τούτων τῶν λαῶν εἰσέβαλλον ἐχθρικῶς εἰς τὰς βορείας περιφερείας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἐληλάτου ἀυτάς, ἄλλοι ἐπέιχον ἑαυτοὺς ἔξω τῶν συνόρων καὶ ἀνελάμβανον ἐπ' ἀμοιβῆ, ὡς φοιδεράτοι, νὰ προσιατεύουν τὰ σύνορα ἀπὸ εἰσβολῆς ἄλλων βαρβάρων καὶ ἄλλοι εἰσέβαλλον μὲν ἐχθρικῶς, ἀλλ' ἐξεβίαζον τὸ κράτος νὰ ἐγκαταστήσῃ αὐτοὺς ὡς ἀγρότας ἅμα καὶ φρουροὺς παραμεθορίων ἐκτάσεων, ἐρημαθειῶν πρότερον ὑπ' ἄλλων ὁμοίων εἰσβολέων. Ὑπῆρχον δὲ καὶ τινες ἄλλοι, οἵτινες ἐπειθον τὸ κράτος νὰ τοὺς δεχθῆ ὡς φοιδεράτους, ἦτοι ὡς γεωργοὺς καὶ φρουροὺς ἅμα πιστοὺς τῶν παραμεθορίων κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἴσως ὅραιῶς κατωκημένων χωρῶν του. Ἐκ τοιούτων τινῶν μεταναστῶν προσέρχονται οἱ σλαβόγλωσσοι τῆς περιοχῆς τῆς Λυχνιδού, ἀψηθέντες ἑνταῦθα καὶ διὰ τοῦ ἐκσλαβισμοῦ Ἑλλήνων, ἦτοι Βλάχων ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ, καθ' ὃν οὗτοι εἶχον συνδεθῆ μετὰ τῶν σλάβων διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τῆς προσλήψεως τῆς εὐμαθήτου σλαβικῆς γλώσσης ὑπὸ τῶν εὐκινήτων βλαχογλώσσων Ἑλλήνων.¹ Οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι εἶχον ἀνταλλάξει πρότερον τὴν ἑλληνικὴν διὰ τῆς λατινικῆς, ὡς ἄλλοι Ἑλληνες ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, εἰς ἑκατομμύρια ἀριθμούμενοι, εἶχον προσλάβει τὴν τουρκικὴν ἀντὶ τῆς ἑλληνικῆς. Τὸ παράδειγμα τοῦτο πρέπει νὰ διδάσκῃ. Οἱ Σλάβοι τῆς περιοχῆς τῆς Ἀχρίδος ἔζησαν ἢ εἶχον ζήσει ἐπὶ μακρὸν μετὰ Βλάχων, παρ' ὧν εἶχον προσλάβει τὰ ἰλλυρικά γλωσσικὰ χαρακτηριστικά, καὶ εἶνε τὸ νότιον μέρος ἐκτάσεως βλαχογλώσσου, ἐξικνουμένης καὶ πέραν τοῦ Δουνάβεως, πρὶν καταβοῦν ἐπὶ Ἡρακλείου εἰς τὴν Ἄνω Μοισίαν οἱ Σλάβοι, Σέρβοι, Κροᾶται, Δαλματῶ κλ., οἱ καλύψαντες τὸ βορειότερον μέρος τῆς Ἄνω Μοισίας καὶ τὰ δυτικῶς αὐτῆς πρὸς τὸν Ἄδριαν.

Συμπέρασμα: Οἱ Ἑλληνες, οἱ ἑλληνογλωσσοι, ἕμιώθησαν ἢ ἐξέλιπον ἐκ τῆς Βορείου Μακεδονίας ἤδη ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν αυτοκρατορικῶν χρόνων ἢ τῶν πρωτίμων βυζαντινῶν μεταβληθέντες εἰς βλαχογλώσσους μεθ' ἑλληνικῶν ὁμως ἐθνικῶν αἰσθημάτων ὁμοίων πρὸς τὰ αἰσθητά τῶν ἔκτεινο·

¹ Βόρ. γείτ. 70 ἐξ. Ζακυθηνοῦ, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι 1945 σ. 82, 84

μένων νοτιώτερον καὶ συμμιγνυμένων ἑλληνογλώσσων. Ἐφ' ὅσον χρόνον ἐπεκράτουν οἱ Τοῦρκοι μέχρι τοῦ Δουνάβεως ἢ καὶ πέραν, αἱ τύχαι τῶν ἑλληνογλώσσων καὶ τῶν βλαχογλώσσων ἦσαν ἀχώριστοι, ὡς καὶ ἡ ἐθνικὴ των πορεία. Ἡ ταυτότης αὕτη ἐθνικῆς ἑλληνικῆς ἀντιλήψεως ἐκινδύνευσε νὰ μεταδοθῇ καὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς Βλάχους τῆς Δακίας, εἰς τοὺς Ρουμάνους, οἵτινες μέχρι χρόνου τινὸς τοῦ 19ου αἰῶνος ἐσκέπτοντο διὰ τῆς κεφαλῆς τῶν Ἑλλήνων συνοίκων των, τῶν ἐκεῖ ἀποίκων καὶ τῶν ἐκ νοτιωτέρων ἀγόνων χωρῶν ἀποδημούντων πέραν τοῦ Κάτω Δουνάβεως.

Εἰς τοὺς βλαχογλώσσους Ἑλληνας τῆς βορειοδυτικῆς Μακεδονίας προσετέθησαν, ἀπὸ τοῦ 5ου πιθανῶς αἰῶνος γενόμενοι δεκτοί, σλαβόγλωσσοι πρόσφυγες πτωχοὶ μετανάσται ἐκ βορειοτέρων σλαβικῶν χωρῶν. ἐπισχεθέντες ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐν Δακίᾳ καὶ ζήσαντες ἐκεῖ ἐπὶ μακρόν, ὥστε νὰ προσλάβωσιν ἐκ τῆς γλώσσης τῶν ἐντοπίων Βλάχων τὰ γλωσσικὰ γνωρίσματα, ἅτινα αὕτη εἶχε μεταλάβει παρὰ τῶν ἰλλυριογλώσσων ἐντὸς τῶν λεγεῶνων. Ἐνεκα τούτου ἡ γλῶσσα τῶν ἐν Κάτω Μοισίᾳ ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν ἐν Ἀρχίδι σλαβογλώσσων, διαφέρει δὲ τῆς σερβικῆς κατὰ τὰ γνωρίσματα τοῦλάχιστον ἐκεῖνα.

Δὲν θὰ ἀπασχοληθῶμεν ἐδῶ περὶ τῆς πανσλαβικῆς προπαγάνδας, ἥτις, ἂν εἶχεν ἰσχυρότερον ἐντίπαλον, θὰ εἶχε νὰ καταπαλαίσῃ ἴσως τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀπέλθουν οἱ ἐπιδρομεῖς ξένοι εἰς τὰς παλαιὰς ἱστορικὰς των βορείους κατοικίας· ἀλλ' οἱ βλαχογλωσσοὶ Ἑλληνες πρέπει νὰ θεωρῶνται ἀξιοθρήνητοι, διότι οἱ Ἑλληνες δὲν τοὺς ἐμελέτησαν καὶ δὲν τοὺς διέγνωσαν καὶ δὲν τοὺς συνέστησαν εἰς τὴν προσοχὴν καὶ τὴν στοργὴν καὶ τὴν μητρικὴν φροντίδα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἀκούει διαρκῶς ἀξιώσεις κατακτητικὰς ἄνευ τίτλων καὶ ἱστορικοῦ δικαίου, δὲν διαμφισβητεῖ ὅμως τὰς ἀνηκούσας ἱστορικῶς εἰς αὐτὸ χώρας καὶ τοὺς ὁμαίμους πληθυσμούς. Οὕτως οἱ Βλάχοι τῆς Ἀρχίδος, ὡς καὶ τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῶν Σκοπίων καὶ τόσων ἄλλων μερῶν, ἀπὸ τοῦ 1912 καταχωσθέντες ἐντὸς τῶν ἀποδειχθέντων ἐχθρικῶν γειτονικῶν κρατῶν, δὲν τολμοῦν νὰ διαδηλώσουν τὸ ἐθνικὸν αἰσθημὰ των καὶ δὲν ἀκούεται διακριτὴ ἢ φωνὴ των, καταπνιγεῖσα ὑπὸ τῆς ἐχθρικῆς κρατικῆς βίας καὶ πιέσεως.

Ἡ κατάστασις αὕτη προστίθεται εἰς τὴν παλαιότεραν παραγνώρισιν τῆς ἑλληνικότητος τῆς Λυχνιδου, ἀποδεδειγμένης ἤδη ἀπὸ τοῦ 6ου αἰ. π. Χρ., καὶ οὕτω τὰ συνοριακὰ χρώματα τῶν σημερινῶν γεωγραφικῶν χαρτῶν, τὰ ὁποῖα ρυθμίζουν τὰς γνώμας τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ἔγιναν δυστυχῶς οἱ ἐπιστημονικοὶ ρυθμισταὶ τῆς πολιτικῆς γνώμης πολλῶν ἱστορικῶν καὶ πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος.